

วิวัฒนาการของ เขตคูสิต

ประวัติความเป็นมาสามารถแบ่งบอกถึงอนาคตได้ เขตคูสิตมีพัฒนาการมายาวนาน การศึกษาครั้งนี้จึงเห็นความจำเป็นที่จะค้นคว้าประวัติความเป็นมาของ เขตคูสิต เพื่อให้สามารถ คาดการณ์อนาคตได้ถูกต้องยิ่งขึ้น การศึกษาจะ เน้นถึงลักษณะการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินรวมทั้ง ปัจจัยหรือมูลเหตุต่าง ๆ ที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินเหล่านั้น การศึกษาได้แบ่งออก เป็น 4 ยุค คือ

1. ยุคพื้นที่เกษตรนอกเมือง (พ.ศ. 2325 - พ.ศ. 2410)
2. ยุคก่อตั้งคูสิต (พ.ศ. 2411 - พ.ศ. 2475)
3. ยุคเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ. 2475 - พ.ศ. 2500)
4. ยุคการมีแผนพัฒนาประเทศ (พ.ศ. 2500 - ปัจจุบัน)

และเนื่องจาก เขตคูสิตเป็นส่วนหนึ่งของกรุงเทพมหานคร อาจกล่าวได้ว่า พัฒนาการ ของเขตคูสิตสืบเนื่องมาจากพัฒนาการของกรุงเทพมหานคร ดังนั้นในการศึกษาแต่ละยุคจึงได้กล่าว ถึงภาพรวมทั้งหมดเสียก่อน จากนั้นจึงได้กล่าวถึงรายละเอียดระดับเขต สำหรับในยุคนั้น ได้ กล่าวพาดพิงไปถึงสภาพ เดิมของพื้นที่ก่อนที่จะสถาปนากรุงเทพฯ เป็นเมืองหลวงด้วย แต่ละยุคมี รายละเอียดดังต่อไปนี้

1. ยุคพื้นที่เกษตรนอกเมือง (พ.ศ. 2325 - พ.ศ. 2410)

1.1 สภาพเดิมของพื้นที่ก่อนสถาปนาเป็นเมืองหลวง พื้นที่กรุงเทพฯปรากฏสภาพ เป็นเมืองครั้งแรกราวพุทธศักราช 2091 มีชื่อว่าเมืองธนบุรีศรีมหาสมุทร เป็นเมืองหน้าด่านของ กรุงศรีอยุธยาราชธานีของไทยสมัยนั้น เนื่องจากมีการขุดคลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณตำบล บางกอก ทำให้พื้นที่นี้มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ขึ้น

บางกอกนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรา บุวัตติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานไว้ใน "สารานุกรมไทย" ว่า คำว่า "บาง" คือคลองตัน ทำขึ้นเพื่อชักน้ำในแม่น้ำไปใช้ในที่ทำกิน บางกอกก็ยังมีต้นมะกอกอยู่ที่ปากบาง เดิมคงจะอยู่แถวปากคลองบางกอกน้อย (กองจดหมายเหตุ แห่งชาติ 2525: 13) จะเห็นได้ว่าชุมชนเดิมซึ่งจะอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา มีชื่อนำหน้าด้วยบาง

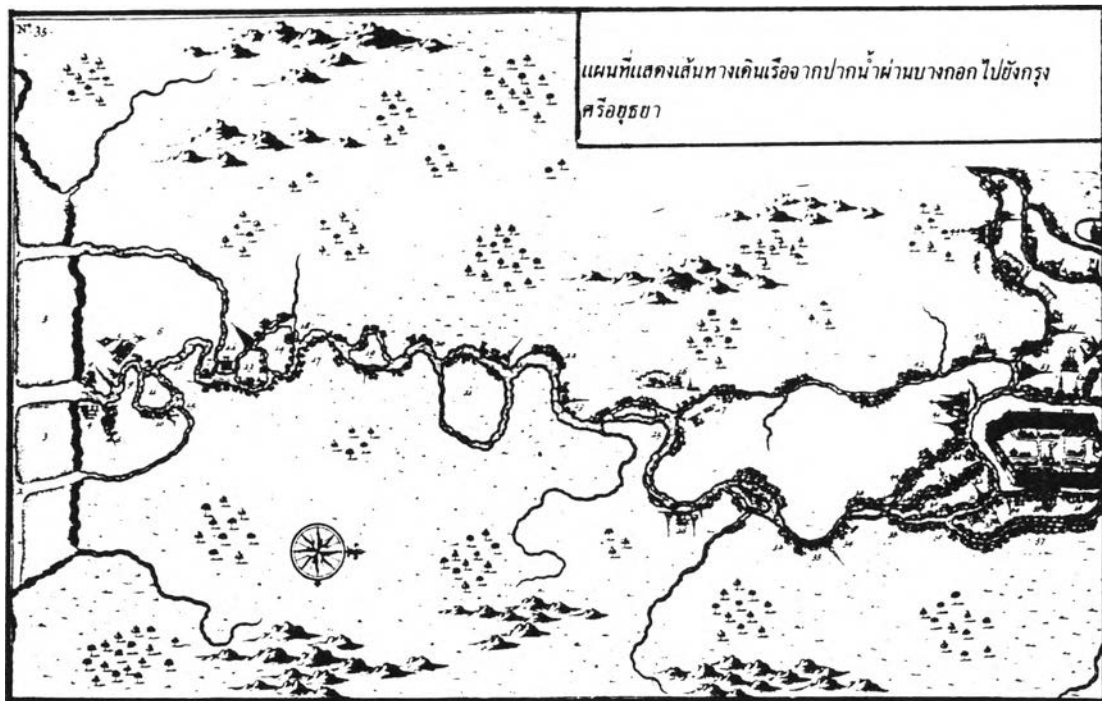
เป็นส่วนใหญ่ เช่น บางรัก บางอ้อ บางโพ เป็นต้น

ในสมัยก่อนวัดจัดเป็นศูนย์กลางชุมชนที่สำคัญ พบว่าแถบคลองบางกอกน้อย คลองบางกอกใหญ่ คลองบางระมาด บางพระ บางน้อย บางเชือกเหล็ก และบางขุนเทียน มีวัดโบราณขนาดใหญ่สร้างมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาอยู่เป็นจำนวนมาก เช่นวัดเงิน วัดทอง วัดแก้ว วัดศาลาสีหน้า (วัดคูหาสวรรค์) แม้ฝั่งตะวันออกก็มีวัดโพธิ์ วัดสลัก (วัดมหาธาตุ) วัดเลียบ (วัดราชบูรณะ) วัดโคก (วัดราชบูรณะ) เป็นต้น บางแห่งก็อยู่เรียงรายติด ๆ กัน บ่งถึงว่า อาณาบริเวณแถบนี้ย่อมมีผู้คนตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นชุมชนใหญ่ ส่วนด้านใต้นั้น มีวัดอยู่เพียงวัดเดียว ไม่มีร่องรอยของความเจริญ จึงน่าจะเป็นป่า (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ 2525: 20)

ที่ทำการของเจ้าเมืองบางกอกนั้น ตั้งอยู่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ในคลองบางหลวง หรือคลองบางกอกใหญ่ สถานที่ตั้งของวัด หรือความเจริญของบ้านเมืองจะกระจายอยู่แถบริมแม่น้ำเจ้าพระยา หรือริมคลองอันเป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญ จากแผนที่แม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งจัดทำโดยชาวตะวันตกที่เข้ามาสมัยกรุงศรีอยุธยา พบว่ามีวัดเรียงรายตามริมแม่น้ำโดยตลอด จากปากน้ำจนถึงอยุธยา แสดงว่ามีการตั้งถิ่นฐานตามริมแม่น้ำมาแล้วตั้งแต่สมัยนั้น สำหรับที่ตั้งกรุงเทพฯปัจจุบันโดยเฉพาะบริเวณปากแม่น้ำจนถึงคลองลัดบางกอก มีอาคารต่าง ๆ หลายหลัง จากหลักฐานปรากฏว่า เป็นที่ตั้งของป้อมและด่าน ถัดขึ้นมาในแผนที่ปรากฏเป็นรูปต้นไม้อยู่หลายบริเวณ เข้าใจว่าเป็นสวนริมแม่น้ำ เพราะจากบันทึกทางประวัติศาสตร์ต่าง ๆ ได้ระบุว่ามีการทำสวนผลไม้ตามริมแม่น้ำเจ้าพระยาโดยตลอดไปจนถึงเมืองนนทบุรี เนื่องจากสภาพดินริมแม่น้ำมีความเหมาะสมแก่การทำสวนมาก จากการศึกษาภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ. 2495 พบว่า พื้นที่ริมแม่น้ำทางด้านเหนือของกรุงเทพฯยังมีการทำสวนกันอยู่

โดยนัยนี้จึงสรุปได้ว่าสภาพเดิมของพื้นที่กรุงเทพฯนั้น มีบทบาทเป็นเพียงเมืองหน้าด่านของกรุงศรีอยุธยา พื้นที่ส่วนใหญ่คงเป็นป่า มีเฉพาะแถบริมแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งปรากฏให้เห็นสภาพชุมชน และเป็นสังคมชนบท ประชากรส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรรม เป็นการผลิตเพื่อยังชีพ โดยเฉพาะการทำสวนและทำนา อาศัยระบบการแลกเปลี่ยนสินค้าเป็นสำคัญ

แผนที่ที่ 3.1

สำหรับกรุงเทพฯทางด้านทิศเหนือ ดังได้กล่าวมาแล้วว่าประชากรส่วนใหญ่มักตั้งถิ่นฐานอยู่ตามริมแม่น้ำและตามคลองที่สำคัญ เนื่องจากสะดวกในการคมนาคม พื้นที่ทางตอนเหนือของกรุงเทพฯจึงปรากฏมีชุมชนอยู่ตามริมแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นส่วนใหญ่ โดยปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์จากการบันทึกของชาวต่างชาติที่เข้ามาในประเทศไทย เช่น เดอลาลูแบร์ ชาวฝรั่งเศส ได้บันทึกไว้ในหนังสือ *Du Royaume de Siam* (จดหมายเหตุเดอลาลูแบร์) ว่า "สวนผลไม้ที่บางกอกนั้นมีอาณาบริเวณยาวไปตามชายฝั่งแม่น้ำ โดยทวนขึ้นไปสู่เมืองสยาม (กรุงศรีอยุธยา) ถึง 4 ลี้ กระทั่งจรดตลาดขวัญ" (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ 2525: 19) และบันทึกของยอชไวต์ (George White) พ่อค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษที่เข้ามาทำการค้า ณ กรุงศรีอยุธยา เมื่อพุทธศักราช 2221 กล่าวว่า "หมากนั้นมีส่วนสำหรับเป็นที่เพาะปลูกในระหว่างเมืองนนทบุรีและปากน้ำใกล้เมืองบางกอก ในสวนเหล่านี้เก็บได้ปีหนึ่งประมาณ 25,000 หาบ" (2525: 19) ดังนั้นเมื่อพิจารณาจากงานานผลผลิตที่บันทึกประวัติศาสตร์ได้กล่าวถึง แสดงว่ามีพื้นที่เพื่อการทำสวนเป็นบริเวณที่กว้างพอสมควร สำหรับบริเวณที่อยู่ห่างจากแม่น้ำเจ้าพระยาออกไป ส่วนใหญ่มีสภาพเป็นป่า แม้กระทั่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ยุคแรก ก็ปรากฏว่า "นอกกำแพงเมืองเป็นที่เปลี่ยว เป็นป่า มีสัตว์ป่าอาศัยอยู่ด้วย..." (ขุนแผนภู สุวรรณมาศ 2525: 20)

จากแผนที่แสดงที่ตั้งของวัดที่มีอยู่ก่อนการก่อตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งจัดว่าเป็นศูนย์กลางชุมชนในสมัยก่อน พบว่ามีเพียงวัดเดียวเท่านั้นที่อยู่ห่างจากแม่น้ำเจ้าพระยา คือ วัดบางกะปิ (วัดอุทัยธาราม) เป็นวัดที่สร้างในสมัยกรุงศรีอยุธยา อยู่ในพื้นที่เขตห้วยขวางปัจจุบัน ส่วนวัดอื่น ๆ นั้นล้วนตั้งอยู่ไม่ห่างจากแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งอยู่ในพื้นที่ของ เขตบางกอกน้อยและ เขตดุสิตปัจจุบัน โดยเฉพาะ เขตบางกอกน้อยมีวัดซึ่งสร้างในสมัยอยุธยาอย่างมากมาย เช่น วัดเพลง วัดภาณุรังษี วัดเทพากร วัดสิงห์ แสดงให้เห็นถึงจำนวนประชากรซึ่งมีอยู่มากน้อยที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในแถบนี้ ประกอบกับสภาพดินริมแม่น้ำซึ่งเหมาะแก่การทำสวนผลไม้ จึงก่อให้เกิดชุมชนชนบทซึ่งมีอาชีพทางด้าน การเกษตรอยู่มากมาย

สำหรับในพื้นที่เขตดุสิต เมื่อพิจารณาแหล่งที่ตั้งของชุมชนโดยดูจากจำนวนวัดก็พบว่ามีวัดซึ่งสร้างมาก่อนกรุงศรีอยุธยาและกรุงศรีอยุธยาตอนต้นอยู่หลายวัด ได้แก่ วัดสมอแครง (เทวราชกุญชร) วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) วัดส้มเกลี้ยง (วัดราชญาติการาม) วัดไทรทอง (วัดเบญจมบพิตรฯ) และวัดแก้วฟ้าบน ล้วนแต่ตั้งริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ยกเว้นวัดไทรทองซึ่งอยู่ห่างออกมา ในตำแหน่งที่ตั้งของวัดสมอแครง วัดสมอราย และวัดส้มเกลี้ยง (เดิมอยู่บริเวณบ้านฉนวนสามเสน ต่อมาในสมัย ร.3 จึงย้ายถัดขึ้นมาทางเหนือ จะเห็นว่าอยู่ใกล้กันมาก ในบริเวณแถบนี้จึงน่าจะเป็นชุมชนใหญ่มาตั้งแต่สมัยโบราณ และชุมชนอาจขยายตัวมาทางวัดไทรทอง นอกจากนั้นแล้วยังมีวัดที่สร้างในสมัยอยุธยาตอนปลายอีก 4 วัด คือ วัดโบสถ์สามเสน วัดธรรมมาภิคาราม (วัดสะพานสูง) วัดโพธาราม (วัดบางโพธิ์อมวาส) และวัดเลียบ ซึ่งวัดดังกล่าวนี้มีวัดโพธารามเพียงวัดเดียวที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำ นอกนั้นอยู่ห่างออกมา ซึ่งอาจเป็นการขยายตัวของชุมชนหรืออาจเป็นชุมชนที่ประกอบการเกษตรด้านอื่นนอกเหนือจากการทำสวน เช่น การทำนา

โดยสรุป การใช้ที่ดินในพื้นที่ตอนเหนือของกรุงเทพฯ จะมีชุมชนตั้งถิ่นฐานแถบริมแม่น้ำเจ้าพระยาทั้งสองฝั่งเท่านั้น และมีการประกอบอาชีพหลักคือการทำสวน จึงปรากฏพื้นที่สวนเรียงรายไปตามฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาไปโดยตลอด ส่วนพื้นที่ที่ห่างแม่น้ำเจ้าพระยาออกไปคงเป็นป่ารก ในส่วนของพื้นที่เขตดุสิต ด้านใต้ของเขตมีลักษณะของชุมชนใหญ่ ส่วนทางตอนเหนือมีชุมชนชาวสวนกระจายอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำ ครั้นในช่วงอยุธยาตอนปลายก็เริ่มมีการบุกเบิกพื้นที่ที่ห่างแม่น้ำออกมา

1.2 สภาพทั่วไปทางด้านสังคม เศรษฐกิจ ในช่วงแรกแห่งการตั้ง

กรุงรัตนโกสินทร์ เป็นการจำลองชีวิตความเป็นอยู่ของกรุงเก่าทั้งด้านศิลป วัฒนธรรม กฎหมาย ประเพณี ตลอดจนระบบการบริหาร การปกครอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งโครงสร้างส่วนบน อันได้แก่

พระราชวังและวัด พระราชวังเป็นหัวใจของเมือง เป็นทั้งศูนย์ราชการ (พระบรมมหาราชวัง ชั้นนอก) และที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดิน ส่วนวัดนั้นยังคงเป็นศูนย์รวมทางด้านจิตวิญญาณของระบบสังคม (สังค อีสสระทิพย์ 2528: 35)

ด้านการปกครอง สังคมไทยในสมัยนั้น พระมหากษัตริย์อยู่ในฐานะเทวราช ทรงไว้ซึ่งพระอำนาจเป็นล้นพ้น ประชาชนชาวไทยถือว่าเป็นของพระมหากษัตริย์ ด้วยเหตุนี้สังคมไทยจึงเป็นสังคมที่จัดไว้เป็นหมวดเป็นกอง (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมท 2525: 7) คนธรรมดา ซึ่งเรียกว่า "ไพร่" ต้องขึ้นทะเบียนสังกัดกรมกองราชการ อยู่ใต้บังคับของผู้บังคับบัญชาในกรมกองเหล่านั้นเรียกว่า "มูลนาย" คนในสมัยนั้นจึงแบ่งออกเป็น 2 ชั้น คือ ผู้ดีชั้นหนึ่ง และไพร่ชั้นหนึ่ง ผู้ดีนั้นหมายถึง ผู้มีศักดินาตั้งแต่ 400 ไร่ขึ้นไป ได้รับสิทธิหลายประการ เช่น ไม่ต้องถูกเกณฑ์มารับราชการ ไม่ต้องไปขึ้นโรงศาลด้วยตนเอง เป็นต้น

ไพร่ มีอยู่มากมาย เป็นผู้ประกอบอาชีพแทบทุกชนิดในเมืองไทย เช่น ทานา ทาไร่ ทาสวน การประมง หาของป่า สานเสื่อ ทำเยื่อเคย ตลอดจนขายของ ความมั่นคงทางเศรษฐกิจขึ้นอยู่กับ การประกอบอาชีพของชนชั้นไพร่ รายได้ของแผ่นดินส่วนใหญ่ได้มาจากราษฎรชั้นไพร่ (ชัย เรื่องศิลป์ 2522: 83) เนื่องจากไพร่ โดยเฉพาะไพร่หลวงซึ่งมีจำนวนมาก มีหน้าที่ต้องเข้าเวรสลับเข้าเดือน ออกเดือน จึงก่อให้เกิดผลเสียทางด้านเศรษฐกิจของชาติอย่างมาก เพราะไม่สามารถทำงานของตนได้อย่างเต็มที่ แม้ต่อมาทางราชการยอมให้เสียเงินค่าราชการแทนการอยู่เวร เพราะรัฐบาลต้องการใช้เงินอย่างมาก ก็กลับกลายเป็นภาระของประชาชน ดังที่ครอว์ฟอร์ดได้บันทึกในเอกสารไว้ว่า "เงินล่วยที่เรียกเก็บจากผู้ที่ไม่สามารถเข้าประจำการได้นั้น ถึงแม้จะไม่อานวยประโยชน์ให้แก่ประเทศกว่ารายได้อื่นใด ก็นับเป็นภาษีที่เป็นภาระอย่างหนักแก่ประชาชน คงไม่มีเล่ห์กลที่ไหนอีกแล้วที่สามารถคิดหาวิธีทำลายล้างความขยันขันแข็งของประชาชนลงเสียได้ อันเป็นการขัดต่อความเจริญมากเท่ากับวิธีนี้ ผู้ที่ถูกเรียกเก็บมีอยู่ประมาณ 1 ใน 3 ของกำลังชายฉกรรจ์ทั่วประเทศ" (ไพโรจน์ เกษแมนกิจ 2521: 117) ต่อมาในสมัยหลังได้มีการเปลี่ยนแปลงโดยทางการยอมลดหย่อนเวลาการเข้าเวรให้เหลือน้อยลง จึงทำให้เศรษฐกิจของประเทศเจริญขึ้น ส่งผลให้มีการขยายพื้นที่ของเมืองออกไป

ด้านเศรษฐกิจ ในขณะที่ระบบเศรษฐกิจโลกมีลักษณะเป็นแบบก่อนทุนนิยม (Pre Capitalism) ซึ่งมีกิจการค้าระหว่างทวีปเป็นพื้นฐาน ประเทศที่มีอำนาจคืออังกฤษและฝรั่งเศส ได้การดำเนินการขยายระบบการผลิตแบบอุตสาหกรรมพร้อมกับการปรับปรุงเทคนิคต่าง ๆ และขยายระบบการเงินการธนาคาร ขณะเดียวกันก็ส่งเสริมเกื้อหนุนระบบการค้าระหว่างทวีปให้รุดหน้าขึ้นด้วย ส่งผลให้เกิดการไหลล้าอาณานิคม ส่วนประเทศไทยนั้น โดยทั่วไปยังเป็นการ

ผลิตเพื่อการยังชีพ เป็นส่วนใหญ่ โครงสร้างฐานทาง เศรษฐกิจในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ยังมี ลักษณะ เหมือนกับสมัยอยุธยา กล่าวคือ ยังเป็นชุมชนหมู่บ้านเกษตรกรรม แบบพอเลี้ยงตัวได้ และ ยังคงระบบมูลนาย โพร/ทาส อยู่ (สังค อิศสระทิพย์ 2528: 37) ดังที่กล่าวมาแล้ว

ฉรงค์ เพชรประเสริฐ ได้สรุปเกี่ยวกับการค้าขายของสามัญชนในสมัยอยุธยาว่า "...ไม่ใช่ว่า การ ทาการ เพื่อระบบทุนนิยม แต่เป็นการค้าเพื่อเอาสินค้าชนิดหนึ่งที่เกิดความต้องการไปขาย แล้วได้ เงินมาไปซื้อสินค้าอีกชนิดหนึ่งที่ตนไม่มี..." (2524: 73) ส่วนการค้าขายกับภายนอกหรือ ระหว่างประเทศนั้น "...พระมหากษัตริย์...ได้ทรงผูกขาดไว้แทบจะทั้งสิ้น..." (สันต์ ท.โกมลบุตร 2510: 314) สินค้าออกที่สำคัญได้แก่ของป่า และสิ่งที่เป็นทรัพยากรในดิน เช่นแร่ธาตุ ต่าง ๆ ส่วนผลผลิตทางการเกษตรในยุคเริ่มแรกยังมีไม่มากนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้าว ก็ เป็นสิ่งต้องห้ามไม่ให้มีการส่งออก เพราะหลังจากกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า ข้าวขาดแคลน อย่างมาก ถึงกับให้ขุดที่สวนเดิมเป็นที่ท้องนาออกคูเมือง ให้เรียกว่าทะเลตม (ชัย เรื่องศิลป์ 2522: 7) นอกจากนี้พอเสร็จการศึกษาเกี่ยวกับพม่าในกลางปี พ.ศ. 2319 รัฐบาล..."มีตราหา กองทัพทั้งปวงกลับลงมายังพระนครพร้อมกัน แล้วโปรดให้เจ้าพระยาจักรี เจ้าพระยาสุรสีห์ พระยาธรรมา คู่มุโพรพลทั้งปวงตั้งท่านา ณ ทะเลตม พากตะวันออกกรุงธนบุรี และทุ่งบางกะปิ สามเสน..." (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ 2505: 445) นอกจากนี้มูลเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ ทำให้ประชากรสามัญชนทั่วไปไม่กระตือรือร้นในด้านการผลิต อันเป็นผลเสียต่อความเจริญทาง เศรษฐกิจ ก็เนื่องมาจากการไม่สามารถมีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน เพราะถือกันว่าแผ่นดินนั้น เป็นของ พระเจ้าแผ่นดิน (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ 2523: 58)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าโครงสร้างส่วนบนแห่งกรุงรัตนโกสินทร์จะมีลักษณะ ลอกเลียนแบบมาจากโครงสร้างส่วนบนของกรุงศรีอยุธยา แต่นโยบายการค้ามีแนวโน้มจะ เลิกการ ผูกขาดการค้า การเติบโตของกิจการค้าระหว่างเมืองในสมัยรัชกาลที่ 2 และ 3 ซึ่งมีชาว ต่างต่างเชื้อสายจีนกลุ่มต่าง ๆ เป็นกลไกเกื้อหนุนที่สำคัญ ได้ส่งผลให้ชนชั้นนำที่มีส่วนพัวพันอยู่กับ กิจการค้าเริ่มกลายสภาพเป็นกระฎุมพีมากขึ้น (สังค อิศสระทิพย์ 2528: 57-58) "...ชาวจีน เหล่านี้บ่อนแรงงานและความชำนาญเฉพาะด้านบางอย่างให้แก่การเติบโตทางเศรษฐกิจ..."

ประเภทของสินค้าได้เปลี่ยนจากของป่ามาเป็นสินค้าที่ต้องผ่านการผลิตเพิ่มขึ้น ได้มีการริเริ่มทำ การเกษตรเพื่อการพาณิชย์ เช่นการปลูกอ้อย พริกไทย ยาสูบ และได้กลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญ ต่อมา และนอกจากการค้าต่างเมืองแล้ว การค้าภายในก็ตกแก่พวกเชื้อสายจีนไม่น้อย พวกนี้บ่อน (ขาย) อาหารและเครื่องอุปโภคที่จำเป็น จากการรวบรวม (ซื้อสินค้า) เพื่อการส่งออก ก็ได้ ส่งผลให้ เศรษฐกิจเพื่อการตลาดแทรกตัวเข้าไปใน เศรษฐกิจเพื่อการยังชีพของชาวบ้านมากขึ้น

ทำให้เกิดตลาดตามชุมชนต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงสุดท้ายแห่งยุคนี้ (รัชกาลที่ 4) ภายหลังการทำสนธิสัญญาเพื่อการค้าขายกับประเทศมหาอำนาจตะวันตก ทำให้กรุงเทพฯมีการค้ากับต่างประเทศเพิ่มขึ้นอย่างมาก ในปี 2399 มีเรือต่างชาติมาจอดที่ท่าเรือกรุงเทพฯถึงกว่า 200 ลำ ในขณะที่ปี 2365 มีเรือต่างชาติเข้ามาเพียง 70 ลำเท่านั้น นับเป็นจุดเริ่มต้นที่ประเทศไทยถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยมโลก โดยมีบทบาทหน้าที่เป็นผู้ส่งวัตถุดิบเพื่อการผลิตอันได้แก่สินค้าเฉพาะอย่าง (Specialized) ขึ้นปรุมาให้แก่เมืองแม่ และขณะเดียวกันก็เป็นที่ระบายสินค้าสำเร็จรูปจากระบบอุตสาหกรรมต่าง ๆ จากเมืองแม่ ระบบการค้าขายภายในเมืองและระหว่างเมือง ระหว่างทวีปด้วย "เงินตรา" ซึ่งเกิดขึ้นแล้วตั้งแต่สมัยปลายอยุธยา และมาเจริญวัยอย่างจริงจังภายใต้การระบอดจากการรุกรานจากภายนอก โดยมีการขยายตัวของ การติดต่อกับชาวยุโรป เป็นตัวเร่งก็เป็นรากฐานส่วนหนึ่งให้กับการเข้าเป็นส่วนหนึ่งแห่งระบบ ดังนั้นเมื่อปรากฏการขยายตัวของเศรษฐกิจแบบผลิตเพื่อเป็นสินค้าตอบสนองตลาดภายนอกของรัฐ เป็นหลักแล้ว โครงสร้างระบบเศรษฐกิจแบบผลิตเพื่อการยังชีพ ซึ่งเป็นเศรษฐกิจดั้งเดิมของดินแดนแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยาก็ค่อย ๆ ล่มสลายลง ระบบทุนนิยมโลกนอกจากมีผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจอย่างรุนแรงแล้ว ยังมีผลไปถึงโครงสร้างด้านระบบการเมืองและจิตปัญญา (สังค อิสสระพิพย์ 2528: 79) ถึงแม้ว่าจะมองเห็นได้ไม่ชัดในปลายยุคนี้ แต่จะส่งผลในระยะยาวให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างส่วนบนในเวลาต่อมา ผลอีกประการหนึ่งที่สำคัญอย่างยิ่งและปรากฏเป็นรูปธรรมอย่างเด่นชัดก็คือ การเปลี่ยนแปลงและการขยายตัวของเมือง ดังจะได้กล่าวในหัวข้อต่อไป

1.3 สภาพของเมือง

1.3.1 ภาพรวม เมื่อกรุงธนบุรีถูกก่อตั้งขึ้นภายหลังการกู้อิสรภาพ ปี พ.ศ.2316 ซึ่งมีกำแพงเมืองอยู่ทั้งสองฟากแม่น้ำในลักษณะเมืองอกแตก สภาพชุมชนปรากฏมีเฉพาะพื้นที่บางส่วนของภายในกำแพงเมืองฝั่งตะวันตกเท่านั้น พื้นที่ส่วนใหญ่ยังคงสภาพเป็นเรือสวนไร่นาดังเช่นที่เคยเป็นมาในสมัยอยุธยา สำหรับพื้นที่ฝั่งตะวันออกนั้น ไม่ปรากฏสภาพชุมชนเมืองอยู่เลย เพราะนอกจากชุมชนเล็ก ๆ ของชนกลุ่มน้อยต่าง ๆ ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นหย่อม ๆ กระจายอยู่ภายในเขตกำแพงเมืองฝั่งตะวันออกริมแม่น้ำแล้ว พื้นที่ที่เหลือทั้งหมดก็ล้วนเป็นที่นา (สังค อิสสระพิพย์ 2528 : 38) ชนกลุ่มน้อยต่าง ๆ เหล่านี้ส่วนใหญ่อพยพมาจากอยุธยาภายหลังกรุงแตก เช่นพวกแขกอิสลาม ญานเข้ารีต ซึ่งสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงให้ตั้งถิ่นฐานตามตำบลต่าง ๆ ฝั่งตะวันออกของพระนคร (ชัย เรื่องศิลป์ 2522: 19-20) เมืองธนบุรีนั้น ฝั่งเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า คลองบางกอกน้อยอยู่ด้านเหนือ คลองบางกอกใหญ่อยู่ด้านใต้ คลองวัดแจ้งอยู่

ด้านตะวันตก คลองตลาดอยู่ด้านตะวันออก และมีแม่น้ำเจ้าพระยา มีกำแพงเมืองฟากละ 3 ด้าน (มุสตี ทิพทิศ และมานพ พงศทัต 2525 : 12) ดังได้กล่าวมาแล้วว่าในชว่นนั้น มีความขาดแคลนข้าวเป็นอย่างมาก ความปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า รัฐบาลได้จัดการแก้ไขระงับภัยอย่างฉับพลันทันที ด้วยการเกณฑ์ข้าราชการทำนาปรัง คือทำนนานอกคูอย่างหนึ่ง และเพื่อป้องกันทุกภิกขภัยมิให้บังเกิดขึ้นอีกในภายหน้า รัฐบาลจึงวางแผนเพิ่มเนื้อที่ปลูกข้าวในกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. 2314 โดยให้ขุดที่สวนเดิมเป็นที่ทำนนานอกคูเมืองทั้งสองฟาก เรียกว่าทะเลตม

นอกจากนั้นหลังจากเสร็จการศึกษาทำนนานอกคูปี 2319 รัฐบาลก็เกณฑ์ให้ไพร่พลทั้งหลายร่วมกันทำนาทั้งสองฟากแม่น้ำเจ้าพระยา เช่นทุ่งบางกะปิ สามเสน กระทุ่มแบน หนองบัวแขวง เมืองนครชัยศรี จากการปฏิบัติการณ์ครั้งนี้ กรุงเทพฯก็กลายเป็นแหล่งทำนาแห่งใหม่ในภาคกลางของประเทศ และขึ้นชื่อลือชาว่าเป็นแหล่งทำนาที่ดีที่สุดในเมืองไทย "...ข้าพเจ้าคิดว่าทุ่งใหญ่ ๆ เช่นทุ่งวิ้วลาพอง ทุ่งส้มบ่อย และทุ่งพญาไท ที่มีอยู่ในกรุงเทพฯคงจะมีมาแต่ครั้งนั้น.."

(ชัย เรื่องศิลป์ 2522 : 7)

ครั้น พ.ศ. 2825 กรุงรัตนโกสินทร์ ถูกสถาปนาขึ้นเป็นเมืองหลวง ในปีถัดมา การก่อสร้างต่าง ๆ ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาอย่างจริงจังก็เริ่มขึ้น พร้อมกับกับการโยกย้ายสถานที่ราชการที่สำคัญมาตั้ง ณ ฝั่งตะวันออก แต่เนื่องจากยังมีสงครามติดพันกับพม่าอยู่ ดังนั้นลักษณะเมือง "กรุงรัตนโกสินทร์" ในสมัยเริ่มแรกนี้ยังคล้ายกับนครรัฐต่าง ๆ ในสมัย นครรัฐ/อาณาจักร กล่าวคือยังเป็นแบบเมืองปิดเพื่อปกป้องตนเองจาก "กองกำลังตีเมือง" ใด ๆ จากภายนอก (สังค อีสสระทิพย์ 2528: 43) โครงสร้างของเมืองกรุงเทพฯจึงเน้นหนักในทางเสริมความแข็งแกร่ง ทางด้านป้องกันพระนคร (Capital and Fortified City) ขอบเขตของพระนครใหม่นี้มีแม่น้ำเจ้าพระยากับคลองรอบกรุงที่ขุดใหม่ (คลองโอง่าง บางลาภู) ล้อมรอบ และมีกำแพงเมืองโอบล้อมอีกชั้นหนึ่งอย่างห่างคลึงราวหนึ่งเส้นข้าง กว่าหนึ่งเส้นข้าง รูปร่างพระนครคล้ายกับดอกบัว เนื้อที่ของพระนครใหม่คำนวณได้ 2,163 ไร่ (นิจ วิทยธิรนนท์ และเฉลิม แก้วกังวาล 2512: 40) สภาพการใช้ที่ดินภายในเมืองถูกกำหนดโดยราชสำนัก ให้เป็นแบบพอเลี้ยงตัวได้และแกนกลางของเมืองก็คือพระบรมมหาราชวัง เพราะเป็นศูนย์รวมของอำนาจรัฐ โดยพระบรมมหาราชวังชั้นนอกเป็นที่ตั้งของสถานที่ราชการ เช่น ศาลาลูกขุนในฝ่ายทหาร (กรมพระกลาโหม) ศาลาลูกขุนในฝ่ายพลเรือน (มหาดไทย) กรมพระคลังสมบัติ กรมล้อมพระราชวัง เป็นต้น แกนที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งได้แก่ พระราชวังสถานมงคล (วังหน้า) ซึ่งก่อสร้างในช่วงเดียวกับการสร้างเมือง ยิ่งใหญ่เกือบเทียบเท่าพระบรมมหาราชวัง และแกนนี้เองที่ส่งผลให้เมืองขยายตัวไปทางทิศเหนือ เช่นการสร้างวังเพิ่มขึ้นตามแนวแม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณ

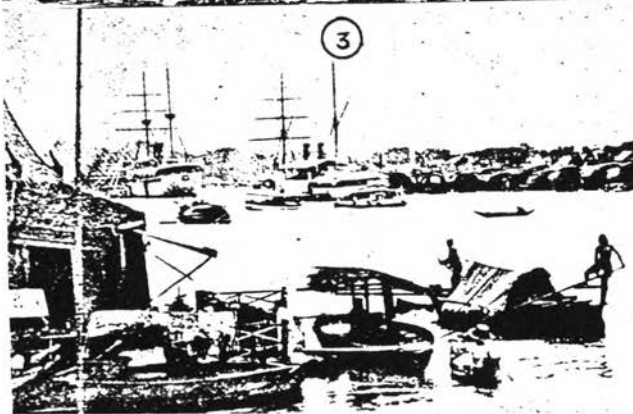
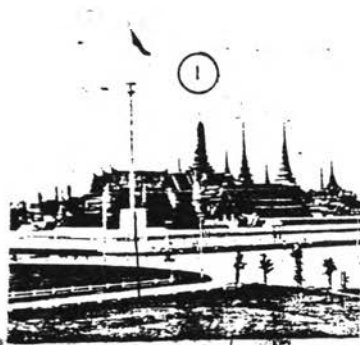
ถนนจักรพงษ์ปัจจุบัน การกวาดต้อนชาวมลายู เข้ามาและให้ตั้งถิ่นฐานอยู่แถบบางลำพูในปัจจุบัน เป็นต้น

แผนภูมิที่ 3.1

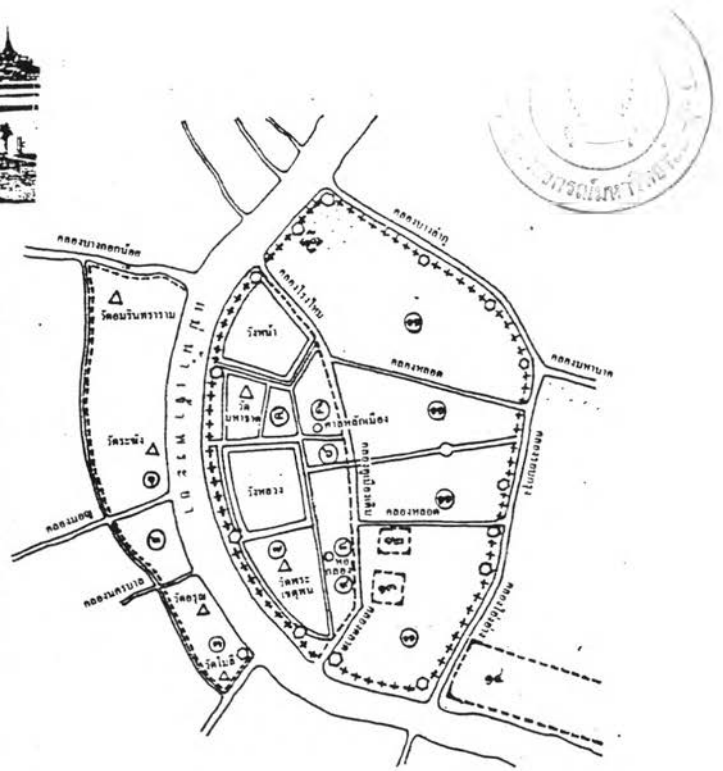
1 วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

2 ย่านการค้า

3 แม่น้ำเจ้าพระยา

แผนผังแสดงแนวคลองและกำแพงกรุงรัตนโกสินทร์สมัยแรก

- ๑. นิวาสถานเจ้าพระยาจักรี
 - ๒. วัดเจ้าหน้อและคุก
 - ๓. พระราชวังเดิม
 - ๔. สนามหลวง
 - ๕. ศาลหลวงและวัดเจ้าหน้อ
 - ๖. วัดเจ้าหน้อ
 - ๗. บ้านเรือนนายบศรี
 - ๘. คักคิน
 - ๙. กรมพระนครบาลและคุก
 - ๑๐. นิคมนธายุ
 - ๑๑. บ้านเรือนข้าราชการและราษฎร
 - ๑๒. นิคมนนอย
 - ๑๓. นิคมนวน
 - ๑๔. นิคมนจีน
- แนวกำแพงเมืองกรุงรัตนโกสินทร์
 ---- แนวกำแพงเมืองกรุงธนบุรี

ลักษณะการใช้ที่ดินในช่วงแรก นอกจากพระบรมมหาราชวัง และพระราชวังบวรสถานมงคลซึ่งเป็นแกนสำคัญแล้ว ก็ยังมีวัดซึ่งตั้งเรียงรายอยู่ทั่วไป นอกนั้นก็เป็นที่อยู่อาศัย ส่วนใหญ่อยู่ตามริมแม่น้ำเจ้าพระยา และที่เป็นเรือนแพริมแม่น้ำก็มีอย่างมากมาย บรรดาวังของพระราชโอรส เจ้านายต่าง ๆ และบ้านของข้าราชการผู้ใหญ่ นั้น จะเรียงรายอยู่รอบพระบรมมหาราชวัง นอกจากนี้ก็ยังมีชาวต่างชาติซึ่งตั้งบ้านเรือนเป็นกลุ่มในหมู่ชาติของตน เช่น ชาวจีนอยู่แถบสำเพ็ง กลุ่มฝรั่งโปรตุเกส กลุ่มชาวมอญ ลาว ญวน แขก เขมร ทวาย เป็นต้น

สภาพการใช้ที่ดินภายใน เขตกำแพง เมืองบางแห่งยังเป็นที่ เปลี่ยว ได้มาไปด้วยคันไม้และวัชพืช บางแห่งยังเป็น เรือกสวนไร่นา โดยเฉพาะพื้นที่ระหว่างคูเมืองเดิมกับคลองรอบกรุง สำหรับ บริเวณภายนอกกำแพงเมืองนั้น ยังมีสภาพเป็นชนบทที่เปล่าเปลี่ยว รกร้าง และเป็นท้องทุ่ง เช่น บริเวณวัดเบญจมบพิตรฯ และพระราชวังดุสิตปัจจุบัน เคยเป็นดงตาลและท้องทุ่งที่เรียกว่า ทุ่ง สัมปอ่ย มีคนอาศัยอยู่น้อย ส่วนใหญ่เป็นท้องไร่ท้องนา สำหรับทำนาปลูกข้าว (ทรงสรค์ นิลกำแพง และคณะ 2525 : 37-38)

ในระยะเวลาหลังปีพุทธศักราช 2329 เมื่อพม่าพ่ายแพ้ไทยในการรบที่ทำดินแดง และสามเสน พม่าจึงไม่กล้ามารุกรานไทยอีก บ้านเมืองมีแต่ความสงบสุขทำให้เป็นที่มุ่งใจราษฎร ความหัวเมืองต่าง ๆ เข้ามาอยู่อาศัย และทำมาหากินในพระนครเป็นจำนวนมาก ในสมัยรัชกาล ที่ 2 จอห์นครอว์เฟ็ด ได้ประมาณจำนวนประชากรในกรุงเทพฯว่ามีประมาณ 50,000 คน ต่อมา Jacob Tomlin มีหนังสืออ้างถึงตัวเลขสำมะโนประชากรจากรัฐบาลสยามสมัยรัชกาลที่ 3 ว่า กรุงเทพฯมีประชากรประมาณ 77,300 คน (มานพ พงศทัต และคณะ 2525 : 12) ครั้นถึงสมัย รัชกาลที่ 4 ประชากรได้เพิ่มขึ้นอย่างมาก ทั้งการเพิ่มตามธรรมชาติ และการเพิ่มเนื่องจากการ อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ซึ่งส่วนหนึ่งเพราะในช่วงหลังมีการทำสนธิสัญญาค้าขายกับต่างประเทศ มีการขุดคลองผดุงกรุงเกษมเมื่อปี 2394 เพื่อขยายอาณาเขตของพระนครออกไป ลักษณะของ เมืองในยุคนี้เป็นเมืองการค้า (Commercial City) (บุษณาภ สุวรรณมาศ 2525: 21) แหล่งการค้าของกรุงเทพฯ นอกจากตลาดน้ำในแม่น้ำเจ้าพระยาและลำคลองต่าง ๆ ซึ่งมีแม่ค้า พ่อค้านำสินค้ามาขายแล้ว ก็ยังมีที่ตลาดท้ายวัง และตลาดสำเพ็ง ซึ่งเป็นตลาดขนาดใหญ่อยู่ทาง ด้านใต้ของพระนคร รวมทั้งบริเวณบางรักซึ่งพื้นที่อยู่ของชาวตะวันตก มีการสร้างโกดังเก็บสินค้า สำนักงานชิปปิ้ง และท่าเรือ สภาพการใช้ที่ดินนอกจากบริเวณทางด้านทิศใต้ซึ่งมีการขยายตัวทาง ด้านการค้า นอกนั้นก็เป็นที่อยู่อาศัยซึ่งค่อย ๆ เพิ่มปริมาณขึ้นเรื่อย ๆ นอกจากนี้การเริ่มมีถนน เป็น เส้นทางคมนาคมก็ทำให้รูปแบบการตั้งถิ่นฐานเปลี่ยนไปบ้าง จากการอาศัยอยู่ริมแม่น้ำลำคลอง ก็ เริ่มหันมาปลูกบ้านอยู่ริมถนน รวมทั้งการค้าขาย เช่นถนนเจริญกรุง "...ได้ทรงนำเอาวิธีการ ขยายความเจริญทางการค้าขายมาเผยแพร่ด้วย โดยทรงสร้างตึกแถวชั้นเดียวตามสองฟากถนน เป็นระยะ ๆ พระราชทานแก่ โอรส ธิดา เพื่อเก็บผลประโยชน์" (ทรงสรค์ นิลกำแพง 2525: 49)

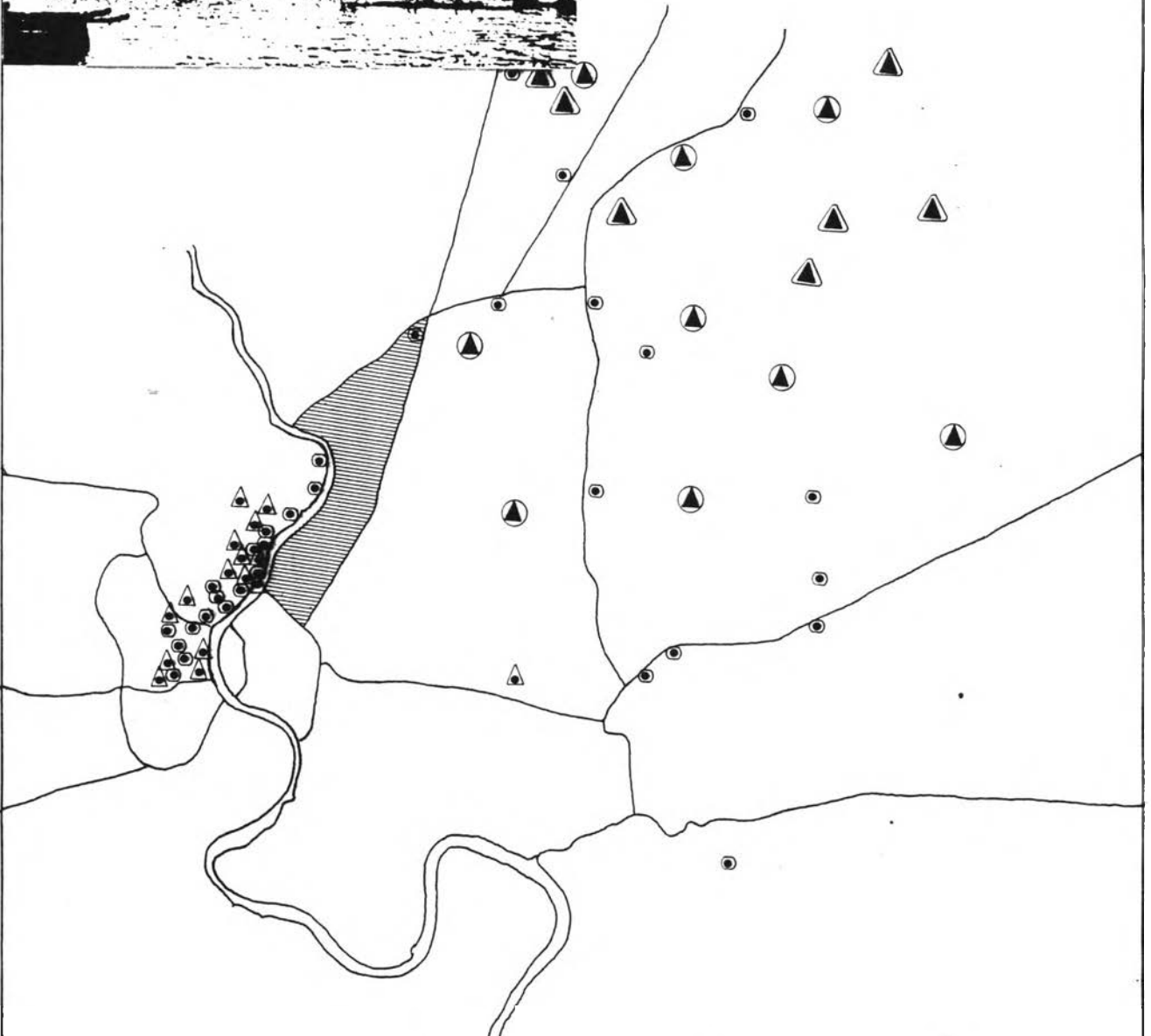
การคมนาคม เมื่อก่อนตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ ต่อเนื่องมาจนถึงระยะแรกตั้ง กรุงรัตนโกสินทร์นั้น คือแม่น้ำและลำคลอง ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก และเป็นข่ายโยงใย เชื่อมต่อ คอบสนองการเดินทาง และการลำเลียงขนส่งได้เป็นอย่างดี ในระยะ 60 ปีแรกของกรุง

รัตนโกสินทร์ พระมหากษัตริย์ทั้ง 3 รัชกาล ทรงถือเอาการขุดคลองเป็นพระราชภารกิจอันสำคัญ อย่างไรก็ตามการสัญจรทางบกก็มีอยู่บ้าง ส่วนใหญ่เป็นทางเดินเล็ก ๆ บางก็เป็นถนนดิน บางก็ปูด้วยอิฐเรียงตะแคง ถนนขนาดใหญ่มีเพียงสายเดียว คือถนนรอบพระบรมมหาราชวัง ซึ่งปูด้วยอิฐ ต่อมาหลังจากได้ตั้งบางกอกเป็นราชธานีได้ประมาณ 80 ปี ก็มีสัญญาณอันแสดงว่าบทบาทของคลองในฐานะเป็นทางสัญจรจะเสื่อมถอยลงโดยลำดับ เมื่ออิทธิพลของชาวตะวันตกเพิ่มมากขึ้น จากหนังสือความทรงจำของกรมพระยาदारงราชานุภาพได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า "...จำเดิมแต่ทำหนังสือสัญญาเปิดบ้านเมืองให้ฝรั่งมาค้าขาย มีกงสุลและฝรั่งเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯมากขึ้น รัชกาลที่ 4 ทรงมีพระราชดำริจะทานุบำรุงบ้านเมือง มิให้พวกฝรั่งดูหมิ่น มีการสร้างถนนเจริญกรุง เป็นต้น... โปรดให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ไปคุลลักษณะการที่อังกฤษบำรุงเมืองสิงคโปร์ เมื่อปี ระยะเวลา พ.ศ. 2404 ชะรอยจะใคร่ทรงสืบสวนถึงวิธีฝรั่งปกครองบ้านเมืองด้วย..." (2457: 219-220) และโดยผลจากมีการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศใหม่ ในย่านที่ชาวต่างประเทศอยู่ (หนาแน่น) เป็นเหตุให้ต้องสร้างถนนเพิ่มเติมขึ้น เพื่อความสะดวกในเรื่องการคมนาคมและขนส่งสินค้าของชาวต่างประเทศ นับเป็นความจำเป็นทางด้านการเมืองด้วยที่ต้องเอาใจชาวต่างประเทศ แต่อย่างไรก็ตามอาจกล่าวได้ว่า ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ช่วงแรกนี้ คลองยังมีความสำคัญยิ่งต่อวิถีชีวิตชาวไทย ถนนเพิ่งแต่เริ่มเข้ามามีบทบาทเป็นส่วนประกอบหนึ่งของเส้นทางสัญจรทางน้ำเท่านั้น

โดยสรุป จากการที่กรุงเทพฯ เริ่มมั่นคงปลอดภัยสงบสุขและการกลายเป็นเมืองศูนย์กลางการค้า เพราะทำเลอันดีเยี่ยมกับต่างประเทศมีการค้าอย่างเสรี ทำให้ประชากรเพิ่มขึ้นอย่างมากมาย ทั้งที่อพยพย้ายถิ่นเข้ามาและการเพิ่มตามธรรมชาติ จึงส่งผลให้เมืองขยายตัวออกไป สำหรับทิศทางการขยายตัวของเมืองนั้น ในช่วงแรกจะขยายตัวออกไปรอบแกนหลักคือพระบรมมหาราชวัง โดยเฉพาะทางด้านตะวันออก ช่วงต่อมาเมื่อมีความเจริญทางการค้า เมืองจึงขยายตัวไปทางทิศใต้ซึ่งเป็นย่านการค้าใหญ่ต่อเมืองออกไป จนถึงถิ่นที่อยู่ของชาวตะวันตกในพื้นที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาเขตบางรัก ในช่วงปลายยุคเมื่อมีการตัดถนนเจริญกรุง ทำให้เมืองขยายตัวเพิ่มขึ้นอย่างมาก

1.4 กรุงเทพฯด้านทิศเหนือและเขตดุสิต ธรรมเนียมความเชื่อของคนไทย เกี่ยวกับการสงวนส่วนสูงสุดของร่างกายได้แก่ศีรษะ หรือการถือทิศทางกระแสน้ำ เช่นนี้ น่าจะเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้บางกอกขยายตัวไปทางทิศใต้ (นิจ วิทยธรณีบัณฑิต และคณะ 2525: 5) ในสมัยรัชกาลที่ 1 เมื่อทรงสร้างเมืองนั้น โปรดให้ชุมชนชาวจีนอพยพไปอยู่แถบสาเหิงซึ่งอยู่ทางด้านทิศใต้ของบริเวณที่จะสร้างเมือง ครั้นเมื่อชาวตะวันตกเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ

: ชุมชนสมัยก่อนมีวัดเป็นศูนย์กลาง

การศึกษารูปแบบ พัฒนาการ และ แนวโน้มการใช้ที่ดิน เขตดูแล

แสดง ตำแหน่งวัดในพื้นที่ด้านเหนือ

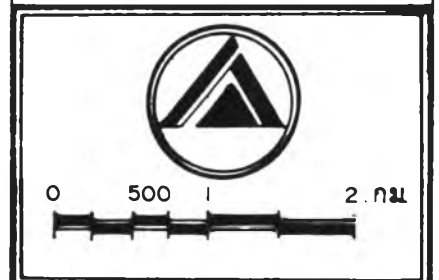
▲ ก่อนรัตนโกสินทร์ ● ๑.๑ - ๑.๔ (พ.ศ. 2325 - 2410)

⊙ ๑.5 - ๑.7 (พ.ศ. 2411 - 2475)

▲ ปัจจุบัน

ที่มา : กองผังเมือง

แผ่นที่ 3.2

มากเข้า ในรัชกาลต่อ ๆ มา ก็โปรดฯ ให้ไปตั้งหลักแหล่งที่บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา เขตบางรัก ปัจจุบัน กลุ่มชนชาวต่างชาติ เหล่านี้มีความสามารถในการค้าขาย จึงทำให้ย่านที่อยู่มีความเจริญขึ้น เมื่อปี พ.ศ. 2420 กงสุลฝรั่งเศสมีความประสงค์จะขอตั้งโรงสีทางข้างบน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ไม่ทรงอนุญาต เป็นสิ่งที่ยืนยันให้เห็นถึงความยึดถือในความเชื่อ เหล่านี้ อย่างจริงจัง ดังนั้นจึงทำให้กรุงเทพฯ ทางด้านทิศเหนือมีความสงบเงียบ ไม่คึกคักเหมือนดังเช่น พื้นที่ทางด้านทิศใต้ บทบาทหน้าที่ของบริเวณนี้จัดเป็นพื้นที่เกษตรนอกเมืองมาตั้งแต่สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ดังได้กล่าวมาแล้ว การใช้ที่ดินส่วนใหญ่ประกอบด้วยพื้นที่สวนและนา โดยพื้นที่สวนจะอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ส่วนนาจะถัดออกไป

วัดในสมัยนี้ เป็นศูนย์กลางชุมชนที่สำคัญ แหล่งชุมชนในพื้นที่นี้ เมื่อพิจารณาจากที่ตั้งของวัดก็พบว่า กระจายอยู่ทั่วไป แต่ก็ยังคงหนาแน่นอยู่แถบริมแม่น้ำเจ้าพระยา นอกเหนือจากทุ่งวัวลำพอง ทุ่งส้มป่อย ทุ่งพญาไท ซึ่งมีขึ้นเมื่อพระเจ้าตากสินทรงโปรดฯ ให้เพิ่มพื้นที่ทานา ทุ่งบางเขน และบางกะปิ ก็น่าจะเกิดขึ้นช่วงถัดมา เมื่อมีการขยายเนื้อที่ทานามากขึ้น โดยจะเห็นว่า มีวัดสร้างขึ้นในยุคนี้อย่างมากมายในพื้นที่ เขตบางเขนและบางกะปิ

ในส่วนของพื้นที่เขตดุสิต มีวัดที่สร้างขึ้นยุคนี้ถึง 15 วัด บางบริเวณมีวัดตั้งเรียงรายใกล้ ๆ กัน ซึ่งน่าจะเป็นชุมชนใหญ่ เช่น กลุ่มวัดแคสามเสน วัดอัมพวัน วัดจอมสุตาราม และวัดสุคันธาราม อยู่ริมคลองสามเสน วัดส่วนใหญ่ในช่วงนี้จะอยู่ห่างแม่น้ำเจ้าพระยาออกมา แต่ไม่ห่างมากนัก แสดงให้เห็นถึงการค่อย ๆ ขยายที่ตั้งถิ่นฐานจากริมแม่น้ำเจ้าพระยาออกมาของชุมชน เนื่องจากริมแม่น้ำมีพลเมืองอาศัยอยู่มากแล้วและเป็นที่น่าสังเกตว่าวัดที่อยู่ห่างแม่น้ำออกมาจะเป็นวัดที่สร้างขึ้นช่วงปลายยุคโดย เฉพาะอย่างยิ่งสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนวัดริมแม่น้ำเจ้าพระยานั้น สร้างในสมัยรัชกาลที่ 1 ซึ่งอาจนำมายืนยันในเรื่องการค่อย ๆ ขยายพื้นที่ (บุกเบิก) จากริมแม่น้ำเจ้าพระยาเข้าไปพื้นที่ด้านในให้ชัดเจนยิ่งขึ้น วัดต่าง ๆ ในพื้นที่กรุงเทพฯ ด้านเหนือนี้ล้วนเป็นวัดราษฎร์ทั้งสิ้น ซึ่งหมายถึงผู้คนในชุมชนช่วยกันสร้างเอง

ในสมัยนี้ พื้นที่บริเวณเหนือคลองผดุงกรุงเกษมขึ้นมาแถบวัดเทวราชกุญชร วัดราชาธิวาส และวัดราชผาติการาม น่าจะเป็นแหล่งชุมชนใหญ่ เพราะนอกจากชุมชนชาวไทยซึ่งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาแต่เดิมแล้วยังมีชนต่างชาติอื่นได้แก่ พวกญวนและเขมรเข้ารีต ซึ่งอพยพมาจากกรุงศรีอยุธยาเมื่อครั้งกรุงเก่าเสียแก่พม่า และยังมีโบสถ์คริสต์ ซึ่งสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดฯ ให้มาตั้งอยู่ในบริเวณนี้ (ชัย เรื่องศิลป์ 2522: 10) และบริเวณปากคลองผดุงกรุงเกษมซึ่งเชื่อมต่อกับแม่น้ำเจ้าพระยาก็น่าจะเกิดเป็นตลาดขึ้นมา เพราะในสมัยนั้นตลาดมักจะเป็นตลาดน้ำในแม่น้ำเจ้าพระยาและลำคลองต่าง ๆ (บุพผนาภ สุวรรณมาศ 2525: 19) บริเวณที่เป็นจุด

บรรจบกันของทางน้ำ และวัดราชาธิวาสนั้นยัง เคยเป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมัยที่ทรงผนวชอยู่ขณะยังเป็นเจ้าฟ้ามงกุฎ แม้ว่าจะ เป็นวัดอรัญวาสี แต่สภาพความเป็นจริงก็น่าจะ เป็นที่ชุมนุมหนาแน่นอยู่แล้ว

กลุ่มชนต่างชาติโดย เฉพาะชาวญวน นอกจากญวน เข้ารีตซึ่งอยู่แถวสาม เสนดังก่อแล้ว ยังมีอีกกลุ่มหนึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ทางด้านเหนือแถบบางโพ และได้มีการสร้างวัดญวน คือ วัดกว้าง เทือกคือ หรือวัดอนันนิกายาราม เป็นชาวญวนซึ่งอพยพ เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารพร้อมกับองเชียงสือ แต่เดิมรัชกาลที่ 1 ทรงโปรดให้ตั้งหลักแหล่งอยู่แถบบ้านคันสำโรง (ตรงกับคันบุชปัจจุบัน) และให้ประกอบอาชีพประมงแถวเมืองสมุทรปราการตามใจชอบ แต่ญวนเหล่านี้มักชอบหนีกลับประเทศของตน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จึงโปรดฯให้ย้ายมาอยู่แถบบางโพ เพื่อไม่ให้หนีกลับประเทศของตน นอกจากนี้ยังมีชาวญวนอพยพอีกพวกซึ่ง เข้ามาสสมัยรัชกาลที่ 3 พระองค์ทรงโปรดให้ตั้งหลักแหล่งอยู่แถบเทเวศน์ และพวกนี้ได้สร้างวัดชื่อวัด เกียง เทือกคือ หรือวัดสมณามันบริหารในปัจจุบัน ส่วนชาวญวนที่นับถือศาสนาคริสต์ นิกายคาทอลิก ซึ่งสมัครใจมาตั้งภูมิลำเนาในกรุงเทพฯตามคำชักชวนของบาทหลวง เบ็ และพระยาวิเศษสงคราม ประมาณ 300 คน โปรดฯให้ไปอยู่ที่บ้านญวนสาม เสน ญวนรุ่นนี้โปรดฯให้ลั้วว่า ญวนสวามีภักดี

ในยุคนั้น เมื่อพิจารณาถึงทิศทางการขยายตัวของเมืองกรุงเทพฯทางด้านเหนือ ก็พบว่าแนวแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นแกนสำคัญที่ค่อย ๆ มีชุมชนเพิ่มมากขึ้น โดยจะเห็นได้จากวัดซึ่งสร้างเพิ่มขึ้นอัน เป็นสิ่งบ่งบอกถึงศูนย์กลางชุมชน นอกจากนี้กลุ่มวังหน้าหรือพระราชวังบวรสถานมงคลก็มีอิทธิพลอย่างมากในแถบด้านเหนือ ส่งผลให้มีการขยายชุมชนขึ้นมาเรื่อย ๆ ดังจะเห็นได้จากสมัยกรมพระราชวังบวรสุริสีหนาด ทรงโปรดฯให้ชาวมลายูซึ่งถูกกวาดต้อนมาตั้งหลักแหล่งอยู่บริเวณริมคลองบางลำพู มีการสร้างวังให้เจ้าฟ้าทางด้านเหนือ (บริเวณกรมสรรพากรปัจจุบัน) และในสมัยของสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ครั้งดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้ากรมในอิสเรสรังสรรค์ ก็ทรงมีบทบาทในแถบพื้นที่สาม เสน โดยทรงฝึกญวนและเขมรเข้ารีตให้เป็นทหารปืนใหญ่ มีการรื้ออิฐวัดส้มเกลี้ยง (วัดราชผาติการาม) มาสร้างวัดฝรั่งโรมันคาทอลิก จนสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องปรับโทษให้สร้างวัดขึ้นใหม่ในพื้นที่ถัดไป (กองจดหมายเหตุ 2525 : 363)

กล่าวโดยสรุป บทบาทของเขตคูสัดในสมัยนี้ ที่สำคัญก็คือการเป็นพื้นที่เกษตรนอกเมือง โดยพื้นที่ส่วนใหญ่ยังคงเป็นส่วนและนาดังที่ปรากฏเป็นชื่อทุ่งต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้ว นอกจากนี้ยังเป็นที่ยอมรับการขยายตัวของชุมชนโดยเฉพาะริมแม่น้ำเจ้าพระยา

แสดง : ฉากภาพเมืองสมัยรัชกาลที่ 4

พื้นที่เมือง

ชุมชนใหญ่

พระราชวัง, วัง

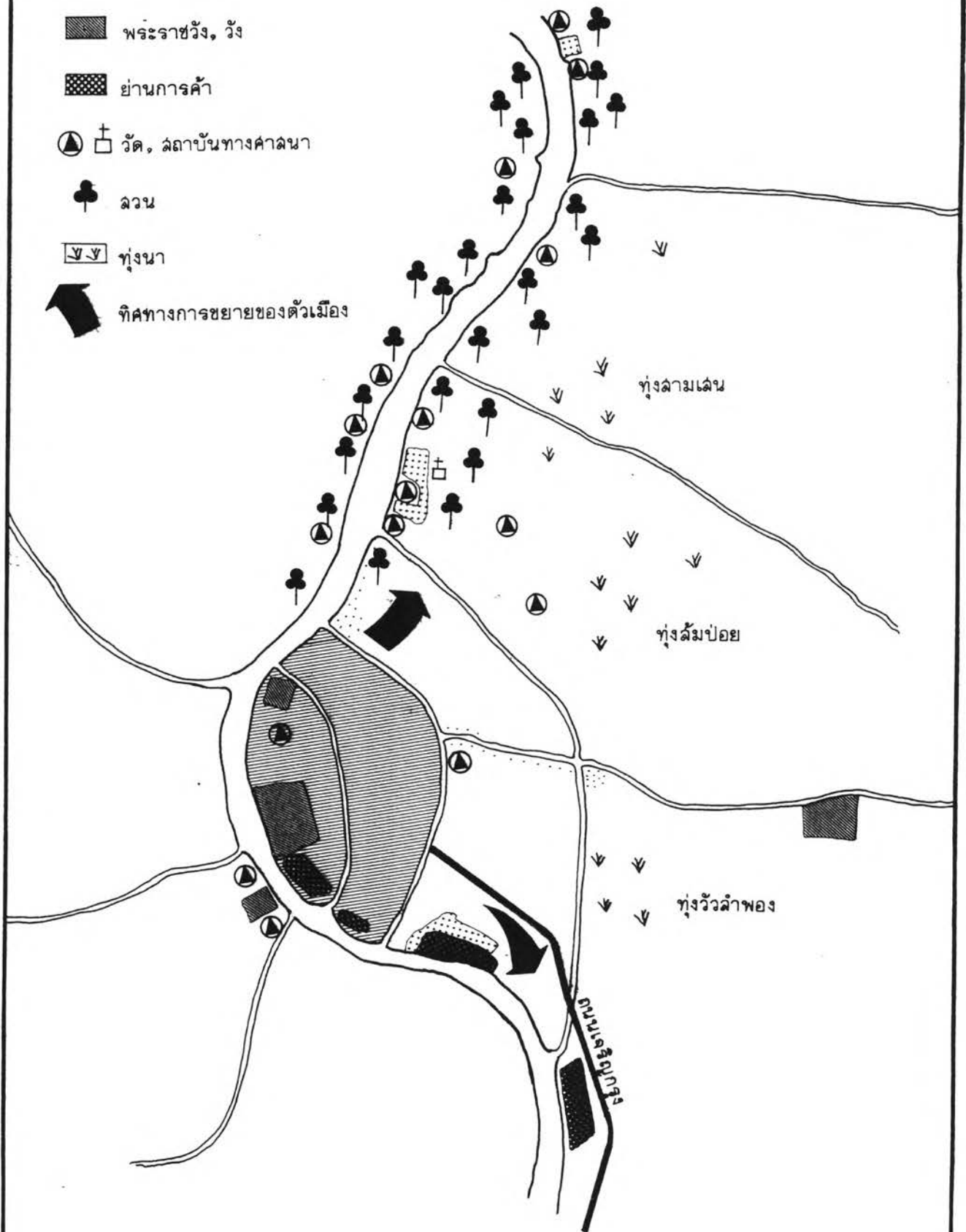
ย่านการค้า

วัด, ลัทธิบ้านทางศาสนา

สวน

ทุ่งนา

ทิศทางการขยายตัวของตัวเมือง

2. ยุคก่อตั้งคลัง (พ.ศ. 2411 - พ.ศ. 2475)

2.1 สภาพทั่วไปทางด้านสังคมและ เศรษฐกิจ การปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรปที่เริ่มขึ้นในคอนตันพุทธศตวรรษที่ 24 ได้เปลี่ยนแปลงลักษณะสำคัญของความสนใจที่มหาอำนาจตะวันตกมีต่อ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไปอย่างสิ้นเชิง ก่อนหน้านั้นความสนใจในบริ เวณนี้จำกัดอยู่ที่การค้าสินค้าพื้น เมืองระหว่าง เมืองท่าภายใน เอเชียตะวันออกเฉียง และ การผูกขาดการค้า เครื่องเทศ เพื่อบ่อนตลาดในยุโรป แต่ภายหลังพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา การเติบโตอย่างรวดเร็วของอุตสาหกรรมการผลิตและระบบทุนนิยมในยุโรป ทำให้ความสนใจและผลประโยชน์ที่มหาอำนาจตะวันตกมีอยู่ในบริ เวณนี้ เปลี่ยนไป เป็นการลงทุนและการ เข้าครอบครองทางการเมือง ทั้งนี้ เพื่อผูกขาดผลผลิตประมงและทรัพยากรสำหรับบ่อนภาคอุตสาหกรรมการผลิตในยุโรป และ เพื่อผูกขาดตลาดสำหรับรองรับผลผลิตจากโรงงานอุตสาหกรรมเหล่านั้น

ในช่วงปลายยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น (สมัยรัชกาลที่ 4) ประเทศมหาอำนาจตะวันตกที่สำคัญได้แก่ อังกฤษและฝรั่งเศสได้ เริ่ม เข้าครอบครองประเทศต่าง ๆ ในแถบเอเชีย โดยเฉพาะในปี พ.ศ. 2403 อังกฤษมีอำนาจเหนือจีน ประเทศไทยจึงเริ่มตระหนักถึงความยิ่งใหญ่ของยุโรป ประกอบกับอิทธิพลของอารยธรรมตะวันตกที่เข้ามาในรูปแบบของหมอสอนศาสนา (มิชชันนารี) และพ่อค้า ทำให้รัชกาลที่ 4 จำต้องปรับปรุงประเทศให้มีความเจริญขึ้นและต่อมารัชกาลที่ 5 ก็ทรงดำเนินนโยบายเช่นเดียวกัน โดยอาศัยแม่แบบใหม่นี้แทนแม่แบบเดิมคือจีนทั้งในด้านสถาปัตยกรรม การแต่งกาย ดนตรี ภาษา และวรรณกรรม ยิ่งภายหลังปี พ.ศ. 2406 อังกฤษเริ่มรุกรานดินแดนแถบประเทศพม่า และแหลมมลายู ขณะเดียวกันฝรั่งเศสก็รุกรานอินโดจีนจวบจนถึงปี พ.ศ. 2433 ทั้งสองประเทศมหาอำนาจจึงต้องประจัญหน้ากันในปัญหาดินแดนแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยา ในที่สุดผลแห่งปัญหาช่วงนี้ได้ให้กำเนิด "ประเทศ" ขึ้น ที่มีเขตแดนรูปธรรมที่ค่อนข้างแน่นอน และมีระบบการปกครอง ระบบบริหารรัฐ และระบบกฎหมายเดียวกันตลอดทั่วทั้งรัฐ และเจ้าพนักงานตลอดทั่วทั้งรัฐขึ้นตรงเด็ดขาดต่อ "รัฐบาลกลาง" ที่กรุงเทพฯ (สังคมิสสละทิพย์ 2528: 85) นอกจากนี้ พระมหากษัตริย์องค์ต่อ ๆ มา รวมทั้งเจ้าฟ้าซึ่งมาร่วมปกครองบริหารประเทศและข้าราชการทั้งหลายล้วนผ่านการศึกษามาจากประเทศแถบยุโรป การพัฒนาประเทศจึงอิงรูปแบบของตะวันตกทั้งสิ้น

ด้านการเมืองการปกครอง จากรูปแบบรัฐสมัยใหม่ที่แต่ละ เมืองมีลักษณะการปกครองตัวเองในระดับค่อนข้างสูง ได้ถูกเปลี่ยนไป โดยมีการรวมศูนย์อำนาจที่ส่วนกลางอย่างเด็ดขาด รัฐบาลกลางมีอำนาจในการวางแผนและบริหารท้องถิ่นทั้งหมด ในปี พ.ศ. 2435 รัชกาลที่ 5 ทรงจัดระเบียบบริหารราชการแผ่นดินใหม่ โดยแบ่งการปกครองส่วนกลางออกเป็น

กระทรวงต่าง ๆ 12 กระทรวง มีการจัดตั้งกองทัพแบบทันสมัยตามอย่างประเทศแถบยุโรป ผู้ที่มีอำนาจในการบริหารปกครองกระทรวงและหน่วยงานต่าง ๆ ส่วนใหญ่เป็นพระราชวงศ์และชาวต่างประเทศผู้เชี่ยวชาญในด้านต่าง ๆ ที่ถูกว่าจ้างมา

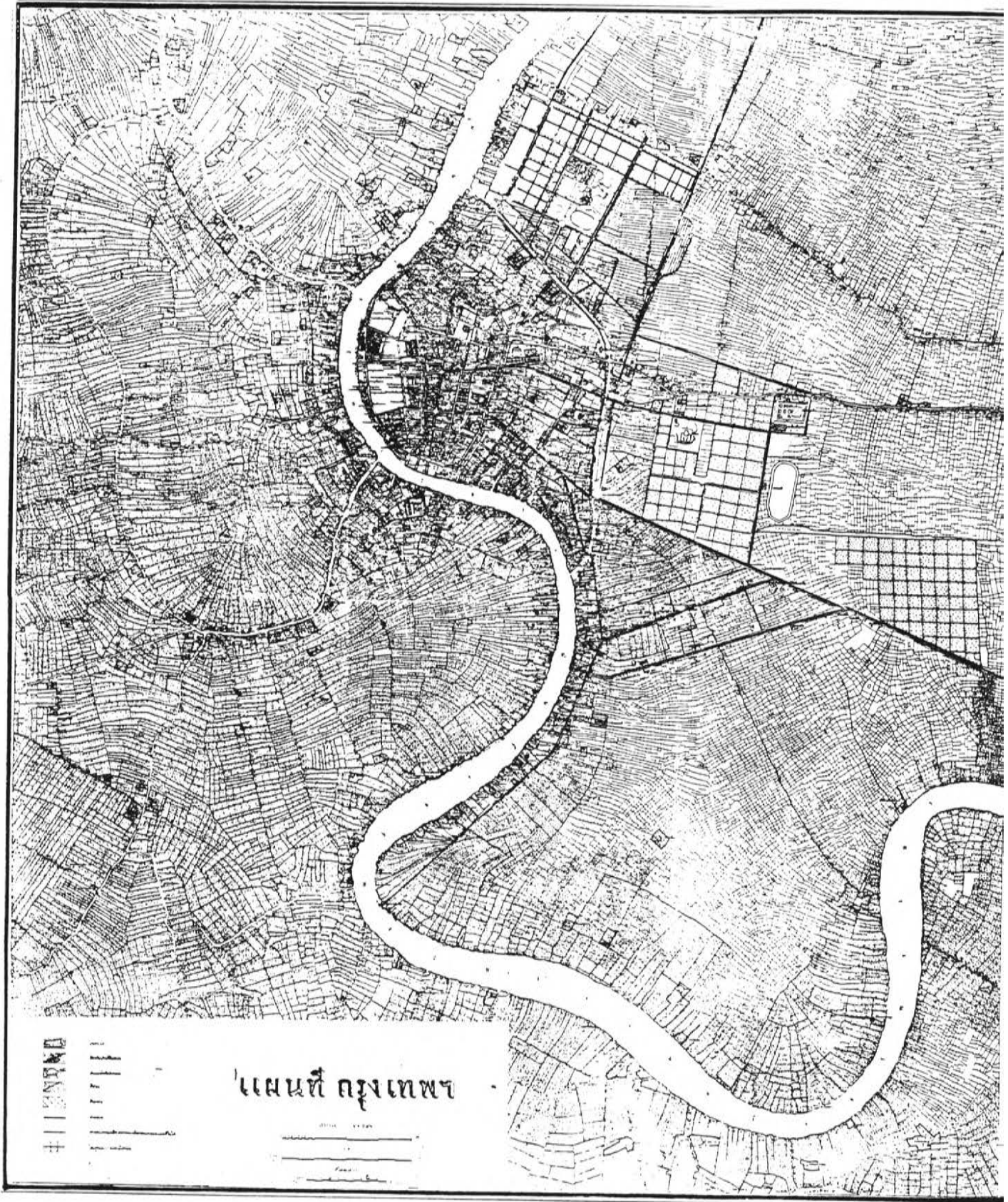
ในส่วนของกรุงเทพฯซึ่งเป็นราชธานี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดรูปการปกครองแบบกรมการที่ปรึกษา โดยเรียกทับศัพท์ว่า "คอมมิสชันนารี" เมื่อ พ.ศ. 2428 แทนกรมเมืองหรือนครบาล แต่เมื่อมีการปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. 2435 ทรงยกฐานะกรมพระนครบาลขึ้นเป็นกระทรวงนครบาล ทำหน้าที่ปกครองราชธานี และพื้นที่มณฑลกรุงเทพมหานคร อันประกอบด้วย พระนคร เมืองธนบุรี เมืองสมุทรปราการ เมืองพระประแดง เมืองมิวนบุรี เมืองปทุมธานี และเมืองนนทบุรี ทรงสถาปนากรมสุขาภิบาลเมื่อ พ.ศ. 2440 เพื่อให้มีหน่วยงานที่จะรับผิดชอบในการกำจัดขยะมูลฝอยและอุจจาระ ความคุมการก่อสร้างอาคารที่จะเป็นเหตุให้เกิดโรคภัยไข้เจ็บ และขจัดเหตุเดือดร้อนรำคาญต่าง ๆ ในทำนองเดียวกับการทำหน้าที่ของเทศบาลในประเทศที่เจริญแล้ว เหตุที่ไม่สามารถจัดตั้งเป็นการปกครองท้องถิ่นรูปเทศบาล เพราะขณะนั้นประเทศไทยยังคงอยู่ภายใต้สภาพสิทธินอกอาณาเขต การออกกฎหมายข้อบังคับที่เกี่ยวข้องกับคนต่างประเทศจะต้องได้รับความยินยอมจากประเทศที่เกี่ยวข้องเสียก่อน เป็นการยุ่งยากมาก จึงทรงเล็งมาเป็นจัดตั้งกรมสุขาภิบาลแทน (ทองค้อ กล้ายไม้ ๗ อยุธยา 2527: 33) ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 ราวปี พ.ศ. 2465 ทรงรวมการปกครองท้องที่เข้าเป็นหน่วยราชการเดียวกัน โดยรวมกระทรวงนครบาล เข้ากับกระทรวงมหาดไทย แต่กรุงเทพฯพระมหานครก็ยังมีพื้นที่และฐานะอยู่อย่างเดิม

ด้านเศรษฐกิจ โดยผลจากการทำสนธิสัญญาค้าขายกับประเทศตะวันตกซึ่งมีอังกฤษเป็นแกนนำในปลายยุคก่อน (รัชกาลที่ 4) ทำให้ประเทศไทยมีกิจกรรมการค้าขายมากขึ้น โดยเฉพาะในเมืองหลวง ซึ่งเห็นได้จากจำนวนเรือสินค้าของชาวต่างชาติที่เข้ามาเทียบท่ายังท่าเรือกรุงเทพฯ ถึงกว่า 200 ลำ ในปี พ.ศ. 2399 ขณะที่ในสมัยก่อน ครอว์เฟ็ด ได้บันทึกว่ามีเรือสำเภาเพียง 70 ลำ และต่อมาจำนวนเรือสินค้าก็เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ กลุ่มที่มีบทบาททางเศรษฐกิจสูง นอกจากกลุ่มเดิมคือพระเจ้าแผ่นดินและขุนนางแล้ว ยังมีกลุ่มคนจีนและพ่อค้าชาวตะวันตกก็เริ่มขยายบทบาทของกลุ่มตน มีการลงทุนในกิจการค้าและอุตสาหกรรมต่าง ๆ ทั้งยังได้มีการก่อตั้งธนาคารถึง 9 ธนาคารในสมัยนี้ (ฉรงค์ เพชรประเสริฐ 2524: 79-80) เนื่องจากประเทศไทยถูกกำหนดโดยระบบทุนนิยมโลกให้มีบทบาทหน้าที่ เป็นผู้ผลิตวัตถุดิบให้แก่เมืองแม่ ดังนั้น ระบบการผลิตเพื่อการส่งออกวัตถุดิบ เช่น แร่ ไม้ และผลิตผลเกษตรกรรมสู่ตลาดโลกเติบโตใหญ่ขึ้นทุกขณะ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หลังจากการทำสนธิสัญญาให้สามารถนำเข้าออกได้

แหล่งทำนาขนาดใหญ่ซึ่งแต่เดิมอยู่แถบเมืองอ่างทอง เมืองลพบุรี เมืองสิงห์ เมืองอินทร์ เมืองพรหม ฯลฯ ก็ได้ขยายลงมาทางใต้ เริ่มแต่กรุงเก่า ปทุมธานี นนทบุรี จนถึงกรุงเทพฯ นานี่ให้ผลดีที่สุดคือนาแขวงกรุงเทพฯ (ชัย เรื่องศิลป์ 2522: 103-104) สงัด อิศสระทิพย์ ได้กล่าวถึงเศรษฐกิจในช่วงนี้ว่า "...การแพร่ระบาดของเศรษฐกิจแบบใช้เงินตราและการเติบโตขึ้นที่ลดน้อยของชนชั้นกรรมมาชีพในเมืองในรูปแบบงานเสรี ทั้งที่อพยพเข้ามาเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะจากแผ่นดินจีน และแรงงานไพร่ ทาส ทั้งหลายที่ถูกปลดปล่อยจากระบบไพร่ ทาส ในสมัยรัชกาลที่ 5 ...การผลิตแบบเพื่อเลี้ยงตัวเองในแบบดั้งเดิมต้องเสื่อมสลายลงทุกอย่างรวดเร็ว อันเป็นผลมาจากการขยายตัวของเศรษฐกิจแบบผลิตสินค้าเฉพาะอย่าง การแพร่ระบาดเข้ามาของสินค้าสำเร็จรูปจากประเทศอุตสาหกรรมทุนนิยม ได้ทำลายหัตถกรรมพื้นบ้านต่าง ๆ ให้สูญสลายไป..." สินค้าเข้าส่วนมากได้แก่ เครื่องอุปโภค บริโภค ที่เป็นสินค้าสำเร็จรูปและสินค้าฟุ่มเฟือยจากยุโรปและอเมริกา (ชัยลาภรณ์ โภจผลเสวิน 2525: 179-180) สำหรับในส่วนของรัฐนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงสามารถปฏิรูประบบการจัดเก็บภาษีเสียใหม่ จากเดิมที่ส่วนหนึ่งต้องตกอยู่กับขุนนางต่าง ๆ ให้มาตกเป็นของส่วนกลางทั้งหมด รัฐบาลในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงได้ใช้เงินเหล่านี้ เป็นงบประมาณในการพัฒนาประเทศให้ก้าวหน้าอย่างมาก นอกจากนี้การที่รัฐอนุญาตให้ราษฎรมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินจึงทำให้ราษฎรเอาใจใส่ในที่ดิน ก่อให้เกิดผลผลิตเพิ่มขึ้น รัฐบาลเก็บภาษีได้มากขึ้น เนื่องจากการที่ระบบเศรษฐกิจของไทยได้ผูกพันกับเศรษฐกิจของโลก เพราะการค้าขายกับประเทศต่าง ๆ ในช่วงปลายยุคเมื่อเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก (พ.ศ. 2472) ทำให้มีผลกระทบต่อฐานะทางเศรษฐกิจของไทยอย่างมาก ประกอบกับการที่ประเทศไทยมีปัญหาในด้านเศรษฐกิจการคลัง ซึ่งค้างมาแต่รัชกาลก่อน พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามแก้ไขด้วยการปรับให้เข้าสู่ดุลยภาพ โดยการตัดทอนรายจ่ายที่ไม่จำเป็นออก ซึ่งรวมถึงการลดจำนวนข้าราชการไทยในหน่วยงานต่าง ๆ จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในเวลาต่อมา

2.2 สภาพของเมือง การขยายตัว และการใช้ที่ดิน

2.2.1 ภาพรวม เริ่มต้นในยุคนี้ สภาพเมืองยังมีสวน มีป่า ที่รกที่เปลี่ยวอยู่มาก พื้นที่ระหว่างคลองรอบกรุงกับคลองผดุงกรุงเกษมแม้จะอยู่ในใจกลางพระนครก็ยังเป็นสวนเป็นป่าอยู่โดยทั่วไป พันแนวคลองผดุงกรุงเกษมออกไปทางตะวันออกและทางทิศเหนือเป็นบริเวณที่เป็นทุ่งเป็นนาเป็นป่า เช่น ทุ่งสัมปอ้อย ทุ่งวัวลาฬอง ทุ่งสามเสน ทุ่งพญาไท ทุ่งบางกระสัน (มักกะสัน) และทุ่งบางกะปิ ซึ่งไม่ค่อยมีคนอาศัยอยู่ นอกจากริมฝั่งแม่น้ำและ

แผนที่ 3.5 กรุงเทพฯ พ.ศ. 2433

ริมคลองซึ่งเป็นที่สวน ประชาชนส่วนใหญ่นิยมตั้งบ้านเรือนในบริเวณที่มีคนหนาแน่น ตำบลที่มีประชาชนหนาแน่นที่สุดภายในกำแพงเมืองนั้นอยู่ทางตอนใต้ ตั้งแต่บ้านหม้อ บ้านญวน ลงไปจนถึงคลองรอบกรุง ส่วนภายนอกกำแพงเมืองนั้น มีประชาชนอาศัยอยู่หนาแน่นในบริเวณท้องที่สามเพ็งตลอดลงไปจนถึงตำบลตลาดน้อย (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ 2525: 71)

เมื่อทรงบริหารประเทศด้วยพระองค์เอง ภายหลังจากบรรลุนิติภาวะ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินนโยบายตามพระราชบิดาในการพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้า ประกอบกับการถูกกดดันจากประเทศมหาอำนาจทางตะวันตก ซึ่งเข้ามามีอิทธิพลในแถบเอเชีย รวมทั้งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงจำเป็นต้องพัฒนาประเทศมิให้ล้าหลังกว่าชาติอื่น โดยใช้นโยบายเร่งรัดสร้างความเจริญ (High Centralization) เมื่อสามารถปฏิรูประบบการจัดเก็บภาษีใหม่สำเร็จ รัฐบาลกลางจึงมีเงินมากพอที่จะทำนุบำรุงประเทศตามที่ต้องการได้ ทรงเริ่มต้นด้วยการให้ขุดคลองออกไปจากพระนคร เชื่อมต่อกับพื้นที่อื่น ๆ เพื่อความสะดวกในการคมนาคม ขนส่งผลผลิต และการเกษตร ได้แก่ คลองสำสัด ประมประชากรขึ้นไปทางเหนือ จนถึงแขวงเมืองกรุงเก่า คลองนครเนื่องเขต ตั้งแต่ศาลากลางคลองแสนแสบตรงไปแขวงเมืองจะเข้ เจริญ คลองประเวศบุรีรมย์จากปลายคลองพระโขนงไปออกแม่น้ำบางปะกง คลองทวีวัฒนา เชื่อมต่อคลองภาษีเจริญกับคลองมหาสวัสดิ์ และคลองหลวงแพ่ง เชื่อมต่อระหว่างคลองประเวศบุรีรมย์กับคลองนครเนื่องเขต นอกจากนี้ยังมีการขุดคลองสายสั้นภายใน ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ทางใต้และทางตะวันออกของเกาะรัตนโกสินทร์ เช่น คลองช่องนนทรี คลองวัดสามปลื้ม คลองโรงกะทะ คลองวัดปทุมคงคา คลองบางรัก คลองสาธร คลองอรชร คลองสวนหลวง คลองสระปทุม และคลองราชดำริ เป็นต้น ทำให้เกิดชุมชนขึ้นอีกมาก

จากหนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี พระยาอนุภาพไตรภพ ได้เขียนไว้ว่า "...พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ทรงพระราชปรารภว่า กรุงเทพมหานครมีลักษณะยาวตามแม่น้ำ และแคบไม่กว้าง ทำอย่างไรจึงจะให้ตัวเมืองขยายไปทางทิศตะวันออกได้... การที่จะให้พระนครขยายตัวโดยธรรมชาติไปทางตะวันออกนั้นย่อมหวังไม่ได้ เพราะคนอาศัยแม่น้ำลำคลองเป็นทำเลการค้า แลาก็จะมีแต่สร้างบ้านเรือนแข่งกันลงไปยังทางใต้หรือตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งถ้าปล่อยตามธรรมชาติแล้ว เมืองจะมีแต่ยาวออก... มีพระบรมราชโองบายว่า พระองค์ควรร้ายพระราชฐานขึ้นไปทางเหนือ คือในทิศตรงกันข้ามกับท้องที่ที่ประชาชนถือเอาเป็นทำเลการค้า... เมื่อสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินประทับที่ไหน ที่นั้นย่อมต้องมีโรงทหารและโรงตำรวจ ทั้งต้องมีเส้นทางติดต่อตามสมควร อันจะเป็นเหตุให้เกิดทำเลการค้า...

โดยเหตุที่พระราชวังอยู่ทางเหนือ และทำเลการค้าอยู่ทางตะวันออกเฉียงใต้รวมทั้งท่าเรือ โดยธรรมชาติจะต้องมีทางใกล้หรือทางสะดวก เชื่อมต่อกัน ก็จะต้องมีถนนหนทางเกิดขึ้นต่อไป อันเป็นเหตุให้พระนครขยายตัว..." (2504: 187-189) ดังนั้นนอกจากทรงสร้างพระราชวังสวนดุสิตแล้ว ได้มีการตัดถนนใหม่ขึ้นหลายสาย (ส่วนของกรุงเทพฯด้านทิศเหนือจะกล่าวรายละเอียดในหัวข้อ เฉพาะต่อไป) สำหรับทางด้านทิศตะวันออกของพระนคร เริ่มแรกมีการปรับปรุงถนนไปยังวังสระปทุม แล้วตัดต่อเลยไปบรรจบกับถนนตรง นอกจากนี้มีการตัดถนนใหม่อีกสามสาย ได้แก่ถนนตลาดนางเลิ้ง (ถนนนครสวรรค์) ถนนประแจจีน (ถนนเพชรบุรี) และถนนบริพัตร สร้างจากสะพานเหล็กข้ามคลองรอบกรุง แยกจากถนนเจริญกรุงไปยังวัดสระเกษ ส่วนทางด้านใต้ของพระนครมีการสร้างถนนหลายสาย แต่ที่สำคัญที่สุดคือถนนที่สร้างในตำบลสามเพ็ง ได้แก่ถนนเยาวราช ซึ่งตัดผ่านย่านการค้าสำคัญ ในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้ ได้ทรงจ้างนักวางผังเมืองชาวยุโรป ให้จัดการวางผังเมืองซึ่งทำให้รับโกลินทรช่วงนี้เป็นเมืองที่สวยงาม มีการจัดระบบถนนสายหลัก สายรอง ให้กระจายไม่ห่างกันจนเกินไป คือกระจายอย่างได้สัดส่วน (พัฒนาศตวรรษ 2525 : 43) ในสมัยรัชกาลต่อมา คือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มีการตัดถนนเพิ่มขึ้นอีกหลายสาย เพื่อสนองตอบการที่ชุมชนเริ่มขยายตัวออกไป เนื่องจากประชากรเพิ่มขึ้น ถนนสายที่สำคัญ เช่น ถนนประทัดทอง ถนนพญาไท ถนนเพลินจิต ถนนประจักษ์ราชมรรค์ และได้ตัดถนนเพลินจิตไปทางใต้ถึงสมทรรพการ เพราะคนชอบไปตั้งถิ่นฐาน (กจช. ร.7 ม17/7) เป็นต้น นอกจากนี้มีการตัดและขยายถนนสายย่อย ในบริเวณที่เกิดเพลิงไหม้อีกหลายสาย ส่วนใหญ่อยู่ทางด้านทิศใต้ของพระนคร ซึ่งเป็นแหล่งชุมชนหนาแน่น

การใช้ที่ดินในสมัยนี้ สถานที่ราชการเริ่มกระจายตัวออกมานอกคลองโอ่งอ่าง หรือนอกเขตเมืองเก่า แหล่งการค้าใหญ่มี 3 บริเวณคือ บริเวณบางลำภู เป็นแหล่งการค้าของชาวพื้นเมืองที่พูดภาษาไทย บริเวณสำเพ็ง-เยาวราช เป็นแหล่งการค้าของพวกชาวพื้นเมืองและชาวต่างด้าวที่พูดภาษาจีน และบริเวณบางรัก-สี่พระยา เป็นแหล่งการค้าของพ่อค้านานาชาติ แต่ละย่านจะมีลักษณะแยกจากกันเด็ดขาด นอกจากทำการค้าแล้วก็ประกอบด้วยบริเวณที่พักอาศัย และการประกอบอุตสาหกรรมครัวเรือน ส่วนโรงงานอุตสาหกรรมใหญ่ ๆ ซึ่งได้แก่อุตสาหกรรมแปรรูปการเกษตร เช่น โรงสี โรงเลื่อย จะตั้งเรียงรายริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา นอกจากนี้ในปี พ.ศ. 2456 ได้มีการตั้งโรงงานผลิตปูนซีเมนต์ในเขตอำเภอบางซื่อ

เมื่อพิจารณาจำนวนประชากร จากหนังสือกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2527 เรื่อง "ประชากรของกรุงเทพมหานคร" โดยนางสมทรง อนุะมาน กล่าวว่า ประชากรของกรุงเทพฯ พ.ศ. 2453 มีประมาณ 440,000 คน ครั้นในปี พ.ศ. 2472 ซึ่งเป็นปลายสมัยของยุคนี้ ประชากรเพิ่มขึ้นเป็น 713,384 คน ซึ่งจัดเป็นอัตราเพิ่มที่สูงมาก (ช่วง พ.ศ. 2453-2462 อัตราเพิ่มร้อยละ 2.0 และช่วง พ.ศ. 2462-2472 อัตราเพิ่มร้อยละ 3.44) (2527: 53) โดยเฉพาะในช่วง 10 ปีหลัง จึงทำให้เกิดชุมชนขึ้นมากมายกระจายอยู่ตามพื้นที่ต่าง ๆ ดังได้กล่าวมาแล้ว ทั้งนี้การที่วิทยาการก้าวหน้าและเมืองมีการพัฒนาอย่างมาก ดังนั้นนอกจากการเพิ่มตามธรรมชาติแล้ว ยังมีการเพิ่ม เพราะการอพยพย้ายถิ่น โดยเฉพาะชาวต่างชาติเชื้อสายจีน ประชากรมีการตั้งถิ่นฐานโดยอาศัยถนนเป็นหลักเพิ่มขึ้น ขณะที่การใช้ชีวิตด้วยการพึ่งพาแม่น้ำ ล่าคลองลดน้อยลง การขยายตัวของชุมชนซึ่งจะเห็นได้จากการขุดคลองและตัดถนนดังที่กล่าวมาแล้ว นอกจากนี้อาจแสดงได้จากการจัดตั้งอำเภอในเขตชานเมืองขึ้นมาอีกหลายอำเภอ เช่น อำเภอบางซื่อ อำเภอบางเขน อำเภอบางกะปิ เป็นต้น ทู่งต่าง ๆ ก็ปรากฏชื่อเพิ่มขึ้นในสมัยนี้ เช่น ทู่งบางเขน ทู่งบางกะปิ แทนที่ทู่งเดิมซึ่งกลายเป็นที่อยู่อาศัยมากขึ้น เช่นทู่งส้มป่อย ทู่งสามเสน ทู่งพญาไท ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการบุกเบิกพื้นที่ท่ามาหากินของประชากรส่วนที่เพิ่มขึ้น

แผ่นที่ 3.6 แสดงการกระจายตัวของประชากร พ.ศ. 2425

ที่มา LARRY STERNSTEIN.

ในสมัยนี้ บุนนาค สุวรรณาศ ได้เขียนถึงลักษณะของเมือง กรุงเทพฯว่า "...มีสภาพเป็น Pre-Industrial City ตามความหมายของ Gideon Sjoberg ที่ว่าเมือง Pre-Industrial City เป็นเมืองขนาดเล็ก ศูนย์กลางของเมือง ไม่ได้อยู่ที่การค้า แต่อยู่ที่ศูนย์กลางทางการปกครองหรือวัฒนธรรม โครงสร้างเมืองภายในไม่มีการแบ่งแยกการใช้ที่ดินที่แน่นอน ไม่มีระบบการค้าและอุตสาหกรรมที่ได้มาตรฐานแบบเดียวกับเมืองอุตสาหกรรมทางตะวันตก ถนนบางสายหรือเมืองบางส่วนมีการค้าเฉพาะอย่าง ถนนหนทางไม่มีประชาชนใช้กันมากนัก และยังใช้สัตว์เป็นแรงงานในการลากพาหนะ" (2525: 23) สภาพเมืองแบบนครรัฐในอดีตค่อย ๆ เปลี่ยนสภาพไป เพราะกำแพงเมืองเดิมและป้อมต่าง ๆ ได้ถูกรื้อทำลายเสียหายเป็นอันมาก เพื่อการสร้างถนนและขยายเมือง

โดยสรุปสภาพของเมืองในสมัยนี้ มีการเปลี่ยนแปลงจากยุคก่อนอย่างมาก เนื่องจากความจำเป็นที่ต้องปรับปรุงบ้านเมืองให้ทันสมัยแบบตะวันตก เพราะอิทธิพลของชาวต่างชาติและวิทยาการที่ก้าวหน้า การเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญก็คือ รูปแบบจากเมืองที่มีป้อมปราการแบบนครรัฐ (Capital and Fortified City) มาเป็นเมืองแบบ Per-Industrial City และวิถีชีวิตของชาวเมืองจากสภาพเดิมที่ตั้งบ้านเรือนริมน้ำ อาศัยแม่น้ำลำคลองเป็นเส้นทางติดต่อค้าขายค่อย ๆ เปลี่ยนมาใช้ถนนเป็นเส้นทางหลักแทน ประกอบกับจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว จึงทำให้เมืองขยายตัวออกไป

2.2.2 กรุงเทพด้านทิศเหนือและเขตคูสิต ในสมัยนี้พื้นที่กรุงเทพฯทางด้านทิศเหนือเริ่มแปรสภาพเป็นเมืองโดยเฉพาะในเขตคูสิตซึ่งมีการก่อสร้างพระราชวังคูสิต และตัดถนนขึ้นหลายสาย นอกจากนี้ยังมีการสร้างวังพญาไทขึ้นในพื้นที่เขตพญาไทปัจจุบัน ทำให้เกิดชุมชนเพิ่มขึ้น ส่วนพื้นที่อื่นที่อยู่เหนือขึ้นไปก็มีการบุกเบิกพื้นที่จากพื้นที่ป่ารกให้กลายเป็นพื้นที่เกษตรโดยเฉพาะพื้นที่นา ดังนั้นคำว่าทุ่งบางเขน ทุ่งบางกะปิ จึงปรากฏนามขึ้นในสมัยนี้ ขณะที่ทุ่งสัมป่อย ทุ่งสามเสน เริ่มกลายสภาพเป็นชุมชนและสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ ทุ่งหลวงซึ่งเป็นแหล่งทำนาใหญ่ของกรุงเทพฯมีประชากรเพิ่มมากขึ้น มีการขุดคลองรังสิตและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯให้ตั้งเป็นเมืองธัญบุรีและเมืองมีนบุรีขึ้นรวมเข้าไว้ในมณฑลกรุงเทพฯ ขณะที่บางซื่อ บางเขน บางกะปิ ก็ถูกสถาปนาเป็นอำเภอชั้นนอกของกรุงเทพฯดังได้กล่าวมาแล้ว

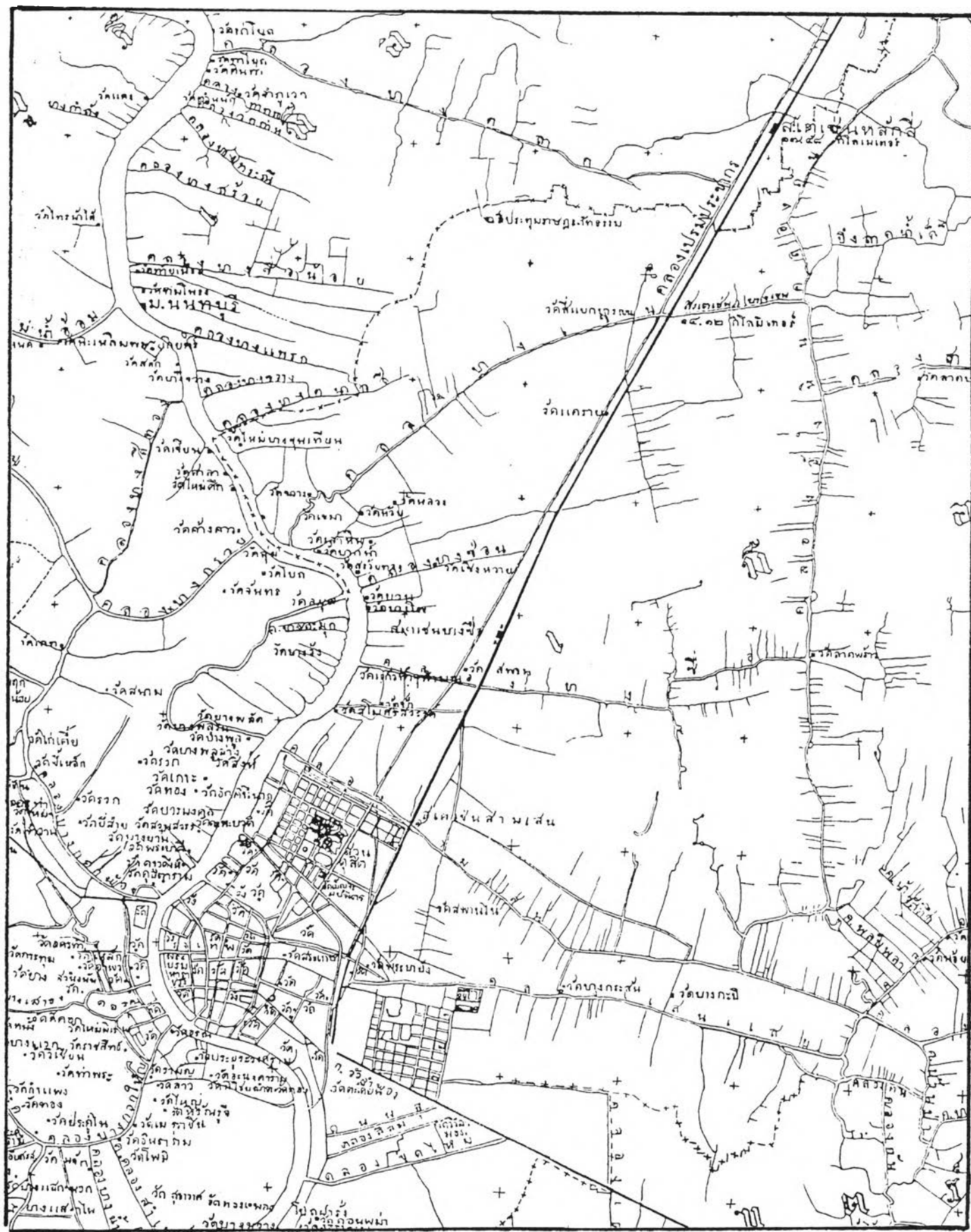
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีเจตจำนงส่งเสริมความเจริญเติบโตของพระนครทางด้านเหนือ โดยเริ่มต้นด้วยการขุดคลองเปรมประชากรด้วยเงินพระคลังข้างที่ ดำยทรงพระราชดำริว่าคลองใหญ่ที่อยู่เหนือคลองผดุงกรุงเกษมอันเป็นเขตค้นพระนครกับท้องที่นอกพระนครนั้น ส่วนใหญ่ขุดจากแม่น้ำเจ้าพระยาตัดตรงไปทางตะวันออก ถ้า

ชุดคลองในแนวเหนือ-ใต้ตรงลงมา ำให้ตัดกับคลองเก่า เช่นคลองบางซื่อ คลองสามเสน ก็จะเกิดประโยชน์แก่การคมนาคมและการทำมาหากินของประชาชน และจะส่งเสริมประชาชนให้มาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนในท้องที่เหนือพระนครมากขึ้นกว่าแต่ก่อน คลองเปรมประชากรขุดจากคลองโคกแขวงเมืองกรุงเก่าลงมาทางทิศใต้ มาออกคลองผดุงกรุงเกษม ขุดแล้วเสร็จ พ.ศ. 2415 นับเป็นคลองสายแรกที่มีวัตถุประสงค์เพื่อบุกเบิกพื้นที่ด้านเหนือ ต่อมามีการสร้างทางรถไฟสายเหนือผ่านพื้นที่เขตดุสิต บางซื่อ และบางเขน ขณะเดียวกันก็มีการตัดถนนหลายสาย ส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่เขตดุสิต ซึ่งจะได้กล่าวรายละเอียดในหัวข้อเฉพาะเขตดุสิต ในสมัยของรัชกาลต่อมาคือรัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 7 มีการตัดถนนเพิ่มขึ้นอีกหลายสาย เพื่อสนองต่อการขยายตัวของชุมชนที่สำคัญ เช่น ถนนพระราม 6 ถนนประชากรราษฎร์ เป็นต้น นอกจากนี้ในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้มีการสร้างสะพานพระราม 6 เพื่อเชื่อมทางรถไฟฝั่งตะวันออกและฝั่งตะวันตกให้ติดต่อกัน เป็นสะพานรถไฟข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาสะพานแรกในประเทศไทย

สภาพการใช้ที่ดินของพื้นที่กรุงเทพมหานครด้านทิศเหนือในช่วงนี้ส่วนใหญ่เป็นที่สวนและนา โดยสวนจะอยู่เรียงรายตามริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ส่วนนาจะอยู่ห่างออกไปปรากฏเป็นชื่อทุ่งต่าง ๆ เช่นทุ่งบางเขน ทุ่งหลวง ดังที่กล่าวมาแล้ว ชุมชนซึ่งแต่เดิมจะมีเฉพาะริมฝั่งแม่น้ำเป็นชุมชนชาวสวน ก็เริ่มกระจายห่างออกไปจากแม่น้ำเจ้าพระยามากขึ้น โดยจะเห็นได้จากตำแหน่งที่ตั้งของวัด (แผนที่ที่ 3.2) พบว่าในฝั่งกรุงเทพฯ (ด้านฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา มีการก่อตั้งวัดแผ่เข้าไปในพื้นที่เขตบางเขน และเขตบางกะปิอย่างมากมาย โดยอยู่ในพื้นที่เขตบางเขนจำนวน 5 วัด และเขตบางกะปิจำนวน 3 วัด (ล้วนแล้วแต่อยู่ด้านทิศเหนือของเขตบางกะปิ) วัดที่สำคัญ เช่น วัดเสมียนนารี วัดดอนเมือง วัดไตรรัตนาราม ในเขตบางเขน และวัดบึงทองหลาง วัดนวลจันทร์ วัดราษฎร์ศรัทธาธรรม ในเขตบางกะปิ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีวัดห้วยขวางในพื้นที่เขตห้วยขวางอีก 1 วัด แสดงว่าในพื้นที่เหล่านี้ได้มีการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนอยู่อาศัย ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชุมชนชาวเกษตร เพราะพื้นที่เหล่านี้ตามหลักฐานจะเป็นที่นาเกือบทั้งหมด วัดเหล่านี้มักตั้งอยู่ริมคลองใหญ่ ซึ่งอาจชี้ให้เห็นที่ตั้งของชุมชนได้ เนื่องจากชุมชนเกษตรในยุคนี้อย่างน้อยต้องอาศัยทางน้ำเป็นเส้นทางคมนาคม

2.2.3 เขตดุสิต ในยุคนี้เป็นช่วงของการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคน

กรุงเทพฯ จากการต้องพึ่งพาอาศัยแม่น้ำลำคลองมาเป็นถนน ตอนต้นของยุคซึ่งยังอาศัยแม่น้ำลำคลองแนวแกนสามเสนจึงสำคัญที่สุด กล่าวคือ ประชาชนจะตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนเรียงรายตามริมแม่น้ำเจ้าพระยาต่อเนื่องกับชุมชนที่มีอยู่เดิม เช่น บางลำพู หมู่บ้านญวน เขมรเข้าริต (สามเสน) เป็นต้น แนวถนนสามเสนปัจจุบันซึ่งเลียบแม่น้ำเจ้าพระยาขึ้นไปทางทิศเหนือ น่าจะ

แผนที่ 3.7 แผนที่กรุงเทพมหานครด้านเหนือ พ.ศ. 2444

ที่มา : กรมแผนที่ทหาร

เป็นแนวทางสัญจรดั้งเดิมของประชาชนที่อาศัยในแถบนี้มาก่อน เพราะถึงแม้จะอาศัยทางน้ำเป็นเส้นทางหลักในการคมนาคม แต่ก็ต้องมีทางเดินเพื่อการสัญจรอยู่บ้าง ใกล้เคียง กับเส้นทางน้ำและที่อยู่อาศัยพื้นที่บริเวณนี้ นอกจากที่อยู่อาศัยแล้ว ยังประกอบด้วยวัดที่สำคัญ ได้แก่ วัดสมอแครง (วัดเทวราชกุญชร) วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) วัดส้มเกลี้ยง (วัดราชยาติการาม) เป็นต้น โบสถ์คริสต์ นิกายโรมันคาทอลิก ซึ่งมี 2 แห่ง คือ หมู่บ้านวัดบาทหลวง ชัง ฟราวซัง ชาเวีย (บ้านญวนเก่า) และหมู่บ้านวัดบางกลาง อิมมาคูเล กองเซ็บซัว (บ้านเขมรเก่า) ในเนื้อที่ประมาณ 80 ไร่ 76 ตารางวา (มุสตี ทิพทัส และมานพ พงศทัต 2525: 193) มีป่าช้าญวน เขมร โบสถ์ รวมทั้งบ้านเรือนราษฎรที่นับถือศาสนาคริสต์อยู่หนาแน่นพอสมควร นอกจากนี้แล้วยังมีร้านค้าและบ่อนการพนันซึ่งจากหลักฐานการเก็บภาษีในปี พ.ศ. 2417 พบว่า ตำบลสามเสนเก็บภาษีประเภทนี้ได้ถึง 306 ชั่ง จากเดิมซึ่งเก็บได้เพียง 237 ชั่ง รองจากตำบลสำเพ็ง ซึ่งเก็บได้มากที่สุดคือ 1,100 ชั่ง ส่วนโรงงานอุตสาหกรรมนั้น ในบริเวณแถบนี้ (ตั้งแต่คลองสามเสนลงมาทางใต้จนถึงพระบรมมหาราชวัง) ไม่มีปรากฏให้เห็น ซึ่งอาจเนื่องมาจากธรรมเนียมหรือความเชื่อถือเกี่ยวกับการสงวนส่วนสูงสุดของร่างกายหรือการถือทิศทางกระแสน้ำ ดังจะเห็นได้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อ พ.ศ. 2420 กงสุลฝรั่งเศสประสงค์จะขอตั้งโรงสีทางข้างบน แต่รัชกาลที่ 5 ไม่ทรงอนุญาต โรงงานอุตสาหกรรมทั้งหลายที่ตั้งเรียงรายริมแม่น้ำเจ้าพระยาทางด้านทิศเหนือของกรุงเทพฯ โดยเฉพาะโรงเลื่อยและโรงสีนั้น เพิ่งจะปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 6 ซึ่งทรงกำหนดให้พื้นที่นี้เป็นเขตอุตสาหกรรม (นิจ วิทยธรณีระนันท์ 2525: 5).

นอกจากชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาแถบสามเสนดังกล่าวแล้ว ก็ยังมีชุมชนบริเวณสะพานขาว ซึ่งมีผู้คนหนาแน่น และเป็นย่านการค้า ห้องแถว โรงร้านค้า และตลาดที่ค่อนข้างคับคั่ง (มุสตี ทิพทัส และมานพ พงศทัต 2525: 132) ซึ่งสันนิษฐานว่าต่อเนื่องมาจากชุมชนริมคลองผดุงกรุงเกษม (ตลาดโบ๊เบ๊ปัจจุบัน) และเนื่องจากบริเวณนี้เป็นจุดเชื่อมระหว่างคลองผดุงกรุงเกษมกับคลองมหานาค จึงน่าจะเป็นตลาดน้ำขนาดใหญ่ในสมัยนั้น ซึ่งประชากรส่วนใหญ่ยังพึ่งพาทางน้ำเป็นหลัก ทั้งในด้านความเป็นอยู่และการทำมาหาเลี้ยงชีพ นอกจากนี้ก็ยังมีชุมชนชาวสวน ชาวนา กระจายอยู่ทั่วไปในพื้นที่เขตคูสิต ส่วนใหญ่อยู่ตามริมคลองสำคัญ เมื่อมีการขุดคลองเปรมประชากรในปี พ.ศ. 2413 จึงเป็นแกนสำคัญอีกแนวที่ก่อให้เกิดชุมชนเรียงรายขึ้นไปตามแนวคลอง

พื้นที่เขตคูสิตเริ่มมีสภาพเป็นเมืองราว พ.ศ. 2441 เมื่อพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชวังสำหรับเป็นที่ประทับ คือ พระราชวังคูสิต และให้สร้างถนนขึ้นหลายสาย

"วังเปรียบเหมือนบ้านหลวง" (ม.ร.ว. แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี 2525: 43) ซึ่งเป็นทั้งที่อยู่ ที่ทำงาน และที่พักอาศัยของข้าราชการ ฉะนั้นการที่วังต่าง ๆ ไปได้ตั้งอยู่ที่แห่งใด ก็จะปรากฏเป็นแหล่งชุมชน ขึ้นมาทันที โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ถ้าเป็นวังหลวงซึ่งในที่นี้หมายถึงวังที่พระเจ้าแผ่นดินประทับอยู่ ก็ย่อมต้องมีโรงทหารและโรงตำรวจติดตามมา เนื่องจากวังเป็นแกนสำคัญที่ก่อให้เกิดเมือง ดังนั้น ก่อนที่จะกล่าวถึงวิวัฒนาการของพื้นที่ต่อไป ก็จะกล่าวถึงวังเงินแ่งของความ เป็นมา แนวความคิด รูปแบบ และในฐานะแกนนำของการเจริญเติบโตของเมืองเสียก่อน

พระราชวังและวัง ในระบอบการปกครองที่มีพระมหากษัตริย์ เป็นประมุข จะมีพระราชวังเพื่อเป็นที่ประทับ รวมทั้งวังสำหรับพระราชนิกร ในสมัยก่อนที่ การปกครองเป็นแบบสมบูรณาญาสิทธิราช วังยังมีหน้าที่อีกหลายประการ โดยเปรียบเสมือนกับ ทำเนียบรัฐบาล รศ. ม.ร.ว. แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี ได้กล่าวไว้ในหนังสือ พระราชวังและวังว่า "...โดยเฉพาะพระบรมมหาราชวังจะเป็นศูนย์กลางใหญ่ในการดำเนินการสั่งการ พิจารณาข้อ ราชการต่าง ๆ เป็นที่ประชุมปรึกษา และที่พบปะระหว่างองค์พระประมุขของประเทศกับบรรดา เสนาบดี ข้าราชการต่าง ๆ ตลอดจนพ่อค้าประชาชน ทั้งนี้เนื่องจากการที่องค์พระประมุขเป็น ศูนย์กลางของแผ่นดิน เป็นผู้บริหารบ้านเมือง พิจารณาแก้ไขปัญหาดัง ๆ ทุกด้าน โดยใช้ สถานที่ที่เป็นศูนย์กลางของแผ่นดิน นั่นคือพระบรมมหาราชวัง" สำหรับพระราชวงศ์ พระราชนิกร ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็น เสนาบดี ข้าราชการ ก็จะใช้วังของตนเป็นที่ทำการเช่นกัน มีความสำคัญใน ลำดับรองลงไป นอกจากนี้แล้ววังยังอยู่ในฐานะที่เป็นสถานที่ต้อนรับแขกบ้านแขกเมือง ทุคนทุค รวมทั้งเป็นศูนย์ศิลปวัฒนธรรมของชาติ เฉพาะสมัย (ม.ร.ว. แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี 2525: 115)

สืบเนื่องมาจากการที่วังมีสภาพเป็นที่ทำงานอยู่ด้วยในตัว ซึ่ง จำเป็นต้องมีข้าราชการ เสนาบดี ข้าราชการ ปฏิบัติงานในศูนย์กลางนี้เป็นอันมาก จึงเกิดเป็น แหล่งที่พักของบุคคลเหล่านั้นรอบ ๆ สุดแล้วแต่ว่าเจ้าของวังจะมีตำแหน่งสำคัญมากน้อยแค่ไหน ยิ่ง ถ้าเป็นพระบรมมหาราชวัง หรือพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) ก็จะมีแหล่งที่พักขนาดใหญ่อยู่ รอบ ๆ จึงอาจกล่าวได้ว่า วังเป็น "แกนนำ" ที่ก่อให้เกิดชุมชน ต่อมาชุมชนเหล่านี้จะค่อยขยาย ตัวเพิ่มขึ้นตามจำนวนประชากรและเส้นทางคมนาคม เช่น พระราชวังบวรสถานมงคลหรือวังหน้า ซึ่งทำหน้าที่รักษาพระนครทางด้านเหนือ เมื่อกวาดต้อนเชลยชาวมลายูมาก็ให้ตั้งถิ่นฐานเป็นนิคม ชาวมลายูอยู่ทางด้านเหนือของวัง มีการขุดคลองบางลำภู เป็นคลองรอบกรุง ชุมชนเหล่านี้ก็ ขยายตัวขึ้นมาทางทิศเหนือ เป็นต้น

วังที่สำคัญในยุคเริ่มแรก ได้แก่ พระบรมมหาราชวัง พระราชวัง บวรสถานมงคล และพระราชวังบวรสถานพิมุข ซึ่งเรียกกันต่อไปว่า วังหลวง วังหน้า และวังหลัง

กล่าวคือเมื่อมีการย้ายพระนครจากฝั่งธนบุรีนั้น รัชกาลที่ 1 ได้ทรงเลือกสถานที่ตั้งของพระบรมมหาราชวัง ๓ ที่แปลง ตั้งอยู่ระหว่างวัดพระเชตุพนกับวัดมหาธาตุ ซึ่งเป็นตำแหน่งกลาง และกรมพระราชวังบวรสถานมงคลทรงเลือกที่ตั้งของพระบวรราชวังทางด้านเหนือ ส่วนพระราชวังบวรสถานพิมุข อยู่ฝั่งธนบุรี ซึ่งเป็นวังเดิมของพระเจ้ากรุงธนบุรี "...การวางตำแหน่งดังกล่าวนี้ยึดถือแบบฉบับของตำแหน่งที่ตั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี โดยมีวังหน้าอยู่ด้านเหนือ วังหลวงอยู่กลาง และวังหลังอยู่ด้านใต้ ผิดกันแต่กรุงเทพฯ มีวังหลังอยู่คนละฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา" (ม.ร.ว.เน่งน้อย ศักดิ์ศรี 2525: 132) ซึ่งเป็นการแบ่งกันรักษาพระนคร เนื่องจากระบบการปกครองไทยสมัยก่อนนั้น ผู้คนซึ่งเรียกว่าไพร่จะสังกัดอยู่กับมูลนายต่าง ๆ การรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางยังไม่เด็ดขาด จึงจำเป็นต้องแบ่งพื้นที่กันรักษา แต่อย่างไรก็ตาม วังหลวงหรือพระบรมมหาราชวังก็มีความสำคัญที่สุด งานที่นี้จะขอกล่าวถึงเฉพาะพระบรมมหาราชวัง ซึ่งเป็นที่สำคัญที่ก่อให้เกิดการก่อสร้างพระราชวังดุสิตในเวลาต่อมา

ก. พระบรมมหาราชวัง เมื่อแรกสร้างมีเนื้อที่ประมาณ 132

ไร่ มีกำแพงสูงล้อมรอบ เป็นการสร้างก่ออิฐถือปูน มีกำแพงบนสันกำแพงเป็นรูปเสมา สำหรับก้ำบังตัวเวลายิ่งต่อสู้ศัตรู มีป้อมรวม 17 ป้อม รอบพระบรมมหาราชวัง ภายในกำแพงมีการแบ่งพื้นที่ออกเป็น 3 ตอน (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ 2525: 39)

1) พระบรมมหาราชวังชั้นนอก เป็นที่ตั้งของสถานที่

ราชการต่าง ๆ เช่น ศาลาลูกขุนในฝ่ายทหาร (กรมพระกลาโหม) ศาลาลูกขุนในฝ่ายพลเรือน (กรมมหาดไทย) กรมท่า กรมพระคลังมหาสมบัติ กรมล้อมพระราชวัง กรมสนมพลเรือน เป็นต้น ในรัชสมัยต่อมาได้มีการเปลี่ยนแปลงโดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 4, 5 เมื่อกรมพระกลาโหมและกรมมหาดไทยถูกยกฐานะเป็นกระทรวงก็ย้ายออกไป และมีการก่อสร้างเพิ่มเติม เช่น หอรัษฎากรพิพัฒน์ ศาลาสหทัยสมาคม เป็นต้น

2) พระบรมมหาราชวังชั้นกลาง เป็นที่ตั้งของ

พระมหาปราสาทและพระราชมณเฑียร สำหรับเป็นสถานที่ประทับของพระมหากษัตริย์ รวมทั้งเป็นที่ประทับของพระโอรสสำหรับเสด็จออกว่าราชการ เสด็จออกมหาสมาคม และเสด็จออกทรงบำเพ็ญพระราชกุศลต่าง ๆ เช่นพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยมหาสุรยพิมาน พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เป็นที่เสด็จออกให้เฝ้า พระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ เป็นพลับพลาเปลื้องเครื่อง เวลาเสด็จพระราชดำเนินขึ้นทรงพระศอาธาร หรือทรงพระราชยานเพื่อเสด็จโดยกระบวนพยุหยาตรา พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานเป็นที่บรรทมของพระเจ้าแผ่นดิน หลังจากที่ทรงกระทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้ว

3) พระบรมมหาราชวังชั้นใน เป็นที่ตั้งของพระตำหนักที่ประทับของพระราชวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายใน และเจ้านายผู้ชายที่ยังทรงพระเยาว์ ก่อนทรงผนวชเพชร เมื่อพระชันษา 13

พระราชฐานแต่ละชั้นมีกำแพงกันกำหนด เขตอย่างชัดเจน อาจกล่าวได้ว่าการสร้างพระบรมมหาราชวังของกรุงรัตนโกสินทร์นั้นได้พยายามรักษาแบบแผนเดิมสมัยกรุงศรีอยุธยาไว้แทบทั้งสิ้น สิ่งที่นำมาสนับสนุนค้ำอ้านี้เพิ่มเติมคือการสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามขึ้น เป็นพระอารามในพระราชฐานด้วย เช่นเดียวกับที่พระบรมมหาราชวังในอยุธยา

พระบรมมหาราชวังทำหน้าที่หลักคือ เป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์และเป็นศูนย์ราชการอยู่จวบจนกระทั่งถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้มีการเปลี่ยนแปลงครั้งยิ่งใหญ่ โดยทรงโปรดฯให้สร้างพระราชวังดุสิตขึ้นด้วยเหตุผลหลายประการ (ม.ร.ว.เน่งน้อย ศักดิ์ศรี 2525: 368)

1) พื้นที่พระบรมมหาราชวังในสมัยของพระองค์มีการปลูกสร้างกันอย่างแออัด ทำให้บังลมกันเป็นส่วนมาก ที่ประทับภายในพระบรมมหาราชวังร้อนจัด จึงเป็นเหตุหนึ่งที่ทรงมีพระราชดำริให้มีที่ประทับสำหรับพักผ่อน รวมทั้งเพื่อรักษาสุขภาพทั้งของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และข้าราชการบริวาร

2) มีพระราชประสงค์จะขยายเขตพระนครให้กว้างขวางออกไป เพราะในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึง 4 อาณาเขตของพระนครยังจำกัดอยู่ในขอบเขตของคลองรอบกรุง มีบ้านเรือนราษฎรปลูกกันอยู่หนาแน่น ฉะนั้นการที่พระองค์เสด็จมาประทับที่ใหม่ชานพระนคร ซึ่งที่เดิมเป็นส่วนและทุ่งนาอย่างมั่งคั่งต้องมีข้าราชการขยับขยายมาปลูกสร้างบ้านเรือนนอกเขตพระนครอีกด้วย จะได้กระจายความแออัดของเมือง

3) เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรป และได้มีโอกาสเสด็จไปเยี่ยมเยียนพระมหากษัตริย์ในทวีปยุโรปหลายพระองค์ ได้เสด็จทอดพระเนตรกิจการต่าง ๆ รวมทั้งได้ทอดพระเนตรพระราชวังและพระราชอุทยาน ทำให้ทรงพระสำราญ จึงน่าจะ เป็นแรงบันดาลใจให้พระราชประสงค์จะสร้างวังหรือปรับปรุงพระราชวังในแบบที่ได้เคยทอดพระเนตรมาแล้ว

ข. พระราชวังดุสิต แต่เดิมพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชทานนามว่า "สวนดุสิต" ในปี พ.ศ. 2440 เมื่อพระองค์ได้เสด็จประพาสที่สวนต่อท้องนาทุ่งสามเสน ทรงมีพระราชดำริว่าเป็นที่เย็นสบายดี จึงโปรดฯให้ซื้อที่ดินของชาวนา

ในระหว่างคลองผดุงกรุงเกษม จนถึงคลองสามเสน ซึ่งชาวอินเดียนครอครอบอยู่แต่เดิม แล้วสร้างพลับพลาขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2442 ต่อมาเมื่อทรงขยายพระนครไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ จึงโปรดฯให้สร้างที่ประทับถาวรขึ้นและเสด็จเข้ามาประทับที่พระบรมมหาราชวังเฉพาะเมื่อมีพระราชพิธีต่าง ๆ เท่านั้น ทรงเปลี่ยนแปลงฐานะของวังนี้เป็น "พระราชวังสวนดุสิต" ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 ทรงพระราชทานนามใหม่ว่า "พระราชวังดุสิต" มีอาณาเขตทิศเหนือจรดถนนสุโขทัย ทิศตะวันออกจรดถนนพระรามที่ 5 ทิศใต้จรดถนนศรีอยุธยา ทิศตะวันตกจรดถนนสามเสน อาณาเขตดังกล่าวนี้ประกอบด้วยพื้นที่สองส่วนคือ เขตพระราชฐาน และอีกส่วนหนึ่งเป็นที่ตั้งของวังพระราชโอรสบางพระองค์ ส่วนส่วนพระองค์ ตลอดจนที่ตั้งของกองทหารมหาดเล็ก และที่อยู่ของข้าราชการ ในส่วนของเขตพระราชฐาน แต่เดิมมีอาณาเขต ทิศเหนือจรดถนนราชวิถี ทิศตะวันออกจรดถนนอุทองใน ทิศใต้จรดถนนอุทองนอก ทิศตะวันตกจรดถนนราชสีมาใต้

พระราชวังดุสิต ได้มีการแบ่งอาณาเขตออกเป็น

พระราชฐานชั้นนอก พระราชฐานชั้นกลาง และพระราชฐานชั้นใน เช่นเดียวกับแบบแผนของพระราชวังโดยทั่วไป แต่การแบ่งพระราชฐานชั้นต่าง ๆ ที่พระราชวังดุสิตนี้ ไม่สู้เคร่งครัดเหมือนพระบรมมหาราชวังซึ่งมี "เขื่อนเพชร" เป็นกำแพงแบ่งเขตอย่างชัดเจน แต่ที่นี้มีการแบ่งโดยใช้ภูมิทัศน์เข้ามาเป็นเส้นแบ่ง (ม.ร.ว.เน่งน้อย ศักดิ์ศรี 2525: 375) พระที่นั่งที่สำคัญได้แก่ พระที่นั่งอัมพรสถาน พระที่นั่งวิมานเมฆ พระที่นั่งอนันตสมาคม เป็นต้น พื้นที่ด้านตะวันออกของเขตพระราชฐาน คือตั้งแต่ถนนอุทองในถึงถนนพระราม 5 ซึ่งถูกจัดให้เป็นสวนสัตว์ดุสิตในปัจจุบัน แต่เดิมเป็นส่วนหนึ่งของพระราชอุทยานในพระราชวังดุสิต ซึ่งรัชกาลที่ 5 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้สร้างขึ้น เพื่อเป็นสถานที่พักผ่อนส่วนพระองค์ และข้าราชการฝ่ายใน ภายในพระราชอุทยานนอกจากจะมีสัตว์นานาชนิดแล้ว ยังเป็นสวนพฤกษชาติที่สำคัญ มีแมกไม้นานาพันธุ์ขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก

นอกจากนี้ทางด้านตะวันตกของพื้นที่พระราชวัง บริเวณระหว่างถนนราชสีมาจนถึงถนนสามเสน และด้านเหนือใต้จากถนนราชวิถีถึงถนนอุทองนอก ยังมีสวนสุนันทาซึ่งรัชกาลที่ 5 มีวัตถุประสงค์ให้รวมอยู่ในเขตพระราชฐาน สวนสุนันทาถูกก่อสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2451 ภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกลับจากการเสด็จประพาสยุโรปเป็นครั้งที่ 2 แล้ว ด้วยมีพระราชประสงค์เพื่อทรงใช้เป็นที่สำราญพระราชหฤทัยและพระราชอิริยาบถแทนการเสด็จประพาสหัวเมือง และจะได้ใช้เป็นที่ประทับสำหรับพระมเหสี พระราชธิดา และบาทบริจาริกา เมื่อพระองค์เสด็จสวรรคตแล้ว ลักษณะของสวนสุนันทา ซึ่งมีเนื้อที่ 112 ไร่ คล้ายสวนป่ามีบรรยากาศแบบบ้านนอก มีพระตำหนักาใหญ่ๆน้อยๆซึ่งสร้างเป็น

สถาปัตยกรรมแบบ Italian Renaissance รวม 32 ตาหนัก (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ 2525: 217) ตอนกลางของบริเวณเป็นสระใหญ่ (ทรงเรียกว่า แม่น้ำควน) มีสวนใกล้ตาหนัก โขงเฝ้าแบบอย่างมาจากวังเบ็นสตอฟ เมืองเคินมาร์ค ถัดสวนไปเป็นลานหน้า เรียกว่า เมโด (Meadow) ปลูกไม้ครีมี 2 ข้าง จะเห็นเป็นทัศนียภาพของป่าเขียว มีถนนเล็กแอบไปตามชายไม้ ทั้ง 2 ข้าง (ม.ร.ว.แฉ่งน้อย คัคคีศรี 2525: 387) นอกจากนี้ยังมีการทำเขาดิน ปลูกต้นไม้สูง และสวนผัก สวนสุนันทาถูกก่อสร้างแล้วเสร็จสมบูรณ์ในสมัยรัชกาลที่ 6 โดยพระองค์ทรงจัดดำเนินการทุกอย่างตามที่พระบรมชนกนาถ เคยมีพระราชดำริไว้ เว้นแต่สวนสุนันทาได้รวมอยู่ในเขตพระราชฐาน เพราะได้มีการสร้างกำแพงล้อมรอบเป็นเอกเทศ

ภายหลังสิ้นสุดสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

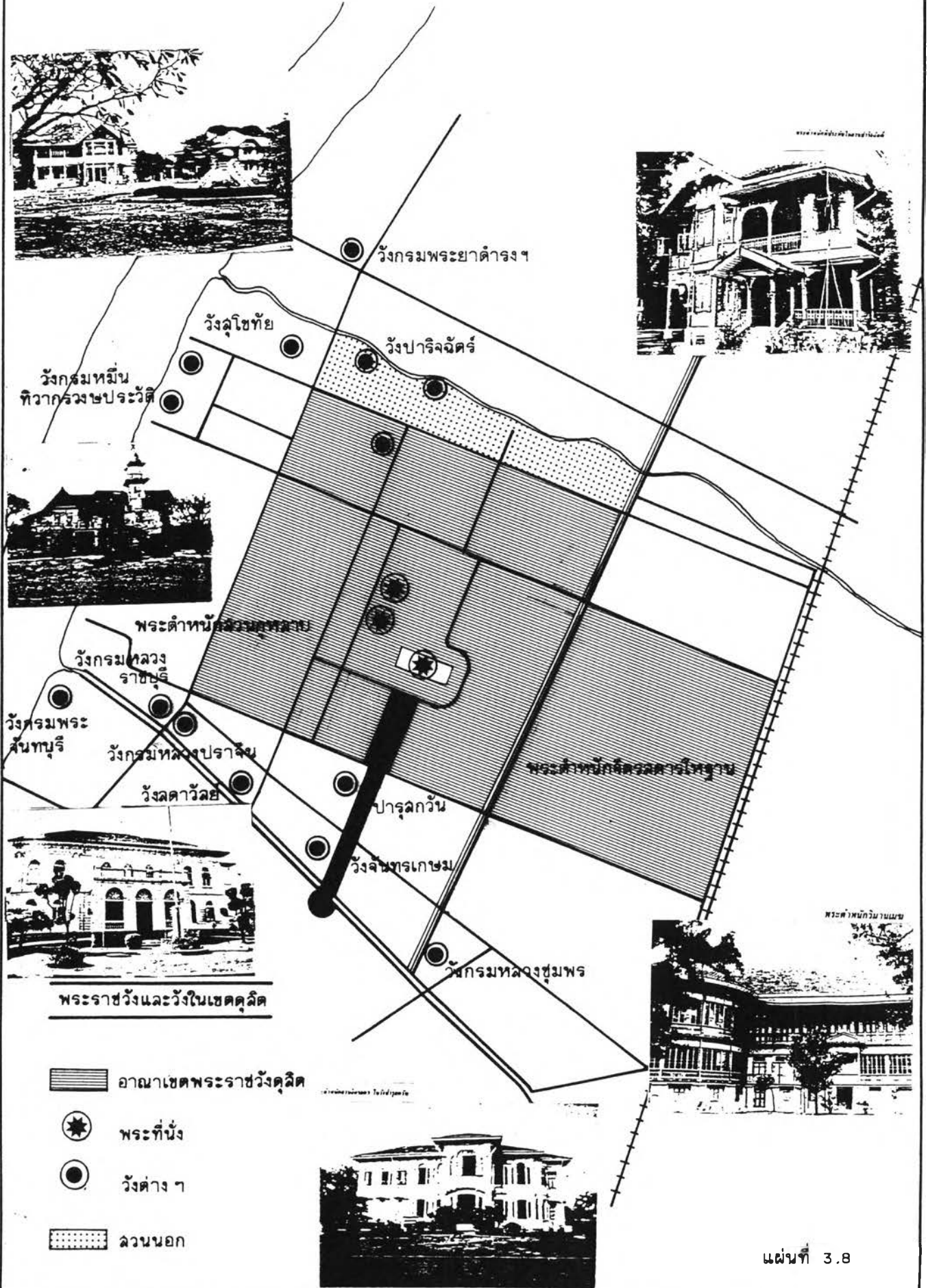
เจ้าอยู่หัว พื้นที่ของพระราชวังดุสิตได้ขยายเพิ่มขึ้นในสมัยรัชกาลต่อมา กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงใช้เงินพระคลังข้างที่ ซื้อที่ดินซึ่งเป็นทุ่งนาทางทิศตะวันออกของพระราชวังดุสิต ที่เรียกว่าตำบลทุ่งส้มป่อย เนื้อที่ 394 ไร่ 320 ตารางวา ในปี พ.ศ. 2455 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระตำหนักขึ้นเป็นที่ประทับ พระราชทานนามว่า "จิตรลดาภิโรฐาน" มีรูปแบบของสถาปัตยกรรมแบบ Classic Revival ต่อมารัชกาลที่ 7 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ถือว่าสวนจิตรลดาเป็นบริเวณส่วนหนึ่งของพระราชวังดุสิต จึงเรียกกันว่า "พระตำหนักจิตรลดาภิโรฐาน พระราชวังดุสิต" (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ 2525: 221) เป็นต้นมา

ค. วังต่าง ๆ ในพื้นที่เขตดุสิต ในสมัยพระบาทสมเด็จพระ

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการสร้างวังมากกว่าสมัยอื่น ซึ่งอาจแบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่ม คือ วังของพระเจ้าอนงยาเธอฯ วังของพระบรมวงศ์ และวังของพระราชโอรส สำหรับวังของ 2 กลุ่มแรกจะอยู่ภายในเขตคลองรอบกรุงเป็นส่วนใหญ่ ส่วนวังของพระราชโอรสนั้นจะสร้างในปลายรัชกาล คือสร้างต่อเมื่อพระราชโอรสเสด็จกลับจากการไปศึกษาวิชาการ ณ ประเทศยุโรป ซึ่งแนวความคิดต่าง ๆ ได้เปลี่ยนแปลงไปมาก กล่าวคือ รัชกาลที่ 5 ทรงดำริว่าวังของเจ้าลูกยาเธอฯ ควรจะสร้างที่ฐานพระนครเพราะอากาศดี และมีการขยายเขตวังได้ง่ายขณะเดียวกัน ได้มีพระราชประสงค์จะให้เจ้าของวังเลือกแบบอย่างตามพอพระหฤทัย ไม่สร้างวังเป็นแบบเดียวกันอย่างรัชกาลก่อน ๆ ซึ่งทำให้วังเป็นลักษณะสถาปัตยกรรมแบบสมัยนิยม โดยได้รับอิทธิพลมาจากตะวันตก และที่สำคัญคือตำแหน่งที่ตั้งของวังจะสร้างที่ฐานพระนครในสมัยนั้น โดยถือแนวถนนเป็นเกณฑ์แทนการถือแม่น้ำเป็นเกณฑ์ วังจะหันหน้าออกสู่ถนนมิได้หันหน้าลงแม่น้ำดังเช่นเดิม ทั้งนี้มีการสร้างถนนใหม่หลายสาย ในทางด้านทิศเหนือโดยเฉพาพื้นที่เขตดุสิต ดังนั้นวังของพระราชโอรสจึงมักก่อสร้างขึ้นในเขตดุสิตเป็นจำนวนมาก

วังของพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อาจแบ่งได้เป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มที่ตั้งอยู่รอบบริเวณพระราชวังดุสิต เช่น วังจันทร์เกษม วังปารุสกวัน กลุ่มที่ตั้งอยู่ติดแม่น้ำเจ้าพระยาและริมถนนสามเสน เช่น วังเทเวศร์ วังกรมหลวงราชบุรี วังสุโขทัย (สร้างในสมัยรัชกาลที่ 6) และอีกกลุ่มตั้งอยู่บริเวณคลองผดุงกรุงเกษม เช่น วังกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ วังสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ เป็นต้น รวมวังที่สร้างพระราชทานพระราชโอรสในรัชกาลนี้ (ในพื้นที่อื่นด้วย) ได้ 20 วัง (ม.ร.ว. งามน้อย ศักดิ์ศรี 2525: 406) วังที่สำคัญ ๆ ได้แก่ (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ 2525: 213-234)

- 1) วังจันทร์เกษม ตั้งอยู่บนถนนราชดำเนินนอก เขตดุสิต พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเพื่อพระราชทานให้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ ลักษณะพระตำหนักเป็นรูปแบบทางสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ (Modern Architecture) ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของกระทรวงศึกษาธิการ และคุรุสภา
- 2) วังปารุสกวัน ตั้งอยู่บนนครโยธยา เขตดุสิต พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรงพระราชทานแก่พระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนพิษณุโลกประชานาถ ในวโรกาสที่ทรงสำเร็จการศึกษาวิชาการทหารจากประเทศรัสเซีย และเสด็จกลับประเทศไทย ตัววังมีรูปแบบสถาปัตยกรรม Classic ปัจจุบันเป็นที่ทำงานของกรมประมวลข่าวกลาง และหน่วยงานในกรมตำรวจ
- 3) วังสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ ตั้งอยู่บนราชสีมา เขตดุสิต ริมถนนลูกหลวง ตัวพระตำหนักมีสถาปัตยกรรมแบบ Classic Revival เจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์เสด็จประทับอยู่จนตลอดพระชนมายุ ปัจจุบันเป็นที่ทำการสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์
- 4) วังกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ ตั้งอยู่บนพิษณุโลก เขตดุสิต ริมถนนลูกหลวงตอนต่อปากคลองเปรมประชากรพากใต้ อาคารตำหนักเดิมปัจจุบันได้ตัดแปลงเป็นอาคารของวิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษา วิทยาเขตพณิชยการพระนคร และยังมีแนวกำแพงวังซึ่งสร้างเป็นรูปใบเสมาเหลือเป็นอนุสรณ์
- 5) วังสุโขทัย ตั้งอยู่บนสุโขทัย เขตดุสิต ติดถนนสามเสนฝั่งตะวันตก สร้างในสมัยรัชกาลที่ 6 เพื่อพระราชทานเป็นของขวัญในการอภิเษกสมรสของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งยังเป็น

เจ้าฟ้ากรมขุนสุโขทัยธรรมราชา กับหม่อมเจ้าราวีพรรณิ เมื่อปี พ.ศ. 2461 ดำริเป็นการ
ผสมผสานของสถาปัตยกรรมตะวันตกในการวางโครงสร้างลักษณะรูปแบบของตัวอาคารและตกแต่ง
แบบศิลปะไทย โดยใช้ไม้สักเป็นวัสดุการก่อสร้าง

นอกจากการสร้างวังเพื่อพระราชทานพระราชโอรสแล้ว
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังโปรดฯให้ซื้อที่ดินริมคลองสามเสนฝั่งใต้ซึ่งติดต่อกับ
บริเวณสวนดุสิต แบ่งพระราชทานเป็นสิทธิ์แก่บรรดาเจ้าจอมมารดาที่มีแต่พระราชธิดาคนละบ้าน
เพื่อเป็นที่พักอาศัยส่วนตัวหลังจากพระองค์เสด็จสวรรคตไปแล้ว ที่ดินบริเวณดังกล่าวนี้เรียกว่า
"สวนนอก" เมื่อรัชกาลที่ 7 ทรงสละราชสมบัติภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พระราชธิดา
และเจ้าจอมมารดา (ในรัชกาลที่ 5) ทั้งหลาย จึงได้มาปลูกตึกที่สวนนอกนี้มากมาย

แผนที่ 3.9 แสดงชุมชนพื้นที่ดุสิต
ด้านล่างยุคก่อตั้งดุสิต
ที่มา: กรมแผนที่ทหาร

2.3.3 การตัดถนนในพื้นที่เขตดุสิต ดังได้กล่าวมาตอนต้นมาแล้วว่า

ถนนสายแรกที่ถูกต้องคือถนนสามเสน โดยทำเป็น 2 ช่วง ช่วงแรกตั้งแต่สถานบรรทัด ผ่านวังบางขุนพรหมไปจนถึงคลองผดุงกรุงเกษม เริ่มทำราว พ.ศ. 2435 (ร.ศ. 110) ผู้รับผิดชอบดำเนินการคือ กรมขุนนริศราช เจ้ากรมโยธาธิการในขณะนั้น ซึ่งการสร้างถนนมีความล่าช้าอยู่บ้าง ดังจะเห็นได้จากหนังสือที่กรมขุนนริศราช กราบทูลกรมหมื่น เหนเรศรวรฤทธิ์ คอมมิตตีบังคับกรมพระนครบาล ลงวันที่ 11 สค. รศ. 110 ความว่า "...การปักกรุยทางนั้นยิ่งไกล ยิ่งลำบาก เพราะต้องเดินบุกรุก ... คิดตัดการออกเป็นตอน ๆ คือตอนตั้งแต่สะพานวัดชนะสงครามไปจนถึงวัดสารพัดช่างก่อน แล้วจึงจะได้ปักกรุยและทำการต่อไปอีก... และจนบัดนี้ เจ้าพนักงานได้ปักกรุยไปถึงคลองผดุงฯแล้ว..." (กจช. น46.4/14 กรมโยธาธิการ) ต่อมาใน พ.ศ. 2441 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯให้สร้างพระราชวังสนามดุสิต จึงได้ตัดถนนสามเสนต่อไปจนถึงคลองสามเสน ส่วนที่ต่อจากคลองสามเสนขึ้นไปทางเหนือ นั้น ตัดเมื่อไรไม่ทราบแน่ชัด ปรากฏให้เห็นในแผนที่โบราณ พ.ศ. 2453 ซึ่งเป็นปลายยุครัชกาลที่ 5 โดยใช้ชื่อว่าถนนสะพานแก้ว มีไปจนถึงคลองบางซื่อ แต่เชื่อว่าน่าจะมีก่อนหน้านั้น เพราะได้มีค้ายทหารไปตั้งอยู่บริเวณเกียกกายมานานแล้ว จึงน่าจะมีถนนเชื่อมต่อ อีกประการหนึ่ง บริเวณบางกระบือมีชุมชนใหญ่ปรากฏอยู่ จึงน่าจะมีถนนอยู่แล้ว และคนเก่าแก่ซึ่งอาศัยอยู่แถบนี้เรียกถนนช่วงนี้ว่าถนนบางกระบือ สำหรับสะพานข้ามคลองสามเสนนั้น ทราบจากหลักฐานของกรมโยธาธิการว่า ผู้ออกเงินให้คือ จินแดง นายอากร ใช้ชื่อสะพานว่าสะพานกิมเซ่งหลี (กจช. ร.5 ยธ 9/37)

สะพานมัววาท๑๑

งานยุคนี้ เป็นช่วงที่อิทธิพลของอารยธรรมตะวันตกแผ่สำราญเข้ามา
อย่างมาก การตัดถนนในเขตคูสิตก็อาศัยหลักวิธีการจากประเทศทางตะวันตก มีการจ้าง
วิศวกรชาวต่างประเทศมาก่อสร้างถนนหลายคน ที่สำคัญคือ มองลิเออร์ บโชเดีย ประกอบกับเป็น
ยุคที่ไทยดำเนินนโยบายเร่งรัดสร้างความเร็ว (High Centralization) และวางผังเมือง
ในแนวความคิดที่สร้างเสริมความสง่างามให้แก่เมือง (City Beautiful Movement)
(ม.ร.ว.ทองใหญ่ ทองใหญ่, เอกสารวิจัย) ถนนจึงถูกก่อสร้างอย่างมากมาย และถูกจัดวาง
อย่างเหมาะสมเป็นระเบียบ นอกจากนี้ยังมีการปลูกต้นไม้ริมถนนเพื่อความสวยงามและร่มรื่น เช่น
จากหลักฐานพบว่า ถนนสามเสนปลูกต้นไม้ประคูดุ ถนนคลองผดุงกรุงเกษมปลูกต้นไม้ม่วงกะล่อน ถนน
ดวงเดือน (สุขุขทัย) ปลูกต้นไม้หลังสุนทร เป็นต้น (กจช. ร.5 ยธ. 9/37) ถนนในเขตคูสิตเป็น
ผลพวงมาจากสิ่งที่ได้กล่าวมา กล่าวคือ เมื่อมีการสร้างพระราชวังคูสิต รัชกาลที่ 5 ทรงโปรดฯ ให้
สร้างถนนรอบสวนคูสิต (พระราชวังคูสิต) ได้แก่

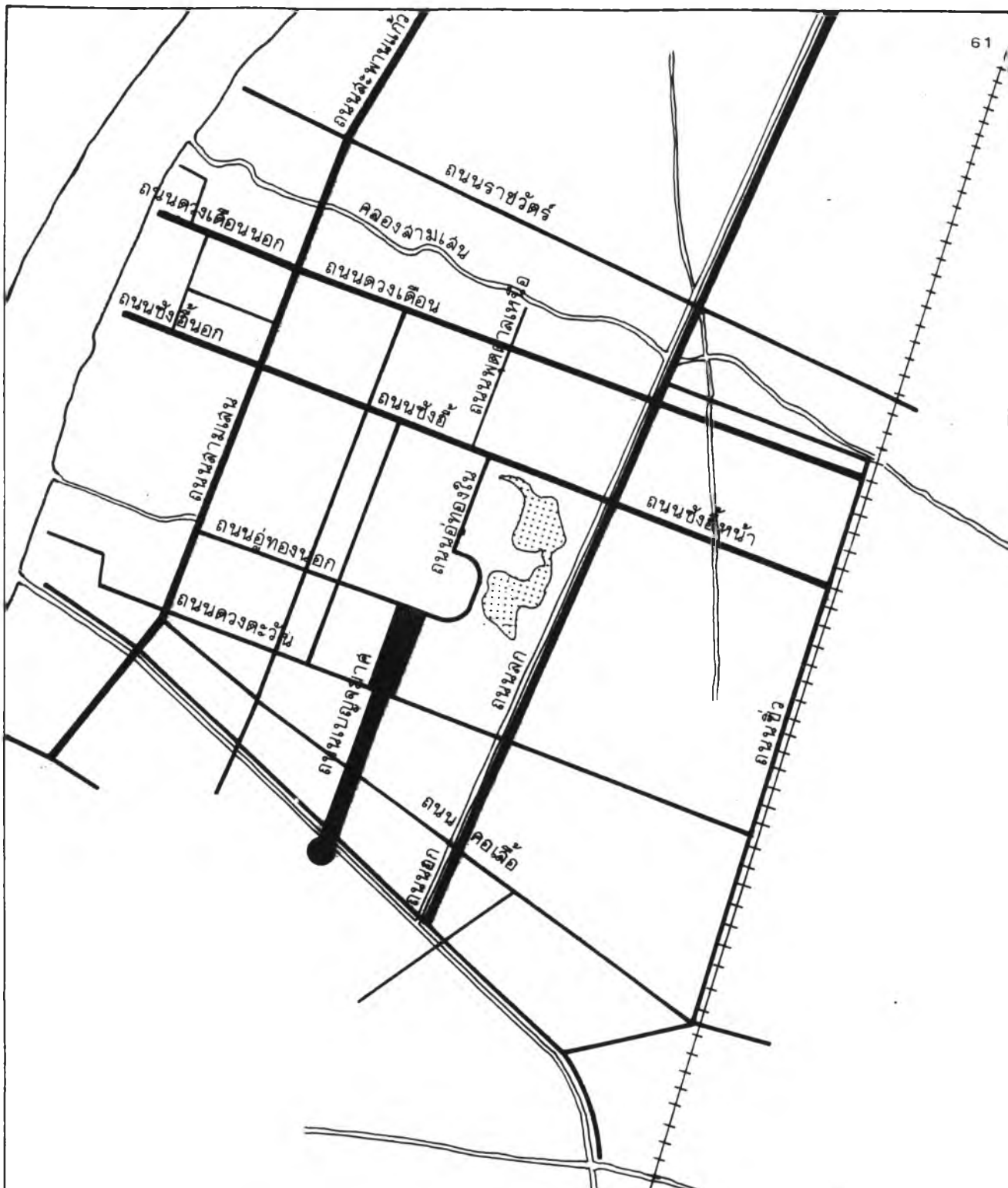
ถนนช่างอี (ถนนราชวิถี) โอบทางด้านหลัง หรือด้านทิศเหนือ

ถนนดวงตะวัน (ถนนศรีอยุธยา) โอบทางด้านหน้า หรือด้านทิศใต้

ถนนลก (ถนนพระรามที่ 5) โอบทางด้านทิศตะวันออก

ถนนสามเสน ทางด้านทิศตะวันตก

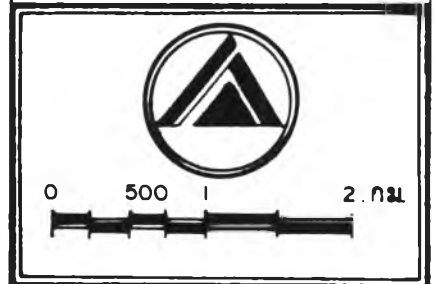
นอกจากนี้ยังได้มีการตัดถนนในพื้นที่เขตคูสิตอีกหลายสาย เพื่อให้
มีการเชื่อมต่อระหว่างพื้นที่ และเพื่อเป็นการขยายเมืองออกไป ดังหลักฐานจากพระราชหัตถเลขา
ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความว่า "...ส่วนการที่เป็นของโครงการโยธาจะ
ทำ เพราะเป็นการราษฎร เจริญไปมาที่แต่ก่อน ราษฎรย่อมเจริญไปตามท้องทุ่งลัดมาออกถนน
สามเสนโดยทางหนึ่งทางใดก็ได้ เช่น ทางวังคูสิตซึ่งปลูกพลับพลายูเดียนี้ เมื่อล้อมปิดเสียไม่ให้
ราษฎรเจริญไปมา ก็จำเป็นต้องเปิดทางอื่นให้เจริญ จึงเป็นการจำเป็นต้องตัดถนนราชวัด (ถนน
นครไชยศรี: ผู้ศึกษา) สักัด้านเหนือสายหนึ่ง ถนนชิว (ถนนสวรรคโลก: ผู้ศึกษา) สักัด้าน
ตะวันออกสายหนึ่ง ถนนคอเสื้อ (ถนนพิชฌุโลก: ผู้ศึกษา) สักัด้านใต้สายหนึ่ง เป็นถนนเจริญรอบ
สวนคูสิต และถนนตัดลงแม่น้ำเพื่อจะให้เป็นการสะดวกแก่ผู้ค้าขาย และผู้ที่ตั้งอยู่ในท้องถนนสามเสน
อีก 3 สายคือถนนข้างขึ้นนอก (ถนนราชวิถีช่วงสามเสนถึงแม่น้ำเจ้าพระยา: ผู้ศึกษา) ถนนดวงเดือน
นอก (ถนนสุขุขทัย ช่วงถนนสามเสนถึงแม่น้ำเจ้าพระยา: ผู้ศึกษา) ถนนคาข้าง ยังปลายถนน
เล็ก ๆ น้อย ๆ ซึ่งออกไปนอกบริเวณสวนคูสิต..." (กจช. ร.5 ยธ. 9/39) ส่วนถนนที่เป็น
แนวเหนือ-ใต้ ได้แก่ถนนชอก (ถนนนครปฐม) ถนนสั้มมือเสื้อ (ถนนสุพรรณ) ถนนดวงดาว (ถนน
นครราชสีมา: เดิมเป็นถนนในพระราชวังคูสิต) ถนนพุดตาลเหนือ (ถนนพิชัย) และถนนอื่น ๆ ที่

การศึกษารูปแบบ พัฒนาการ และ แนวโน้มการใช้ที่ดิน เขตคูเมือง

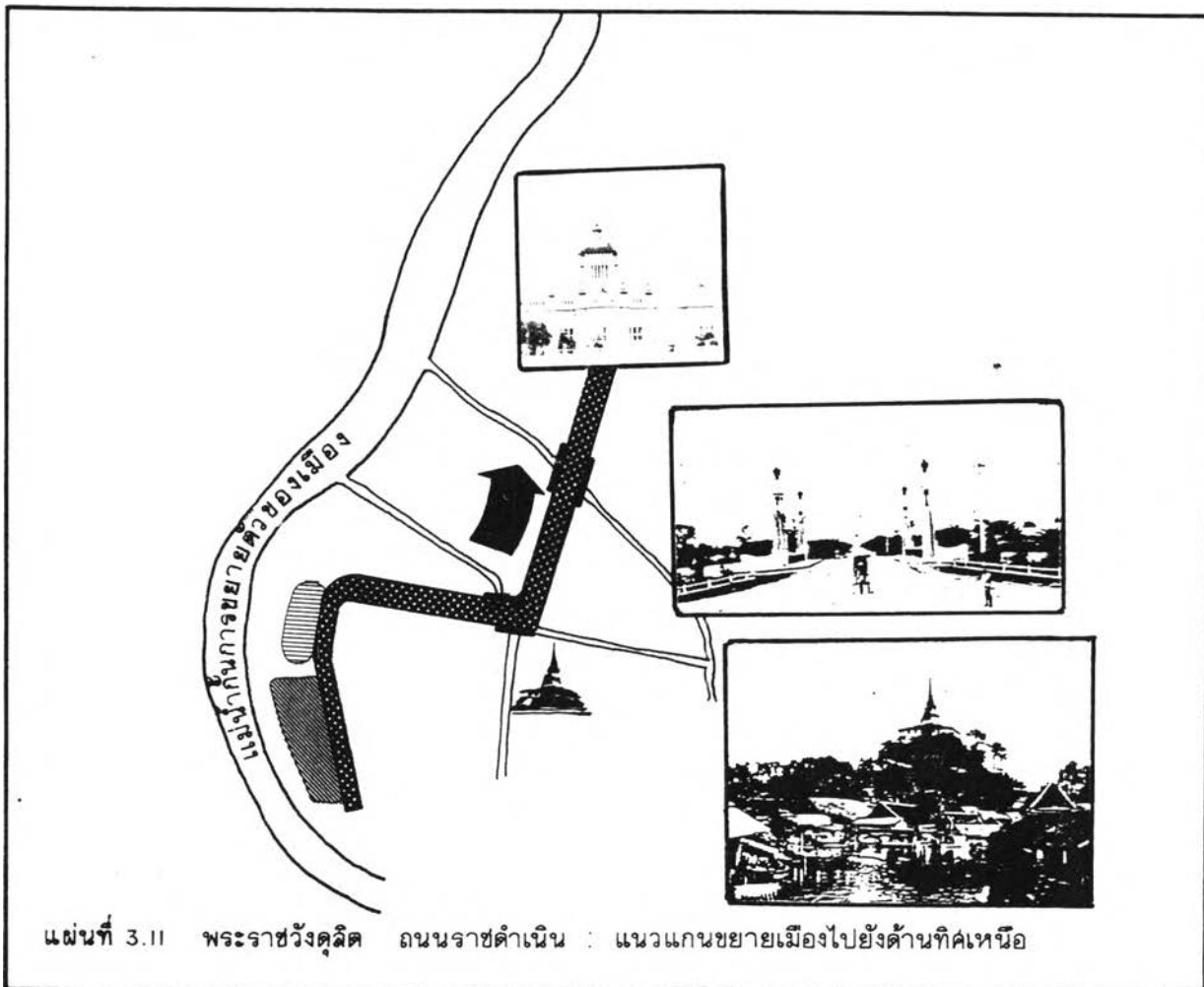
แสดง : ถนนในเขตคูเมือง สมัยรัชกาลที่ 5

แผ่นที่ 3.10

ที่มา : กองจดหมายเหตุแห่งชาติ

กล่าวมาแล้วในเรื่องพระราชวัง เช่น ถนนอุทองใน ฯลฯ ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นเส้นทางติดต่อที่สำคัญ จึงเห็นได้ว่าการตัดถนนได้มีการวางแผนไว้อย่างดี ให้ถนนมีแนวตรง ขนานกันและตัดกัน เป็นสี่เหลี่ยม ตามแบบวิธีการสมัยใหม่

ถนนที่สำคัญอีกสายหนึ่งคือถนนราชดำเนิน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงริเริ่มโครงการก่อสร้างในปี พ.ศ. 2442 ภายหลังจากได้เริ่มโครงการถนนอาเภอคูสิดแล้ว ถนนนี้สร้างขึ้นโดยวัตถุประสงค์เพื่อสำหรับเสด็จพระราชดำเนินระหว่างพระบรมมหาราชวังกับพระราชวังคูสิด เพื่อความสง่างามของบ้านเมืองและเพื่อให้ประชาชนได้เดินเที่ยวพักผ่อน ลักษณะถนน "...ทรงได้แบบมาจากถนนแมล (The Mall) ในกรุงลอนดอน และถนน Champs-Elyse'es ในกรุงปารีสบน ๆ กัน..." (พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ 2489: 467) ถนนกว้างประมาณ 29 วา ขาบรจรกับถนนเบญจมาศ (ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นถนนราชดำเนินนอกทั้งหมด) ตรงคลองผดุงกรุงเกษมมีการสร้างสะพานที่สวยงามคือสะพานมัมวาวรังสรรค์*

ตั้งนั้น ในช่วงต้นของยุคก่อสร้างคูสิด (สมัยรัชกาลที่ 5) จึงได้มีการตัดถนนในพื้นที่เขตคูสิดระหว่างคลองผดุงกรุงเกษม ถึงคลองสามเสน เต็มพื้นที่แล้ว ถนนมีลักษณะเป็นตารางสี่เหลี่ยม (Grid System) ส่วนพื้นที่ที่เหนือคลองสามเสนไปจนถึงคลองบางซื่อ จากแผนที่โบราณ พ.ศ. 2453 ปรากฏถนนสะพานแก้ว (ถนนสามเสน) ถนนทหาร (เดิมไม่มีชื่อ) ถนนเขี้ยวไขก้า และถนนซึ่งเป็นซอยสามเสน 28 (ซอยองครักษ์) ปัจจุบัน นอกจากนี้ยังมีถนนย่อยอีกหลายสาย ส่วนใหญ่อยู่ในเขตทหาร สำหรับพื้นที่เหนือคลองบางซื่อขึ้นไป ยังไม่ปรากฏถนนใด ๆ คงมีเฉพาะสันดินทางเดินริมคลองประปาซึ่งขุดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เช่นกัน

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 มีการตัดถนนสายย่อย ๆ ได้แก่ การตัดถนนต่อจากถนนลก (ถนนพระรามที่ 5) ไปตามริมคลองเปรมประชากรถึงสถานีรถไฟบางซื่อ โดยบริษัทซีเมนต์สยามเป็นผู้ดำเนินการ และจากแผนที่ทหารปี พ.ศ. 2468 ได้ปรากฏแนวของถนนเศรษฐศิริ เทอดดาร์ห์ และซอยระนอง 1, 2 แล้ว แต่ขณะนั้นยังเป็นทางดินสำหรับคนเดิน ส่วนถนนสุคันธารามใต้คลองสามเสน ที่ขนานกับถนนสุโขทัย ก็ถูกตัดขึ้นแล้ว แต่ใช้ชื่อว่า ถนนราชวัตรเก่า นอกจากนี้ ในบริเวณระหว่างถนนสามเสนกับแม่น้ำเจ้าพระยา ก็ปรากฏมีถนนเชื่อมต่อมากขึ้น ไปจนถึงคลองบางซื่อ สำหรับพื้นที่ตอนเหนือคลองบางซื่อ ยังไม่ปรากฏถนนให้เห็น คงมีเฉพาะทางคนเดิน แต่ในปลายปี พ.ศ. 2464 (ธันวาคม) เมื่อมีการสร้างสะพานพระราม 6 (กจช. ร.6 น.21/119) เพื่อเชื่อมต่อเส้นทางคมนาคม

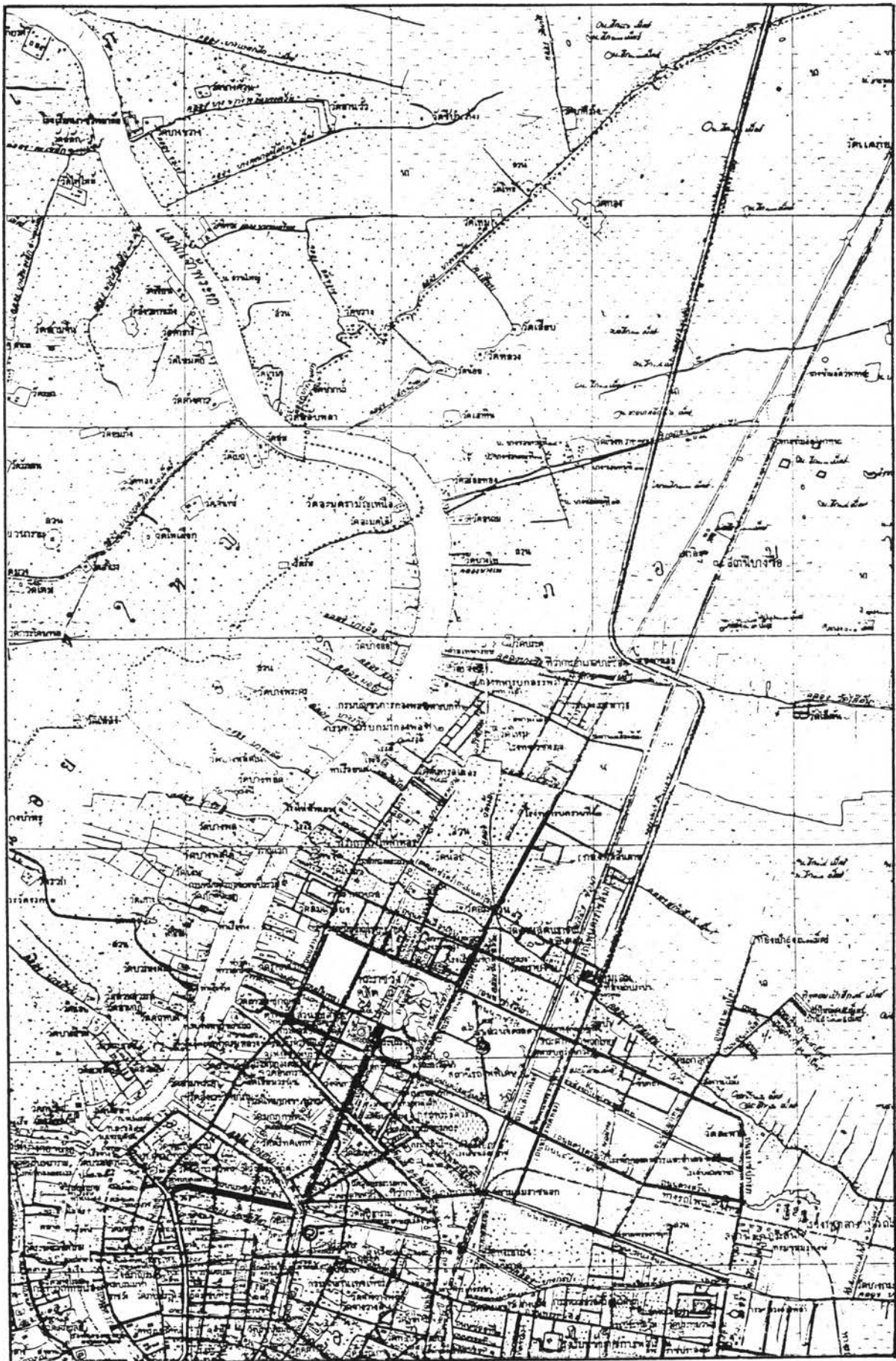
* ดูรายละเอียดเรื่องการก่อสร้างถนนราชดำเนิน เพิ่มเติมในเอกสาร กจช. ร.5

(รูปถ่าย) ลายเหนือและลายใต้เข้าด้วยกันที่สายบางซื่อ อาเภอบางซื่อ พื้นที่ทางตอนเหนือจึงปรากฏมีทางรถไฟพาดผ่าน เป็นแนวตะวันออก-ตะวันตก

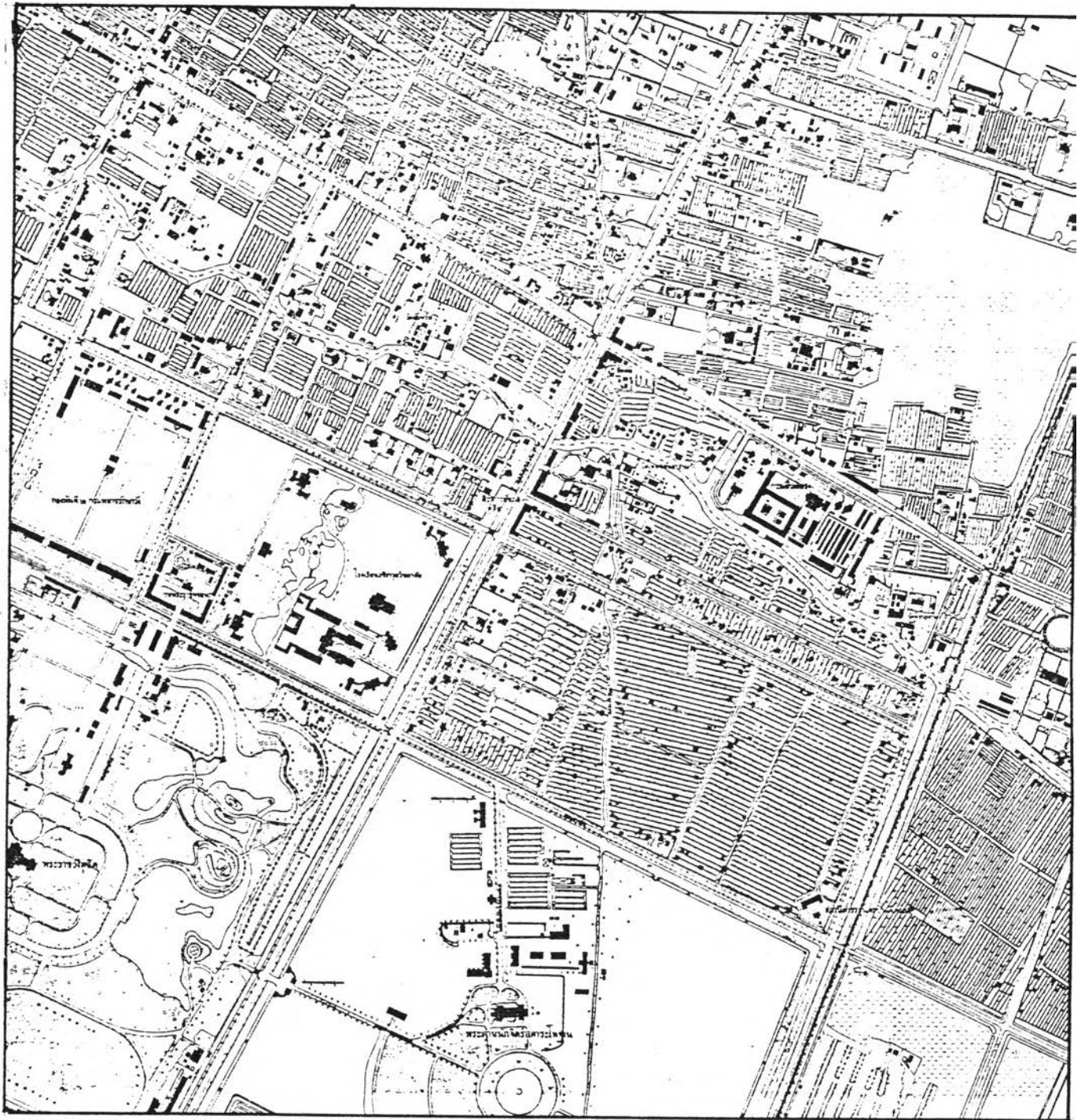
เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 7 ซึ่งเป็นปลายยุค "ก่อสร้างดุสิต" ความเจริญมีมากขึ้น จึงโปรดฯให้มีการตัดถนน เชื่อมต่อระหว่างกรุง เทพฯกับ เมืองนนทบุรี ปล่อยให้ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์ (ยศในขณะนั้น) เป็นผู้ดำเนินการ ได้มีการพิจารณาเส้นทางที่จะตัดสองแนว คือ "...แนวหนึ่งด้านทางจะเริ่มจากปลายถนนบางกระบือ (ถนนสามเสน: ผู้ศึกษา) ตรงไปถึงจตุรรมริมวัดหลวง เป็นระยะทางประมาณ 3,000 เมตร ตอนปลาย แต่จุดที่รั้วริมวัดหลวงไปถึงเมืองนนทบุรี มีระยะทางประมาณ 3,600 เมตร อีกแนวหนึ่ง ด้านล่องถนนพระรามที่ 5 ตอนข้างคลองบางซื่อ ไปถึงจตุรรมกับแนวแรกที่ริมวัดหลวง เป็นระยะทางประมาณ 3,600 เมตร ต่อจากตรงรั้วมาไปถึง เมืองนนทบุรีนั้นก็ เป็นแนวเดียวกันกับตอนปลายของแนวแรก รวม 2 ตอน เป็นระยะทางประมาณ 6,700 เมตร..." (ม. 17/11 เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์ กราบบังคมทูลที่ 25/13968 ลงวันที่ 7 กพ. 72) และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯให้เลือกแนวที่ 2 เพราะค่าก่อสร้างถูกกว่า และพื้นที่เป็นที่ดีมากกว่าแนวแรก ดังนั้นพื้นที่ด้านเหนือของเขตดุสิตจึงปรากฏมีถนนพระราชารักษ์และถนนกรุงเทพฯ-นนทบุรี (สายเก่า)

จะเห็นได้ว่าในช่วงยุคก่อสร้างดุสิต ได้มีการตัดถนนอย่างมากมายในพื้นที่เขตดุสิต โดยเฉพาะในพื้นที่ล่องล่างจากคลองผดุงกรุงเกษมถึงคลองสามเสน ถนนตัดกันเป็นรูปสี่เหลี่ยม (Grid Pattern) และมีระยะห่างกันอย่างเหมาะสม ถัดขึ้นมาในพื้นที่ระหว่างคลองสามเสนถึงคลองบางซื่อมีลักษณะคล้ายกับ แต่ยังมีน้อยกว่า ส่วนในพื้นที่เหนือคลองบางซื่อขึ้นมา ยังมีถนนสายหลักเพียงสายเดียว

2.3.4 การขยายตัวของชุมชนและการใช้ที่ดิน ดังที่ได้กล่าวมาแล้วตั้งแต่ต้นแล้วว่าชุมชนเดิมนั้นจะอยู่แถบริมแม่น้ำเจ้าพระยาและบริเวณริมคลองผดุงกรุงเกษมตอนที่เชื่อมคลองมหานาค เนื่องจากยังเป็นยุคที่อาศัยแม่น้ำลำคลองเป็นเส้นทางหลัก ต่อมาเมื่อมีการสร้างพระราชวังดุสิตและถนนขึ้นหลายสาย รวมทั้งวังของเจ้านายหลายองค์ สิ่งเหล่านี้จึงกลายเป็นแกนนำแถบแม่น้ำลำคลองในการก่อให้เกิดชุมชนขึ้น ซึ่งพ้องกับพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่จะให้ขยายเมืองหลวงขึ้นไปทางเหนือ โดยเฉพาะบริเวณอาเภอดุสิต ซึ่งเป็นที่ที่เหมาะสมอย่างยิ่งที่จะตั้งบ้านเรือน เพราะเป็นที่ราบลุ่มกว้างไกลออกไปทางเหนือ (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ 2525 : 78) ผู้ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้เริ่มแรกได้แก่ข้าราชการและขุนนางชั้นสูง ทำให้พื้นที่มีสภาพเป็น Aristocratic Suburb ของกรุงเทพฯ (บุบผาภักดิ์ สุวรรณมาศ 2525 : 28)

แผนที่ 3.12 แผนที่แสดงสภาพเมือง พ.ศ. 2453
ที่มา : กรมแผนที่ทหาร

แผ่นที่ 3.13 ลภาพพื้นที่ใกล้พระธาตุนาค ในยุคก่อตั้งดลิต

าบรมมัยพระมังกกุเกล้าเจ้าอยู่หัว การตั้งถิ่นฐานมีเพิ่มมากขึ้น เพราะทรงสร้างวังเพิ่มเติม เช่นวังสวนรื่นฤดี มุมนนสุขโขทัย วังสุขโขทัย พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน และทรงพระราชทานที่ดินและบ้านเรือนให้ข้าราชการบริพารใกล้ชิดอยู่อาศัยในบริเวณแถบนี้ของตัวเมืองเป็นจำนวนมาก เช่นบ้านพักข้าราชการริมถนนพิษณุโลก ใกล้ราชดงมัยสมาคม ส่วนขุนนางคนสำคัญ ๆ ที่ทรงโปรดปราน ก็ทรงพระราชทานที่ดินและพระราชทานทรัพย์สำหรับปลูกสร้างบ้านเรือนในย่านนี้ เช่น พลเอกเจ้าพระยาวรหาราชพ พระยาอมรินทร์เทวา พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ เป็นต้น ทำให้พื้นที่บริเวณคลองผดุงกรุงเกษมถึงคลองสามเสนมีการตั้งถิ่นฐานหนาแน่นเพิ่มขึ้น สำหรับพื้นที่เหนือคลองสามเสนขึ้นมาจนถึงคลองบางซื่อ นอกเหนือจากพื้นที่ทหารแล้ว ก็เริ่มมีการบุกเบิกพื้นที่เพื่อตั้งถิ่นฐานโดยเฉพาะถนนนครไชยศรีส่วนใหญ่นั้นเป็นที่อยู่อาศัย เช่นบริเวณบางกระบือ ปรากฏมีชื่อยของครึกษ์ จากการสอบถามคนเก่าแก่ทราบว่า เนื่องจากราชของครึกษ์ของพระบาทสมเด็จพระมังกกุเกล้าเจ้าอยู่หัว มาปลูกบ้านกันมากในบริเวณนี้ จึงได้ชื่อว่าชื่อยของครึกษ์ นอกจากนี้บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาที่มีถนนเข้าไปถึง ก็ปรากฏมีการสร้างบ้านเรือนเป็นอันมาก จากแผนที่ปี พ.ศ. 2468 ของกรมแผนที่ทหาร (พิมพ์เผยแพร่ปี พ.ศ. 2474) พบว่ามีบ้านแบบบ้านแถวอยู่ริมถนนดาวช่างและถนนเขี้ยวชุกา และบริเวณที่ถนนบรรจบกันก็มีบ้านแถวเกิดขึ้นหลายแห่ง เช่น ถนนสามเสนกับถนนราชวิถี ถนนสามเสนกับถนนสุขโขทัย ถนนสามเสนกับถนนนครไชยศรี (ศรียานปัจจุบัน) ถนนพระราม 5 กับถนนนครไชยศรี ถนนพระราม 5 กับถนนสุขโขทัย เป็นต้น สำหรับบริเวณเหนือคลองบางซื่อขึ้นไป ส่วนใหญ่ยังเป็นชุมชนชาวสวน นอกจากบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาที่มีโรงงานอุตสาหกรรมตั้งอยู่บ้าง แต่ครั้งมาถึงสมัยรัชกาลที่ 7 พื้นที่ส่วนบนนี้ก็ได้รับการพัฒนาบุกเบิก โดยมีการสร้างถนนพระราชารักษ์ และถนนกรุงเทพฯ-นนทบุรี ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่การตั้งถิ่นฐานก็มิได้เพิ่มขึ้นมากนัก แต่สำหรับพื้นที่ส่วนล่างมีการสร้างบ้านเพิ่มขึ้นอย่างมาก โดยเฉพาะที่ถนนราชวิถีและถนนนครไชยศรี

เมื่อพิจารณาถึงทิศทางการขยายตัวของเมือง หากมองในภาพรวม อาจกล่าวได้ว่าคูสัดเป็นพื้นที่สำคัญที่รองรับการขยายตัวขึ้นมาทางเหนือของกรุงเทพฯในยุคนี้สำหรับตัวเขตคูสัด เองนั้นมีทิศทางการขยายตัวสองแกนที่เห็นได้ชัด คือแกนใต้-เหนือและแกนตะวันตก-ตะวันออก กล่าวคือทั้งสองแกนนี้ขยายตัวไปพร้อม ๆ กัน โดยแกนใต้-เหนือนั้น จะเห็นว่าชุมชนเริ่มจากด้านทิศใต้ของพื้นที่เขต ซึ่งติดกับใจกลางเมืองกรุงเทพฯสมัยนั้น ต่อมาจึงค่อยขยายขึ้นมาทางทิศเหนือ มีแนวที่สำคัญคือแนวถนนสามเสน เลียบแม่น้ำเจ้าพระยา และแนวถนนพระรามที่ 5 โดยแนวสามเสนนั้นจะเบี่ยงเอียงซึ่งประกอบด้วยที่พักอาศัย ร้านค้าและโรงงานอุตสาหกรรม ส่วนแนวถนนพระรามที่ 5 จะเป็นของทางราชการเป็นส่วนใหญ่ ได้แก่ พระราชวัง

และทหาร ขณะเดียวกัน ชุมชนก็มีการขยายตัวจากทิศตะวันตกมาสู่ทิศตะวันออก โดยเฉพาะในพื้นที่เขตอุตสาหกรรมชั้นล่าง ชุมชนจะเริ่มที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาและค่อย ๆ ขยายตัวมาทางทิศตะวันออก ซึ่งการขยายตัวตามแนวแกนนี้เกิดขึ้น เมื่อมีการตัดถนนแล้ว ชุมชนจะขยายตัวมาตามถนน แนวที่สำคัญคือ แนวถนนนครไชยศรีและแนวถนนราชวิถี ส่วนแนวอื่นจะเป็นสถาบันราชการเป็นส่วนใหญ่

ในด้านการใช้ที่ดิน จากการวัดพื้นที่ในแผนที่ทหาร ปี พ.ศ. 2474 (แต่ทำการสำรวจ พ.ศ. 2468-2472) ซึ่งเป็นปลายยุคก่อตั้งอุตสาหกรรม สามารถหาสัดส่วนของกิจกรรมหลักได้ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 3.1 แสดงสัดส่วนการใช้ที่ดินแต่ละประเภท พ.ศ. 2474

การใช้ที่ดิน	สัดส่วน (ร้อยละ)	หมายเหตุ
1. อยู่อาศัย	10.05	รวมวังเจ้านาย
2. พาณิชยกรรม	1.11	
3. อุตสาหกรรม	1.47	
4. พระราชวัง	5.62	รวมสวนจิตรฯ
5. โรงเรียน	1.22	
6. ราชการ (ทหาร)	9.50	
7. สวน	40.40	
8. นา	21.03	
9. อื่น ๆ	9.60	

จากตารางจะเห็นว่า พื้นที่สวนมีมากที่สุดคือร้อยละ 40.04 ของเนื้อที่เขตทั้งหมด พื้นที่สวนจะมีมากในบริเวณที่ติดแม่น้ำเจ้าพระยาด้านเหนือซึ่งต่อเนื่องมาจากเขตจังหวัดนนทบุรี เนื่องจากที่ริมแม่น้ำเหมาะสมสำหรับการทำสวน ประชาชนจึงนิยมทำมาแต่โบราณ เมื่อมีการตั้งบ้านเรือนมากขึ้น เนื้อที่สวนก็ค่อย ๆ ลดลง ส่วนหน้านั้นจะอยู่ถัดออกมาทางด้านทิศตะวันออกของเขต

ในยุคนกอดังคูลิตัน พื้นที่น่าจะมีเฉพาะเหนือคลองบางซ้อขึ้นไป เป็นบริเวณที่ค่อเนื่องกับทุ่งบางเขน เพราะพื้นที่น่าในส่วนล่างบริเวณทุ่งสามเสน ทุ่งสัมปอຍ ถูกเปลี่ยนสภาพเป็นพื้นที่เมืองหมดแล้ว

ที่อยู่อาศัย เดิมพื้นที่เขตคูลิต ประชาชนจะอาศัยอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาและริมคลองใหญ่ต่าง ๆ เมื่อมีการสร้างพระราชวังคูลิต ที่อยู่อาศัยจึงเพิ่มมากขึ้น โดยค่อย ๆ ขยายตัวมาทางตะวันออกรอบ ๆ พระราชวัง ในช่วงแรก จะเป็นบ้านของเจ้านาย และข้าราชการเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งมีการจัดบ้านแบบยุโรป มีพื้นที่สำหรับทาสสวนดอกไม้ ผลไม้ อย่างร่มรื่น สวยงาม (ไชแสง ศุขะวัฒนะ 2525: 84) บ้านจึงมีเนื้อที่มาก บ้านทรงตะวันตกขนาดใหญ่ที่ยังปรากฏให้เห็นจนถึงปัจจุบัน (ซึ่งส่วนใหญ่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 6) เช่น บ้านเจ้าพระยามหิธร บ้านพระยาประเสริฐสุคตกิจ อยู่ถนนราชวิถี เชียงสะพานกรุงธน บ้านพระสิงห์ของพลเอก เจ้าพระยารามราฆพ ปัจจุบันเป็นท่าเทียบรถบัส บ้านพิษณุโลก เดิมชื่อบ้านบรมมลินธุ์ของพลตรี พระยาอมิรุทธเทวา บ้านมนังคศิลา ปัจจุบันเป็นที่ทำการของสภาสตรีแห่งชาติ เป็นต้น จากการศึกษาพบว่า บ้านในพื้นที่เขตคูลิตมีเนื้อที่ถ้าวเฉลี่ยค่อบ้าน ประมาณ 1 ไร่ 17 ตารางวา ในสมัยรัชกาลที่ 5 และ 3 ไร่ 88 ตารางวา ในสมัยรัชกาลที่ 6 และ 152 ตารางวา ในสมัยค่อมา (มุสตี ทิพทัส และมานพ พงศทัต 2525: 270)

พาณิชยกรรม จากหลักฐานข้อมูลเท่าที่ปรากฏพบว่า พื้นที่ที่ประกอบพาณิชยกรรมในยุคนี้นี้มี 3 ลักษณะ คือ บริเวณที่คลองบรรจบกัน ซึ่งน่าจะเป็นตลาดใหญ่ คือ บริเวณที่คลองผดุงกรุงเกษมบรรจบกับคลองมหานาคด้านทิศใต้ของพื้นที่เขต "...รวมบริเวณสะพานขาซึ่งผู้คนหนาแน่นและเป็นย่านการค้า ห้องแถว โรงร้านค้า และตลาดที่ค่อข้างค่อค่อ..." (ขุนวิจิตรมาตรา 2523: 7-8) และบริเวณที่คลองบางซ้อค่อกับคลองเปรมประชากร ซึ่งเป็นตลาดบางซ้อในปัจจุบัน ลักษณะที่สองคือบริเวณที่เป็นท่าหน้า จากแม่น้ำเจ้าพระยาและมีถนนค่อค่อเข้าไป เช่น ถนนดาวช่าง ถนนสุขุขุขุค่อปลาย ถนนเขี้ยวไขก้า เป็นต้น และลักษณะที่สาม จากการศึกษาแผนที่ทหาร ปี พ.ศ. 2474 พบว่า มีบ้านเป็นเรือนแถวในบริเวณที่ถนนค่อค่อหรือบรรจบกัน ซึ่งน่าจะเป็นร้านค้าพาณิชย โดยเฉพาะบริเวณที่ถนนสามเสนค่อกับถนนสายอัย เช่น ถนนลูกหลวง ถนนราชวิถี ถนนราชวัตร ถนนนครรักษ์ เป็นต้น แต่ร้านค้าประเภทหลังนี้ จะมีขนาดไม่ใหญ่นัก ค่อขึ้นเพียงเพื่อจะสนองค่อชุมชนโดยรอบเท่านั้น

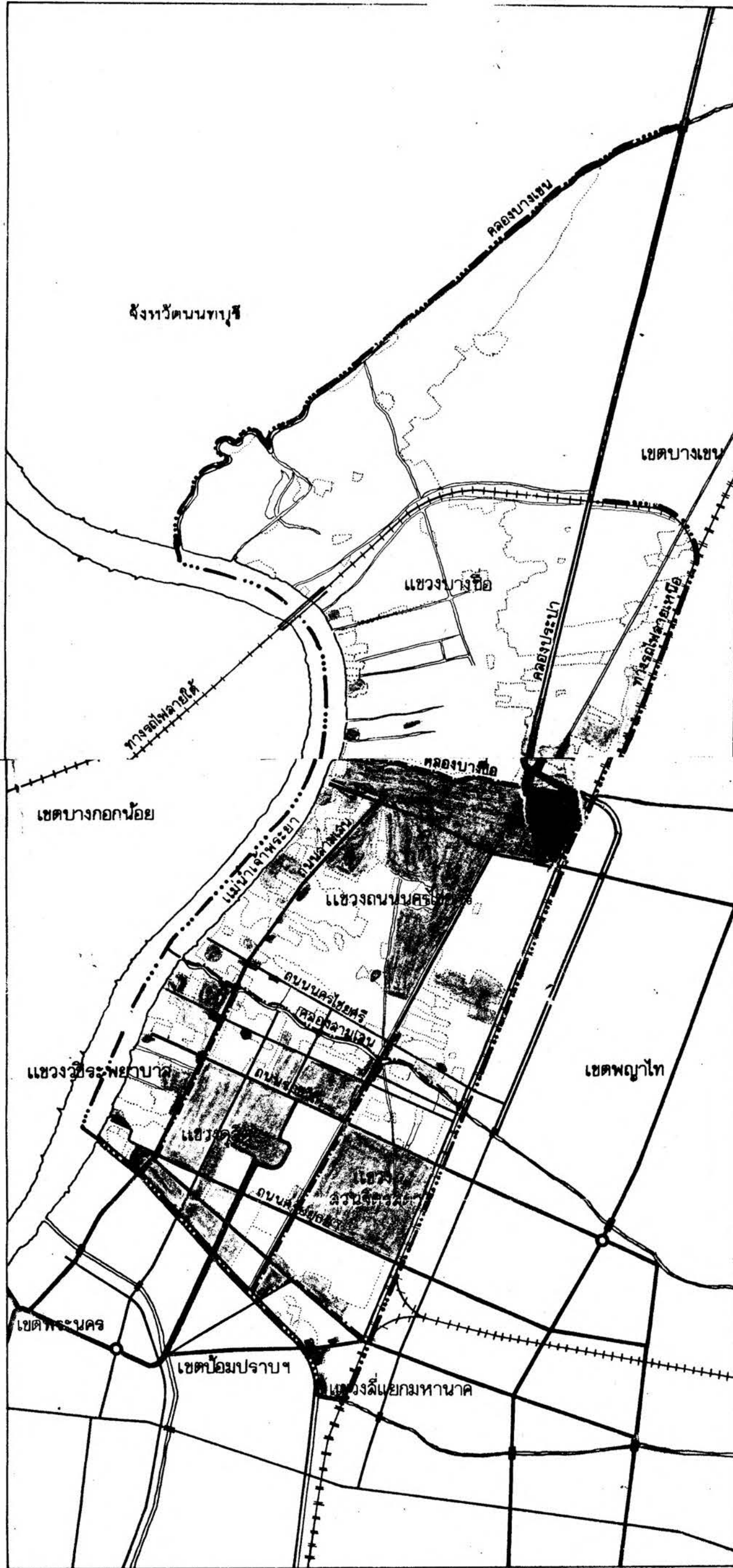
อุตสาหกรรม เนื่องจากในสมัยรัชกาลที่ 5 ไม้ทรงอนุญาตให้ตั้งโรงงานทางด้านเหนือกรุงเทพฯ โรงงานอุตสาหกรรมในพื้นที่เขตคูลิต จึงเริ่มปรากฏในสมัยหลัง เพราะพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนับสนุน โดยในปี พ.ศ. 2456

ทรงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาอมราชดาเนนการ จัดตั้งบริษัทปูนซีเมนต์ไทยจากถลิ่งน้ำขึ้น โดยตั้งโรงงานขึ้นที่บางซื่อ ใกล้สถานีรถไฟ นอกจากนี้ยังอนุญาตให้โรงสีข้าวและโรงเลื่อยไม้ตั้งโรงงานริมแม่น้ำเจ้าพระยาจากคลองสามเสนขึ้นไปทางทิศเหนือ ซึ่งมีการตั้งโรงงานอย่างมากมาย ในปี พ.ศ. 2474 ซึ่งเป็นปลายยุคก่อตั้งอุตสาหกรรม พบว่ามีโรงสีและโรงเลื่อยขนาดใหญ่ไม่ต่ำกว่า 15 โรง

นอกจากกิจกรรมหลักทั้งสามนี้แล้ว พื้นที่เขตดุสิตยังมีการใช้ที่ดินเพื่อกิจกรรมที่สำคัญอีกอย่างคือ พระราชวังดุสิตกับสถานที่ราชการ โดยเฉพาะเขตทหารตั้งที่ใดกล่าวมาแล้ว สำหรับการใช้ที่ดินประเภทอื่น เช่น วัด ปรากฏว่าในสมัยรัชกาลที่ 6 มีการสร้างวัดเพิ่มขึ้น คือวัดน้อยนพคุณ ริมคลองเปรมประชากร โรงเรียน นอกจากโรงเรียนตามวัด ซึ่งเริ่มมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 แล้ว ในสมัยรัชกาลที่ 6 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้ตั้งโรงเรียนมหาดเล็กหลวงขึ้นที่ตำบลสวนดุสิต ระหว่างถนนราชวิถีกับถนนสุขุมวิท ริมคลองเปรมประชากร ให้ย้ายนักเรียนมหาดเล็กเข้าหลวงเดิม ซึ่งตั้งสอนอยู่ในพระบรมมหาราชวังมาที่นี้ ต่อมาในปี พ.ศ. 2469 จึงเปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนราชราษฎรวิทยาลัย นอกจากนี้ยังมีโรงเรียนของเอกชนขนาดใหญ่อีกสองโรงเรียนตั้งอยู่ในพื้นที่เขตดุสิตนี้คือ โรงเรียนเซนต์คาเบรียล และโรงเรียนราชินีบน ส่วนการใช้ที่ดินสำหรับสาธารณูปโภค สาธารณูปการที่สำคัญได้แก่ ในปี พ.ศ. 2455 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสละทรัพย์สินส่วนพระองค์ซื้อที่ดินบริเวณสามเสนตัดกับถนนสุขุมวิทซึ่งเป็นของพระสรรพการหิรัญกิจ (เชย อิศรภักดี) เรียกว่า ปาร์คสามเสน ในราคา 30,000 ชั่ง แล้วให้ก่อตั้งโรงพยาบาลสามเสนขึ้น (ผลัด หัพพิส และมานพ พงศทัต 2525: 133) ในปัจจุบันเป็นราชวิทยาลัย นอกจากนี้ พื้นที่เขตดุสิตมีสถานีรถไฟ 4 แห่ง คือ สถานีรถไฟจิตรลดา สำหรับพระมหากษัตริย์ สถานีรถไฟสามเสน สถานีชุมทางบางซื่อ และสถานีรถไฟบางซื่อ มีสถานีตำรวจ 4 แห่ง คือ สถานีตำรวจจิตรลดา อยู่ริมถนนราชวิถีตัดกับถนนสารนครโลก สถานีตำรวจสามเสน อยู่ริมถนนสามเสน ใกล้คลองสามเสน สถานีตำรวจบางซื่อ และสถานีตำรวจบางโพ มีที่ว่าการอำเภอสองที่ เนื่องจากในยุคนั้นมีการแบ่งเขตการปกครองเป็นสองเขตคือ อำเภอดุสิต และอำเภอบางซื่อ และเพื่อให้เห็นภาพของพื้นที่เขตดุสิตในสมัยนั้นได้ชัดเจน จึงขอยกเอาบทความของนายถัด พรหมมาพซึ่งได้เขียนไว้ในหนังสือภูมิศาสตร์มณฑลกรุงเทพฯ พ.ศ. 2474 กล่าวถึงเขตท้องที่อำเภอต่าง ๆ ดังนี้ "... (3) อำเภอดุสิต ที่ว่าการอำเภอตั้งอยู่ริมคลองเปรมประชากร ถนนสุขุมวิท ติดต่อกับโรงเรียนราชราษฎรวิทยาลัยทางด้านเหนือ แบ่งเป็น 26 ตำบล มีพลเมืองราว 33,582 คน เนื้อที่กว้างมาก แต่มีพลเมืองน้อย มีถนนสายต่าง ๆ มาก ริมแม่น้ำ มีต้นไม้งาม ๆ ความข้างถนน และโดยมากมีบ้านที่ดี ๆ และเป็นที่มีวังเจ้านายอยู่มาก เว้นไว้แต่ริมแม่น้ำเจ้าพระยามีคนหนาแน่น มีวัดและสถานที่สำคัญหลายแห่ง อำเภอที่มีที่ว่างอยู่ทาง

ด้านตะวันออกมาก พลเมืองจึงได้สร้างบ้านเรือนขยายความกว้างของพระนครออกไปเสมอทุกปี อยู่ในแขวงจังหวัดพระนครเหนือ...อำเภอชั้นนอก (1) อำเภอบางซื่อ ดังที่ว่าการอำเภอที่ริมสถานีรถไฟหลวงบางซื่อ แบ่งท้องที่เป็นตำบล 6 ตำบล มีพลเมืองราว 36,290 คน มีกาน้ำผู้ใหญ่บ้าน มีอาณาเขตค่อจากอำเภอดุสิตขึ้นไปทางทิศเหนือ ท้องที่อำเภอมีพลเมืองน้อย กรมทหารม้า ทหารปืนใหญ่ ทหารราบ สื่อสาร มีโรงงานกรมช่างแสงทหารบก โรงงานทำเครื่องประกอบ เครื่องบินของกรมอากาศยาน โรงปูนซิเมนต์ และที่ท่าข้ามประปาก็อยู่ในอำเภอนี้ ท้องที่อำเภอนี้มีท้องนาทางทิศตะวันออกและทิศเหนือ มีพลเมืองออกไปทำไร่ผกและสร้างบ้านเรือนเพิ่มขึ้นเสมอ เป็นอำเภอหนึ่งที่ขยายตัวแห่งพระนครให้กว้างขวางออกไปเหมือนกับ..." (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ 2525: 107-109)

โดยสรุป ดุสิตเกิดขึ้นเมื่อกรุงเทพฯขยายตัวมาทางทิศเหนือ ซึ่งเป็นการขยายตัวที่ถูกวางผังไว้ก่อน ดังนั้นจึงมีความเป็นระเบียบเรียบร้อยและสวยงาม ประกอบกับยุคนี้เป็นช่วงที่ประเทศมหาอำนาจตะวันตกโดยเฉพาะยุโรป เข้ามามีอำนาจในพื้นที่แถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังนั้นรูปแบบของเมือง รวมทั้งสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ จึงได้รับอิทธิพลทางตะวันตกอยู่เป็นจำนวนมาก การซื้อที่ดินส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ของพระราชวังและสถาบันราชการทหาร สำหรับบ้านอยู่อาศัยในช่วงแรกจะเป็นบ้านของผู้มีฐานะดี เช่น ขุนนาง ข้าราชการ โดยปลูกรุกกล้าพื้นที่เกษตร แบบบ้านชานเมือง (Aristocratic Suburb) นอกจากนี้ ยังมีอุตสาหกรรมประเภทโรงสีข้าวและโรงเลื่อยเรียงรายขึ้นไปตามริมแม่น้ำเจ้าพระยา แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อมองภาพรวมของพื้นที่เขตินยุคนี้ พื้นที่ส่วนใหญ่ควารใช้เพื่อการเกษตรกรรม โดยเฉพาะสวนริมแม่น้ำเจ้าพระยาในปลายยุคมีเนื้อที่ประมาณร้อยละ 40 ของพื้นที่เขต อาจกล่าวได้ว่าดุสิตช่วงนี้เป็นยุคที่เมืองเริ่มรุกกล้าพื้นที่เกษตร เมื่อพิจารณาในแง่การขยายตัวของเมือง พบว่ามีทิศทางการขยายตัวสองแนว คือ จากทิศใต้ขึ้นไปทางเหนือ และทางทิศตะวันตกไปสู่ทิศตะวันออก

แสดง การใช้ที่ดินพ.ศ.2468-2475

- พักอาศัย
- พาณิชยกรรม
- อุตสาหกรรมและคลังสินค้า
- สถานที่ราชการ
- วัด, พระราชวัง
- สถานศึกษา
- ศาลากลาง
- ที่พักผ่อน, ที่โล่ง
- ลานอนุสาวรีย์
- แม่น้ำ, คลอง
- พื้นที่นาและที่ว่าง

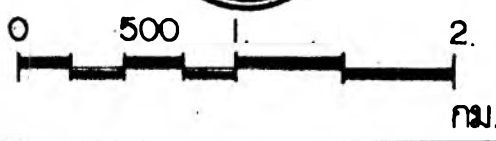
ที่มา

สัญลักษณ์

- ขอบเขตพื้นที่ศึกษา
- เขตของแขวง
- ถนน
- ทางรถไฟ
- แม่น้ำ, คลอง

การศึกษารูปแบบ พัฒนาการ
และ
แนวโน้มการใช้ที่ดิน เขตคูสิต

แผ่นที่ 3.14

3. ยุคเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ. 2475 - พ.ศ. 2500)

3.1 สภาพทั่วไปด้านสังคมและเศรษฐกิจ ในช่วงต่อของยุคนี้ประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตย อันเนื่องมาจากเหตุผลหลายประการ อาทิ ภาวะเศรษฐกิจที่ซบเซาภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 การเติบโตอย่างรวดเร็วของระบบราชการ การปลดข้าราชการออกเพื่อลดภาระของรัฐบาล การเติบโตของชนชั้นกรรมวิธี (สังค อีสสระทพิย 2528: 91) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การมีโลกทัศน์กว้างไกลยิ่งขึ้นของหมู่ข้าราชการซึ่งได้ผ่านการศึกษามาจากประเทศตะวันตก รวมทั้งประชาชนทั้งหลายซึ่งแนวความคิดเริ่มเปลี่ยนไปจากเดิม เพราะการติดต่อสื่อสารที่ดีขึ้น การได้รับข่าวสารมากขึ้น ดังเช่นบทความของเอกชน เรื่องอะไรเป็นความเจริญของชาติในหนังสือ "หลักเมือง" ฉบับวันเสาร์ที่ 12/7/2472 ความว่า "...ทุกวันนี้ ประเทศสยามอันเป็นที่รักของเรากำลังย่างเหยียบเข้าสู่ความเจริญรุ่งเรือง เป็นลำดับ... เช่นประเทศสยามเป็นประเทศที่มีตึกสูงหลาย ๆ ชั้นคับคั่ง มีรถยนต์แล่นปรูดปราดนับคันคันแทบไม่ถ้วน ถนนหนทางก็ลาดยางราบเรียบ และ ฯลฯ ซึ่งสิ่งนั้น ๆ ล้วนแล้วแต่ชวนให้รู้สึกว่าคุณภาพของประเทศไทยกำลังย่างเหยียบเข้าสู่ความเจริญเทียมอารยประเทศอยู่แล้ว ข้อนี้ก็น่าจะมีจริงอยู่แต่ถ้ามาคิดกันให้ซึ่งลงไปอีก เราจะรู้สึกเศร้าสลดใจเพียงไร ตึกงามที่ทรูทรานั้นล้วนแต่เป็นสถานที่ค้าขาย สถานที่คอยสูบบุหรี่ของราษฎรไทยเราแทบทั้งสิ้น ส่วนรายได้นั้น ๆ กลับกลายเป็นของชนต่างด้าวต่างหาก ส่วนคนไทยเราเองกลับดำรงชีพอยู่ภายในห้องเล็กเรื้อนน้อย ยังอัตตภาพหาความสงบสุขไปวันหนึ่ง ๆ เสียโดยมาก ท่านที่มีงมก็หาความสุขสำราญส่วนตัว... เสียมากกว่าที่จะคิดถึงอะไรให้เป็นปึกแผ่น..." (2472: 5)

เมื่อมองสถานการณ์ของโลกในขณะนั้น "...ระบบทุนนิยมโลกแบบอาณานิคมซึ่งเริ่มมาตั้งแต่ศตวรรษที่ 1880 ได้เติบโตขึ้น จนเป็นระบบทุนนิยมผูกขาด ในยุคจักรพรรดินิยมทั้งหลายไม่เพียงแต่จะทำการควบคุมการเงินและอุตสาหกรรมภายในประเทศที่เจริญแล้ว (ประเทศเมืองแม่) เอาไว้ในกำมือของตนเท่านั้น หากว่าบรรดาจักรพรรดินิยมทั้งหลายยังได้รวมหัวกันจัดตั้งกลุ่มกรรมวิธีจักรพรรดินิยมเพื่อทำการควบคุมประชาชนในประเทศเล็ก ทั้งที่เป็นเมืองขึ้นของตน อันมีจำนวนประมาณได้ถึง 2 ใน 3 ของประชากรโลกอีกโสดหนึ่งด้วย บรรดานายทุนจักรพรรดินิยมเหล่านั้นได้ตั้งตาออบกอบกวยความมั่งคั่งจากประเทศเมืองขึ้น และกึ่งเมืองขึ้นอย่างไม่หยุดยั้ง เงินทุนที่หว่านลงไปในประเทศเหล่านี้ ผลิตดอกออกผลสร้างกำไรส่วนเกินให้อย่างมหาศาล ถ้าไรเหล่านี้ถูกรวบรวมนำส่งคืนประเทศแม่ โลกเราถูกแบ่งงานกันเป็น 2 ส่วน คือโลกส่วนประเทศแม่ จะทำการผลิตสินค้าอุตสาหกรรม ส่วนประเทศล่าหลังหรืออาณานิคมทั้งหลายจะผลิตวัตถุดิบ ต่อจากนั้นก็จะมีเอาผลิตภัณฑ์แต่ละอย่างมาแลกเปลี่ยนกัน... ซึ่งหาความยุติธรรมมาได้

เพราะประเทศยากจนต้องใช้แรงงานอย่างมากมายเพื่อแลกกับสินค้าอิทธิพลหนึ่งจากเมืองแม่ที่ไร้
 แรงงานในการผลิตแต่เพียงเล็กน้อย เมื่อทรัพยากรอันมีค่าของประเทศถูกกอบกู้ไปจนแทบจะไม่มี
 อะไรเหลืออยู่แล้ว เมื่อต้องการพัฒนาตนเองบ้าง ก็ต้องพบว่าตนเองไม่มีอะไรเหลืออยู่เลย
 จำเป็นต้องผูกพันพึ่งพาประเทศเมืองแม่ตลอดไป จึงกล่าวได้ว่า จักรพรรดินิยมเป็นต้นตอสำคัญ
 ในการสร้างความด้อยพัฒนาให้เกิดขึ้นทั่วโลก...ประเทศมหาอำนาจรุ่นหลังซึ่งเริ่มมีอำนาจ
 ทดเทียมประเทศมหาอำนาจกลุ่มเดิม (อังกฤษ ฝรั่งเศส ดัทช์ เบลเยียม) ได้แก่ สหรัฐอเมริกา
 เยอรมัน ญี่ปุ่น ได้เข้ามาเมื่อทศวรรษในแถบเอเชียอาคเนย์ โดยเฉพาะสหรัฐอเมริกาก็ว่าเอเชีย
 อาคเนย์ เป็นจุดที่สำคัญยิ่งต่อการวางนโยบายด้านต่าง ๆ" (สงค อิศระทิพย์ 2528: 104-106)
 ภายหลังจากได้รับชัยชนะในสงครามโลกครั้งที่ 2 สหรัฐอเมริกาก็ได้ครอบครองพื้นที่อย่างเต็มตัว
 ดินแดนแถบนี้ เป็นตลาดที่สำคัญและ เป็นแหล่งวัตถุดิบใหม่ของสหรัฐฯ โดยเฉพาะประเทศไทย
 นอกจากจะเป็นแหล่งวัตถุดิบดังกล่าวแล้ว ยังเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญของสหรัฐฯอีกด้วย

ด้านสังคม ภายหลังจากรัชกาลที่ 5 ได้ประกาศเลิกระบบไพร่อย่าง
 ล้นเชิง โดยรัชพระราชบัญญัติการเกณฑ์ทหารแทน (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช 2525: 17) และ
 ต่อมาเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ประกอบกับสถานการณ์ศึกษาสมัยใหม่เริ่มขยาย
 ตัว ชีวิตทางสังคมของคนในยุคนี้จึงเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างมาก โดยเฉพาะคนในสังคมเมือง
 และโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ส่วนกลางคือกรุงเทพมหานคร การมีแนวความคิดแบบอสังระ เจริญ
 และชาตินิยม แพร่หลายยิ่งขึ้นซึ่งแนวความคิดเหล่านี้ล้วนมีอิทธิพลต่อประเทศตะวันตกซึ่งเข้ามาเป็น
 แม่แบบอย่างสมบูรณ์

ด้านการเมืองการปกครอง ผลจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองจาก
 ระบบสมบูรณาญาสิทธิราช เป็นประชาธิปไตย ชนชั้นใหม่ที่มาจากราชการทหาร พลเรือน
 เจ้าที่ดิน และชนชั้นพ่อค้าเชื้อสายจีนที่กุมอำนาจเศรษฐกิจผ่านทางการค้าภายในและภายนอก ก็ได้
 ขึ้นมากุมอำนาจรัฐแทนพระมหากษัตริย์ (Bell 1978: 54-55 อ้างถึงในสงค อิศระทิพย์ 2528:
 111) ในช่วงทศวรรษแรก (พ.ศ. 2475-2485) เป็นช่วงเวลาแห่งการพยายามจัดตั้งระบบ
 การเมือง ระบบเศรษฐกิจที่จะลดทอนอำนาจของชนชั้นเก่า การนำระบบรัฐสภามาใช้ กำหนด
 ให้มีการเลือกตั้งผู้แทนราษฎร ตามครรลองของระบอบประชาธิปไตย ซึ่งทำให้ประชาชนตื่นตัวทาง
 การเมืองมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม เนื่องจากชนชั้นเก่ายังมีอำนาจแฝงอยู่ ประกอบกับ "...
 สมาชิกส่วนหนึ่งของคณะราษฎร (กลุ่มผู้เปลี่ยนแปลงการปกครอง) เป็นข้าราชการในระบบเดิม
 จึงมีโลกทัศน์แบบศักดินา นอกจากนี้ยังค่อนข้างใกล้ชิดกับเจ้าเมืองจากชาดการสนับสนุนจากพวกนายทุน

ซึ่งล้วนมีผลประโยชน์ผูกพันกับศักดินา กาลังพื้นฐานที่รัชชัตอำนาจก็เป็นทหาร..." (นิพนธ์ 2524 : 67 อ้างถึงในสังค อีสระทิพย์ 2528: 112) คณะราษฎรจึงต้องยอมประนีประนอมอยู่เสมอ และต่อมาในข้างหลัง การปกครองจึงเป็นรูปแบบเผด็จการทหารนำโดยจอมพล ป.พิบูลสงคราม นับเป็นยุคที่มีการผันผวนทางการเมืองมากที่สุด มีผู้เสนอว่า ช่วง พ.ศ. 2475-2490 เป็นช่วงที่ หลังการขยายตัวของระบบทุนนิยม เข้าครอบครองหรือครอบงำอำนาจทางการเมือง ส่วนช่วงหลัง พ.ศ. 2490 เป็นต้นมา วิกฤตการณ์ทุนนิยมสามารถสถาปนาตนเองขึ้นมาเป็นวิกฤตการณ์หลักของ สังคม คือครอบงำทั้งทางเศรษฐกิจและทางการเมือง (ทรงชัย พ ยะลา 2518: 44-47) และ ขณะที่รูปแบบการปกครองกลายมาเป็นเผด็จการทหาร พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยก็ก่อ กำเนิดขึ้น ซึ่งส่งผลให้รัฐบาลต้องเหลียวแลชนบทมากขึ้น โดยเฉพาะภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ในการปกครอง ภายหลังจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ทรงรวมกระทรวงนครบาลเข้ากับกระทรวงมหาดไทย ถึงสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง รัฐบาลได้ยุบมณฑลต่าง ๆ รวมทั้งกรุงเทพพระมหานคร คงเหลือระดับจังหวัด คือจังหวัดพระนคร และจังหวัดธนบุรี ในจังหวัดพระนครซึ่งเป็นราชการบริการส่วนภูมิภาคแบ่งออกเป็นอำเภอต่าง ๆ และมีการปกครองท้องถิ่นแบบเทศบาล ได้แก่เทศบาลนครกรุงเทพฯ ในพื้นที่นอกเขตเทศบาลซึ่ง เช่นที่ตั้งว่าการอำเภอก็มีการปกครองท้องถิ่นแบบสุขาภิบาล ส่วนจังหวัดธนบุรีก็มีโครงสร้างการ ปกครองตนเองเดียวกัน (ทองต่อ กล้ายามั พ อยุธยา 2527 : 40)

ด้านเศรษฐกิจ เนื่องจากถูกกำหนดบทบาทโดยระบบทุนนิยมโลก ให้เป็น ประเทศผู้ผลิตวัตถุดิบตั้งที่กล่าวมาแล้ว ดังนั้นจึงมีการนำเข้าสินค้าสำเร็จรูปเข้ามาบริโภค เกิด การพึ่งพิงหลายของการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง นำไปสู่การผลิตเฉพาะอย่าง สำหรับหัตถกรรมพื้นบ้าน ซึ่งถูกพึ่งพิงหลายเพราะมีการนำเข้าเข้ามาแทนที่ จะเกิดขึ้นเฉพาะในเขตเมืองและเพียงบาง จังหวัดในภาคกลาง (นิพนธ์ ทิวพงศกร 2521: 168) ส่วนในพื้นที่อื่นออกไป การผลิตเพื่อเลี้ยง ตัวเองโดยเฉพาะหัตถกรรมพื้นบ้านก็ยังคงมีอยู่ สินค้าเข้าแต่เดิมที่สำคัญคือ ผ้าฝ้าย และผลิตภัณฑ์ ต่อมาความหลากหลายเพิ่มขึ้น เช่น ผ้าไหม กระสอบป่าน (ใช้บรรจุข้าว) อาหารสำเร็จรูป ต่าง ๆ ยาสูบ เครื่องใช้สอยและเครื่องจักรกลบ้าง มาในช่วงปี ค.ศ. 1935-1939 มีการนำ สินค้าประเภททุน เช่น เครื่องเหล็ก เครื่องจักรกล ไฟฟ้า ยานพาหนะและชิ้นส่วนรวมกัน เกือบร้อยละ 30 (ในนี้มีส่วนที่เป็นน้ำมันอยู่ด้วยประมาณร้อยละ 9 ของสินค้าเข้าทั้งหมด) การนำ สินค้าทุนและสินค้าชั้นกลาง เช่นวัตถุดิบที่ใช้ในการผลิตต่าง ๆ มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นตลอดมา ดังเช่น ในปี ค.ศ. 1956 รวมกันมีมูลค่าการร้อยละ 45 ของสินค้าเข้าทั้งหมด ในช่วงทศวรรษ 1930 ถึงช่วงสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง เป็นช่วงเศรษฐกิจตกต่ำ ผสมกับเกิดภาวะสงคราม ภาวะที่กลุ่ม

ทุนนิยมศูนย์กลาง (ประเทศเมืองแม่ในระบบทุนนิยม) อ่อนกำลังลง กลุ่มประเทศทุนนิยมรอบนอก (ประเทศอาณานิคม กึ่งอาณานิคม) เริ่มมีการพัฒนาอุตสาหกรรมท้องถิ่นขึ้นมาบ้างอย่าง เป็นอิสระ เพื่อสนองตลาดภายในประเทศ ประเทศไทยก็สามารถขยายการผลิตสินค้าประเภทสิ่งทอ กระสอบ ป่าน ยาสูบ กระดาษ เครื่องหนัง ฯลฯ การขยายตัวมีส่วนทำให้การนำสินค้าสำเร็จรูปลดลงไปบ้าง แต่สภาพเช่นนี้ดำรงอยู่ได้ไม่นานนัก หลังจากสงครามสิ้นสุดลง สินค้าสำเร็จรูปจากทุนนิยมศูนย์กลางก็เข้ามาตีตลาดอีก การขยายตัวของการผลิตภายในโดยอิสระในระยะต่อมาก็ถูกแทนที่ โดยการร่วมทุนกับทุนต่างชาติทำการผลิตแบบทดแทนการนำเข้า (สุธี ประศาสน์ เศรษฐ 2525: 15-16)

การเพาะปลูกข้าว ซึ่งเป็นเศรษฐกิจหลักของไทย ไม่มีผลเชื่อมโยงทางเศรษฐกิจที่ชักนำให้เกิดการผลิตแขนงอื่นที่ติดตามมานอกจากกิจการสีข้าว ขณะเดียวกันการหาป่าไม้ การขุดแร่ดีบุก และการทำสวนยาง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการผลิตสนองความต้องการของกลุ่มทุนนิยมศูนย์กลาง ไม่ได้มีผลในการขยายตลาดภายในประเทศอย่างเพียงพอ ทั้งนี้เนื่องจากการผูกขาดการค้าโดยบริษัทจากศูนย์กลาง การค้าและการผลิตในสมัยก่อนอยู่ในมือของนักการเมือง แต่ด้วยความช่วยเหลือของคนจีน (นิพนธ์ พาทงศกร 2521: 108) ส่วนการทาน้ำมัน โดยส่วนใหญ่เป็นการเข้าที่ทานาจากเจ้าที่ดิน ซึ่งยังขาดความสามารถในการผลิต นำเอามูลค่าส่วนเกินไปใช้อย่างฟุ่มเฟือย มิได้ก่อผลในการขยายกระบวนการสะสมทุนอย่างอิสระ ส่วนนายทุนชาวต่างชาติมี ในยุคนี้อิทธิพลของนายทุนญี่ปุ่นมีบทบาทสูงชัน ขณะที่นายทุนชาวอังกฤษซึ่งมีอิทธิพลอยู่เดิมค่อย ๆ ลดบทบาทของตนลงไป พ.ศ. 2480 ไทยซื้อสินค้าจากอังกฤษเพียง 15.4 ล้านบาท ซื้อจากญี่ปุ่น 24 ล้านบาท ขณะที่ญี่ปุ่นนำวัตถุดิบไปจากไทย 5.9 ล้านบาท แต่อังกฤษนำไปเพียง 2.7 ล้านบาท (นิรันดร์ 2524: 71) ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง รัฐบาลนำโดยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้พยายามสร้างระบบเศรษฐกิจใหม่ลักษณะทุนนิยมโดยรัฐ โดยการจัดตั้งรัฐวิสาหกิจขึ้นมา เช่น ป่าไม้ เหมืองแร่ ยาสูบ (สังศต อิศระสิทธิ์ 2528: 113)

3.2 สภาพเมือง การขยายตัวและการใช้ที่ดิน

3.2.1 ภาพรวม "นักผังเมืองอาวุโสท่านหนึ่งได้กล่าวว่า กรุงเทพฯ

มหานครเจริญอย่างมั่นคงมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ถนนหนทางรุ่งเรือง มีคลองขนาบกับถนน ปริมาณงาน สาธารณูปโภคต่าง ๆ ได้สัดส่วนกับจำนวนประชากร ต่อจากนั้นกรุงเทพฯ มหานครก็เติบโตอย่างยกดกรรรม โดยไม่มีฐานรองรับ" (ทองหล่อ กล้าวยักษ์ พ. อุษธยา 2527: 31) เมืองขยายตัวโดยปราศจากแผนหลัก (Master Plan) เพราะขาดกลุ่มที่มีอำนาจ

แต่คิดว่าที่จะควบคุมแนวทางการเปลี่ยนแปลงให้เติบโตขึ้นอย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพ (สังค : 110) เมืองที่กำลังขยายตัวสืบเนื่องมาตั้งแต่ยุคก่อนได้ชลอตัวลง เพราะประสบกับภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ และสถานการณ์ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2484-2488) เนื่องจากประเทศไทยโดย เฉพาะกรุงเทพมหานครกลายเป็นสมรภูมิซึ่งฝ่ายสัมพันธมิตร (อังกฤษ) เข้ามาโจมตีฝ่ายอักษะ (ญี่ปุ่น) ทำให้สถานที่ซึ่งเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญต้องเสียหายใช้การไม่ได้ เช่น สะพานพระราม 6

การขยายตัวแบบทุกทิศทางของกรุงเทพมหานครเริ่มปรากฏชัดในยุคนี้ กล่าวคือ หลังจากรมีการสร้างสะพานปฐมบรมราชานุสรณ์ (สะพานพุทธยอดฟ้าฯ) ข้ามแม่น้ำเจ้าพระยา เพื่อเป็นพระบรมราชานุสาวรีย์สำหรับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แทนการสร้างถนนสายใหญ่ จากวัดสุทัศน์ผ่านเสาชิงช้า ตลอดถึงถนนราชดำเนินตามข้อเสนอแนะของเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์และคมนาคมในสมัยนั้น (กจช. ร.7 215/1 เรื่องสร้างปฐมบรมราชานุสรณ์) ทำให้มีการเชื่อมต่อระหว่างเมืองเดิมสองพื้นที่ ความเจริญได้แผ่เข้าไปยังฝั่งธนบุรี มีการขยายตัวเพิ่มขึ้น โดยจะเห็นได้จากการตัดถนนขึ้นหลายสาย เช่นถนนประชาธิปไตย ถนนลาดหญ้า ถนนสมเด็จพระเจ้าอยุธยา ถนนตากสิน ถนนจรัสสิทวงศ์ เป็นต้น ขณะเดียวกันทางฝั่งกรุงเทพฯ นอกจากการขยายตัวตามแนวเดิมคือเหนือ ใต้ ตะวันออกแล้ว ยังมีแนวใหม่เกิดขึ้นคือ แนวตะวันออกเจียงเหนือ เมื่อมีการสร้างถนนรามอินทราในปี พ.ศ. 2486 และถนนลาดพร้าวในปี พ.ศ. 2487 ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 เพื่ออพยพราษฎรจากกรุงเทพฯ ไปหลบภัยสงครามชั่วคราว และอีก 10 ปีต่อมา (พ.ศ. 2497) ถนนลาดพร้าวก็ได้รับการปรับปรุงเป็นถนนลาดยางพร้อมการมาถึงของเสาไฟฟ้าและสายไฟฟ้า (จินตนา นพนธ์ 2529: 115) จึงนับเป็นจุดเริ่มต้นของการเปิดพื้นที่นี้ให้กลายเป็นพื้นที่รองรับการขยายตัวของ "ที่พักอาศัยของคนเมืองหลวง" ในทศวรรษต่อ ๆ มา (สังค อีสสระทิพย์ 2528: 115) ส่วนด้านตะวันออก เดิมมีราษฎรมาตั้งบ้านเรือนอยู่มากในแถบหัวลำโพงนอก ถนนรองเมือง ถนนพระรามที่ 1 ถนนพระรามที่ 4 ถนนราชดำริ ถนนวิฑู ถนนเพชรบุรีตอนบน และถนนเพลินจิต พื้นที่ที่ติดออกาปเป็นที่นา เรียกว่าทุ่งบางกะปิ ครั้งมีการตัดถนนสุขุมวิท (ในปลายยุคก่อน) พื้นที่แถบนี้จึงกลายเป็นแหล่งที่พักอาศัยที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว ผู้มีฐานะดีนิยมมาซื้อที่ปลูกสร้างบ้านเรือน เนื่องจากแต่เดิมราคายังไม่สูงจึงสามารถซื้อได้เป็นจำนวนมาก ส่วนบริเวณถนนเพชรบุรีตอนบนนั้น การขยายตัวมีมากเท่าย่านสุขุมวิท เพราะเป็นถนนที่มียาวนิก ซอยแยกจากถนนมีมาก และเป็นซอยไม่ลึก (สุสติ ทิพทิศ และมานพ พงศทัต 2525: 271) ในบริเวณด้านทิศใต้ของกรุงเทพฯ มีจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นอย่างมาก เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่เป็นย่านพาณิชย์ขนาดใหญ่อยู่เดิม มาในช่วงนี้ การใช้ที่ดินเพื่อพาณิชย์กรรมได้ขยายตัว

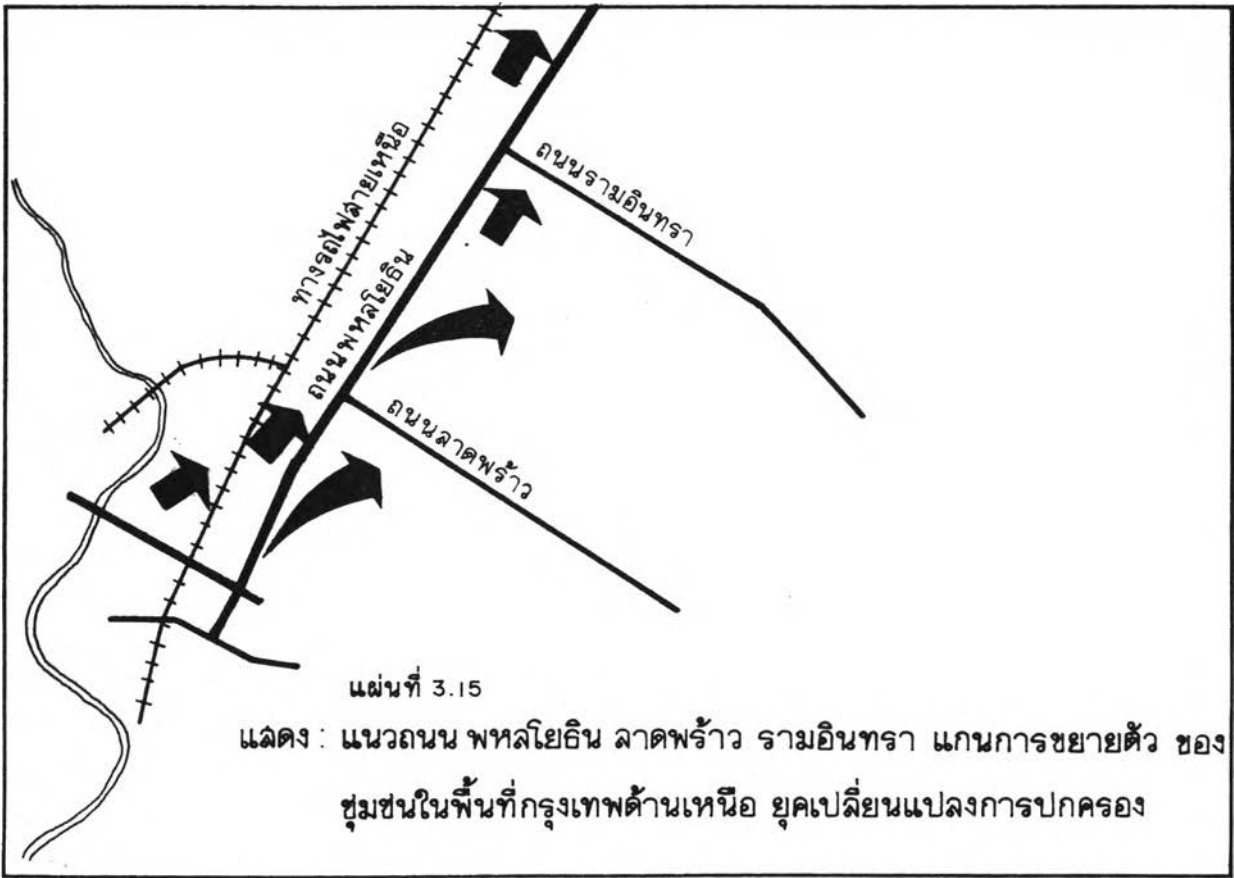
เพิ่มขึ้นไปอีก โดยเฉพาะบริเวณถนนเขาวราช เจริญกรุง สี่พระยา บางรัก สุรางค์ และสีลม นอกจากนี้ยังมีโรงงานอุตสาหกรรมอย่างมากภายในพื้นที่เขตยานนาวาปัจจุบัน เช่นท่าเรือ อู่ต่อเรือ โรงหล่อ โรงสี ฯลฯ (สงัด อีสระทิพย์ 2528: 117) ซึ่งส่วนใหญ่เป็นอุตสาหกรรมที่ตั้งริมแม่น้ำเจ้าพระยา สำหรับพื้นที่กรุงเทพมหานครทางด้านเหนือ มีการขยายตัวเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะเมื่อมีการตัดถนนพหลโยธิน ทำให้ทิศทางการขยายตัวเบี่ยงเบนไปจากแนวเดิม ซึ่งจะได้กล่าวจายรายละเอียดต่อไป

เมื่อปี พ.ศ. 2479 เนื้อที่ของกรุงเทพมหานครมีประมาณ 26,970 ไร่ (บัญชีธรณินันทน์ 2515: 26) ขณะที่จำนวนประชากรจากสำมะโนประชากร พ.ศ. 2480 มีประมาณ 890,453 คน ถัดมาอีก 10 ปี ประชากรเพิ่มขึ้นเป็น 1,178,881 คน อัตราการเพิ่มของประชากรประมาณร้อยละ 2.85 ซึ่งเป็นอัตราเพิ่มตามธรรมชาติ ร้อยละ 1.72 และเป็นอัตราการย้ายถิ่นสุทธิถึงร้อยละ 1.13 จัดว่าเป็นช่วงที่ประชากรจากที่อื่นอพยพเข้ามากรุงเทพฯมากขึ้น ครั้นในปลายยุค (พ.ศ. 2500-2501) ประชากรในกรุงเทพฯทั้งหมดเป็น 1,602,461 คน และพื้นที่เมืองเพิ่มขึ้นเป็น 56,250 ไร่ จะเห็นได้ว่าอัตราการเป็นเมืองของกรุงเทพฯในยุคนี้สูงมากกว่าสองเท่าของพื้นที่เมืองที่มีอยู่เดิมตอนต้นยุค (พ.ศ. 2479) ขณะที่จำนวนประชากรเพิ่มขึ้นมาถึงสองเท่าของจำนวนเดิม (พ.ศ. 2480) แสดงว่าสัดส่วนการย้ายพื้นที่ต่อคนมีปริมาณมากขึ้น ซึ่งอาจเป็นปัจจัยด้านแรงที่มีโรงงานอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้นซึ่งต้องอาศัยพื้นที่ขนาดใหญ่

โดยสรุปในยุคนี้ กรุงเทพฯได้ขยายตัวต่อเนื่องจากยุคที่แล้ว แต่มีแนวแกนที่เพิ่มขึ้นคือ แนวตะวันออก เมื่อมีการสร้างสะพานบรมราชานุสรณ์ (สะพานพุทธยอดฟ้า) ข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาจัด เป็นยุคที่เมืองมีการขยายตัวทุกทิศทาง ในอัตราที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วกว่ายุคก่อน แม้จะมีภาระชงักงนในช่วงเศรษฐกิจตกต่ำและสงครามโลกครั้งที่สอง และเป็นยุคที่พัฒนาโดยใช้เส้นทางถนนเป็นหลักอย่างสมบูรณ์ ขณะเดียวกันก็เป็นจุดเริ่มต้นของเมืองที่เติบโตอย่าง "ยถากรรม" เพราะขาดการควบคุมอย่างต่อเนื่อง เมืองเติบโตเองตามแรงผลักดันของสภาพการเมือง สังคม และเศรษฐกิจ ไม่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

3.2.2 กรุงเทพฯด้านทิศเหนือและเขตสลิด นอกเหนือจากพื้นที่เขตสลิดซึ่งชุมชนได้ขยายตัวขึ้นไปทางด้านทิศเหนือคือจากคลองบางซื่อถึงถนนประชาราษฎร์ ยังมีถนนพระราม 6 ซึ่งถูกสร้างขึ้นในยุคก่อน ก็เริ่มมีการตั้งถิ่นฐานเพิ่มขึ้น บริเวณนี้กลายเป็นที่พักอาศัยย่านชานเมืองเป็นอย่างดี เพราะติดกับท้องทุ่งอากาศสบาย ในปี พ.ศ. 2479 มี "โครงการ 18 ปี เพื่อก่อสร้างทางหลวง" เป็นครั้งแรก ถนนพหลโยธินซึ่งเป็นทางหลวงจังหวัดหมายเลข 1 จึงถูกก่อสร้างขึ้นมาเชื่อมต่อระหว่างกรุงเทพฯกับจังหวัดทางภาคเหนือ โดยตั้งต้นจาก

อนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ ซึ่งเป็นจุดเชื่อมกับถนนพญาไท ขึ้นเป็นเส้นตรงไปทางทิศเหนือ หลังจากนั้นมาทิศทางการขยายตัวของกรุงเทพฯด้านเหนือก็เพิ่มขึ้นอีกแนวหนึ่ง นอกเหนือจากแนวแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งมีมาแต่ยุคก่อน อาเภอพญาไทได้ถูกก่อตั้งขึ้น โดยแบ่งพื้นที่มาจากอาเภอสุสิดเดิม เพราะชุมชนหนาแน่นขึ้น อาเภอบางเขนซึ่งเดิมมีแต่สนามบินที่ดอนเมือง ก็เป็นที่ตั้งของกรมอากาศยานทหารบก และโรงเรียนฝึกหัดการบินเบื้องต้น นอกนั้นเป็นทุ่งนา เริ่มมีสิ่งก่อสร้างเพิ่มขึ้น จากภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ. 2495 ของกรมแผนที่ทหาร ปรากฏมีแนวถนนงามวงศ์วาน เชื่อมต่อระหว่างถนนพหลโยธินกับถนนติวานนท์ ในเขตจังหวัดนนทบุรี มีมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และเรือนจำ ตั้งอยู่ริมถนนดังกล่าว นอกจากนั้นได้ขยับไปทางทิศเหนือตามแนวถนนพหลโยธิน ก็ปรากฏมีค่ายทหารเพิ่มขึ้น ส่วนตามแนวถนนพระยาภิเศก (ถนนประดิษฐ์) ซึ่งเชื่อมต่อกับเมืองติวานนมาบรรจบกับถนนพหลโยธินมีบ้านเรือนอยู่อาศัยปลูกสร้างมากมาย เชื่อมโยงกับถนนพหลโยธินเช่นกัน ตอนหลายของช่วงนี้ราว พ.ศ. 2499 รัฐบาลในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้เริ่มโครงการหมู่บ้านจัดสรรรุ่นแรก ๆ ของกรุงเทพฯชั้นที่บริเวณริมคลองประปา ถนนพระรามที่ 6 สามเสนใน คือ อาคารสงเคราะห์พิบูลพัฒนา ซึ่งมีจำนวนประมาณ 288 หลัง สำหรับผู้มีรายได้ปานกลาง และรายได้ค่อนข้างต่ำเช่าซื้อ เป็นจุดเริ่มต้นของชุมชนขนาดสำคัญ

เนื่องจากระหว่างรอยต่อของพื้นที่เขตคูสัดกับพื้นที่อบต.บางระจันออก มีทางรถไฟสายเหนือคั่นอยู่เป็นแนวเส้นตรงขึ้นไป ทาहीं เป็นตัวขัดคั้นการขยายตัว เชื่อมต่อของชุมชนอย่างเด่นชัด ประกอบกับกรรมสิทธิ์ที่ดินในบริเวณนี้เกือบทั้งหมด เป็นของทางราชการ ดังนั้นชุมชนด้านใน (พื้นที่เขตคูสัด) กับชุมชนด้านนอก (พื้นที่ตำบลระจันออก) จึงดำรงคงอยู่ขยายตัว เว้นแต่บริเวณที่มีถนนเชื่อมระหว่างพื้นที่ทั้งสองข้ามทางรถไฟกับราษฎรมีการเชื่อมต่อระหว่างชุมชนได้บ้าง เช่นแนวถนนราชวิถี แนวถนนทหารกับถนนประดิพัทธ์ เป็นต้น ครั้นเมื่อถนนพหลโยธินถูกตัดขึ้น ประกอบกับมีถนนลาดพร้าวและรามอินทราพุ่งตรงไปยังทิศตะวันออก ทิศทางการขยายตัวของกรุงเทพฯทางด้านเหนือซึ่งแต่เดิมมุ่งขึ้นไปตามแม่น้ำเจ้าพระยา ก็เปลี่ยนไปอย่างสิ้นเชิง กลับมุ่งไปตามแนวถนนพหลโยธิน และแผ่ออกไปทางด้านทิศตะวันออก ซึ่งเห็นได้ชัดเจนเวลาค่ำมา

3.2.3 เขตคูสัด จากยุคที่แล้ว อาจกล่าวได้ว่าคูสัดเกิดขึ้น เมื่อมีการก่อตั้ง

พระราชฐานในพื้นที่ พร้อมกับมีการตัดถนนหลายสายอย่างเป็นระเบียบ เหมือนกัน เป็นการเชิญชวนให้ประชาชน เข้ามารุกถิ่นฐาน ดังนั้นบ้านเรือนของผู้คนซึ่งแต่เดิมมีหนาแน่น เฉพาะบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา แถบสามเสน ก็ค่อย ๆ ขยายตัวมาทางด้านทิศตะวันออก พร้อม ๆ กับการมุ่งไปทางทิศเหนือตามแนวแม่น้ำเจ้าพระยา จากแผนที่ระวางกรุงเทพฯ ซึ่งจัดทำขึ้นระหว่างปี พ.ศ.

2464-2472 โดยกรมแผนที่ทหารพบว่า พื้นที่เขตคูสัดตั้งแต่คลองผดุงกรุงเกษมจนถึงถนนนครไชยศรี มีการก่อสร้างบ้านเรือนรวมทั้งอาคารอื่น ๆ เช่นโรงพยาบาล โรงงานอุตสาหกรรม ตลอดจนสถาปนาราชการ อยู่เต็มพื้นที่แล้ว เว้นแต่บริเวณสวนอ้อย (ปัจจุบัน) และบริเวณถนนสุขุขทัยที่อยู่ด้านเหนือของพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน เท่านั้นที่ยังเป็นสวนอยู่ ส่วนพื้นที่ที่ถัดมาคือบริเวณจากถนนนครไชยศรีจนถึงคลองบางซื่อชั้น ก็ได้มีการก่อสร้างบ้านเรือนหนาแน่น รวมทั้งเขตทหารซึ่งคลุมบริเวณตั้งแต่แยกกายจนถึงบางซื่อทั้งหมด ส่วนใหญ่เป็นทหารรักษาพระองค์ ส่วนพื้นที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาจนถึงถนนสามเสนนั้น มีการก่อสร้างเกือบเต็มพื้นที่ไปจนถึงบางโพ การใช้ที่ดินประกอบไปด้วยบ้านเรือน โรงงานอุตสาหกรรม (โรงสีกับโรงเลื่อย) และวัด เป็นส่วนใหญ่ สำหรับพื้นที่เหนือคลองบางซื่อขึ้นไปยังประกอบด้วยที่สวนและที่นา บ้านเรือนคนส่วนใหญ่อยู่ตามริมแม่น้ำและริมคลอง เห็นอยู่ประปรายไม่มากนัก

แผนที่ 3.16 แสดงพื้นที่ทหารและชุมชนในแขวงถนนนครไชยศรี พ.ศ. 2475

การตัดถนนในพื้นที่เขตคูสิต การตัดถนนในยุคนักก่อตั้งคูสิต สิ้นสุดลงที่ถนนพระราชาราษฎร์และถนนเชื่อมกรุงเทพฯ-นนทบุรี ในสมัยรัชกาลที่ 7 มาในยุคนี้ ได้มีการตัดถนนเพิ่มขึ้นอีก โดยเฉพาะในพื้นที่แถบเหนือ นอกจากนี้ยังมีขอยย่อยที่เชื่อมต่อกันสายหลักอีกหลายสาย เนื่องจากชุมชนมีการขยายตัวเพิ่มขึ้น จากภาพถ่ายทางอากาศของกรมแผนที่ทหาร พ.ศ. 2495 พบว่า ถนนสามเสนถูกสร้างต่อไปจนถึงเมืองนนทบุรี โดยใช้ชื่อว่าถนนพระราชาราษฎร์สาย 1 จากคลองบางซื่อจนถึงสะพานพระราม 6 และถนนพิบูลสงคราม จากสะพานพระราม 6 ขึ้นไป เป็นถนนที่มีแนวเลียบแม่น้ำเจ้าพระยาโดยตลอด มีการตัดถนนเชื่อมต่อระหว่างถนนพิบูลสงคราม (แนวสามเสน) กับถนนกรุงเทพฯ-นนทบุรี ชื่อถนนวงศ์สว่าง ขนานไปกับทางรถไฟสายใต้ ส่วนพื้นที่ใต้คลองบางซื่อมีการตัดถนนสายสำคัญในแนวตะวันออก-ตะวันตกอีกสายหนึ่ง เชื่อมระหว่างถนนเขี้ยวไขวก้า กับถนนเศรษฐศิริ ให้ชื่อว่าถนนอานวยสงคราม มีผลให้ประชาชนก่อสร้างบ้านเรือนในแถบนี้มากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด นอกจากนี้ยังมีแนวทางเดิมซึ่งต่อมาถูกก่อสร้างให้เป็นถนนถาวร ได้แก่แนวถนนเลียบทางรถไฟตั้งแต่ถนนเศรษฐศิริจนถึงถนนประดิพัทธ์ ต่อมาจึงเป็นถนนเทอดดารีนี อีกถนนที่สำคัญคือถนนประชาชื่น ซึ่งในยุคนี้เป็นเพียงทางคืบเลียบคลองประปาเท่านั้น บริเวณโดยรอบส่วนใหญ่ยังเป็นทุ่งนา ส่วนถนนที่ถูกสร้างต่อให้ยาวขึ้นคือถนนพิไชย (พิชัย) จากเดิมมีมาถึงถนนนครไชยศรี ก็ถูกตัดให้จนถึงถนนอานวยสงคราม สำหรับถนนทหารซึ่งเป็นถนนภายใน เมื่อมีการตัดถนนประดิพัทธ์ก็ถูกสร้างให้เชื่อมต่อไปมากันได้ นอกจากนี้ ในภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ. 2495 ได้ปรากฏให้เห็นขอยย่อยเชื่อมถนนสายหลักมากมาย เนื่องจากชุมชนมีการขยายตัวเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ด้านทิศใต้ของคลองบางซื่อลงมา เช่นบริเวณสวนอ้อยหน้าชิรพยาบาล และถนนสุขวิทยบริเวณด้านเหนือพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน เป็นต้น รวมทั้งขอยที่เชื่อมระหว่างถนนสามเสนกับแม่น้ำเจ้าพระยา ไปจนถึงสะพานพระราม 6

การขยายตัวของชุมชน ชุมชนในพื้นที่เขตคูสิต เริ่มต้นอย่างจริงจังเมื่อมีการก่อสร้างพระราชวังคูสิตในสมัยรัชกาลที่ 5 และได้มีการขยายตัวเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ดังที่ Antonio ได้บันทึกไว้ในหนังสือ Guide to Bangkok and Siam "...พื้นที่ที่สถานที่ถูกเลือกขึ้น ที่ดินในบริเวณรอบ ๆ ก็ขายดีขึ้นมา มากในทันทีทันใด มีการหักล้างทางพงศมที่อย่างรวดเร็ว จนน่าประหลาดใจมากสำหรับประเทศสยาม ถนนต่าง ๆ ถูกวางแผนสร้างในทุกทิศทางและอาคารบ้านเรือนก็เกิดขึ้นเหมือนดอกเห็ด..." ต่อจากนั้นชุมชนก็ยิ่งขยายตัวเรื่อย ๆ อย่างต่อเนื่องไปทางทิศเหนือ จากสภาพเดิม ในยุคก่อน (ร.5 - ร.7 ตอนต้น) ซึ่งอาจารย์บุปผาภุ สวรรคมาศ ได้จัดไว้ว่าเป็น Aristocratic Suburb ของกรุงเทพฯ เนื่องจากส่วนใหญ่ผู้ที่มาตั้งบ้านเรือนนั้น เป็นขุนนาง ข้าราชการบริวารซึ่งล้วนมีฐานะดี ครั้นมาในยุคนี้นสภาพเหล่านี้ได้เปลี่ยนแปลงไป

แผนที่ 3.17 แสดงพื้นที่คูวัดทางด้านเหนือ พ.ศ. 2475 ส่วนใหญ่ยังเป็นทีลวน

เพราะมีประชาชน เข้ามารดงกับฐานบ้าน เรือนเพิ่มขึ้น ในปี เฉพาะแต่ขุนนางหรือข้าราชการบริพารตั้งแต่ ก่อน ที่เห็นได้ชัดคือขนาดพื้นที่บ้านโดยเฉลี่ยในยุคนั้นลดลง เหลือเพียง 152 ตารางวา จากเดิมซึ่งมี ค่าเฉลี่ยต่อบ้านถึงกว่า 3 ไร่ (ผสดี ทิพพิส และมานพ พงศทศ 2525 : 198-270)

หากพิจารณาลักษณะทางกายภาพของพื้นที่เขตคูสิด จะเห็นได้ว่า ทั้งด้าน ทิศตะวันออกและทิศตะวันออกเฉียงของเขตมีตัวกีดขวางที่สำคัญในการ เชื่อมต่อกับพื้นที่อื่น โดยพื้นที่ทาง ด้านทิศตะวันตกนั้น ตัวบังคับคือแม่น้ำ เจ้าพระยา ส่วนทางทิศตะวันออกคือทางรถไฟและคลอง ประปา ดังนั้นการขยายตัวของชุมชนในพื้นที่เขตคูสิดจึงค่อนข้างโดดเดี่ยวและเป็นอิสระ และมี ทิศทางขยายตัวไปทางทิศเหนือเรื่อย ๆ แต่หากมองลึกลงไป การขยายตัวของชุมชนที่ว่าค่อย ๆ ไปทางทิศเหนือนั้น ีจะเข้าไปพร้อมกันทุกพื้นที่ แต่ส่วนใหญ่มักจะ เริ่มทางทิศตะวันตกริมแม่น้ำ เจ้าพระยา ก่อน แล้วจึงค่อย ๆ ขยายตัวมาทางทิศเหนือ เช่นเดียวกับในยุคนั้น ๆ และชุมชนที่เกิดขึ้นในช่วง นี้ ก็มักจะเป็นชุมชนอิงโรงงานอุตสาหกรรม กล่าวคือคนที่ตั้งบ้านเรือนส่วนใหญ่มักทำงานในโรงงาน เหล่านั้น

เมื่อแบ่งพื้นที่เขตคูสิดเป็นส่วน ๆ พบว่า พื้นที่คูสิดเก่าซึ่งหมายถึงบริเวณ ตั้งแต่คลองสาม เสาลงมาถึงคลองผดุงกรุงเกษม มีการก่อสร้างบ้านเรือนหนาแน่นขึ้น ที่เห็นได้ ชัดเจนคือ บริเวณสวนอ้อยริมถนนสาม เสาตรงกันข้ามกับบาฮิรพยาบาล และพื้นที่ซอยสุขุขทัย 1-5 ด้านเหนือของพระตำหนักจิตรลดารโหฐานยังเป็นสวนและที่ว่างส่วนใหญ่นั้นในแผนที่ทหาร พ.ศ. 2472 ครั้นถึงปี พ.ศ. 2495 (โดยภาพถ่ายทางอากาศ กรมแผนที่ทหาร) ปรากฏว่ามีบ้านเรือน ปลูกสร้างเกือบเต็มพื้นที่แล้ว โดยเฉพาะบริเวณสวนอ้อยซึ่งเป็นที่ดินจัดสรรรุ่นแรกของสำนักงาน ทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ส่วนใหญ่ย้ายมาจากถนนราชดำเนินกลาง เนื่องจากมีการขยายถนน ส่วนบริเวณซอยสุขุขทัย 1-5 ก็มีบ้านเรือนปลูกสร้างอย่างหนาแน่นเช่นกัน นอกจากนี้บริเวณด้าน เหนือของพื้นที่ คือจากถนนสุขุขทัยขึ้นไปจนถึงถนนสุขุมวิทและคลองสาม เสา ก็มีบ้านเรือนปลูก สร้างเต็มพื้นที่ บริเวณที่ยังมีที่ว่างอยู่บ้างคือ ริมคลองสาม เสาซึ่งไม่มีทางเข้า-ออก สำหรับบริเวณ ที่คลองผดุงกรุงเกษมติดกับคลองมหาพฤกษ์ (พื้นที่แขวงสี่แยกมหาพฤกษ์ในปัจจุบัน) ปรากฏให้เห็น อาคารเป็นรูปแถวมากขึ้น เนื่องจาก เป็นแหล่งพาณิชย์ใหม่ นอกจากนี้อาคารแถวยังเพิ่มมากขึ้นตาม ริมถนนสาม เสา โดยเฉพาะบริเวณที่ถนนตัดกับ เป็นย่านการค้าบริการชุมชนในบริเวณนั้น ๆ เช่น เทเวศน์ ราชวิถี เป็นต้น

ถัดขึ้นมาเหนือพื้นที่แรกคือพื้นที่ระหว่างคลองสาม เสาถึงคลองบางซื่อ บริเวณนี้มีการก่อสร้างเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัดโดยเฉพาะบ้านพักอาศัย เนื่องจากมีการตัดถนน อำนวยความสะดวก ถนนพิจัย และมีตรอกซอยเพิ่มขึ้นอีกหลายสายดังที่กล่าวมาแล้ว ดังนั้นจาก เดิมซึ่งมี

บ้านเรือนเฉพาะริมถนนสายหลัก เช่นถนนสามเสน นครไชยศรี ก็ปรากฏมีบ้านเรือนในพื้นที่ค่อนข้างมากชั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่ตอนกลาง ตั้งแต่ถนนนครไชยศรี จนถึงซอยของครักษ์ มีบ้านเรือนหนาแน่นมาก ส่วนทางด้านทิศตะวันออกของถนนพระรามที่ 5 หนาแน่นเฉพาะทางด้านทิศใต้ ตั้งแต่คลองสามเสนจนถึงถนนนครไชยศรี ถัดขึ้นมามีหนาแน่นเฉพาะริมถนนพระราม 5 ส่วนบริเวณแถบซอยระนอง 1-2 นั้น ยังเป็นที่โล่งเสียส่วนมาก สำหรับพื้นที่ตอนเหนือของบริเวณนี้เป็นที่ตั้งของกองทหารทั้งหมด ตั้งแต่ถนนสามเสนซึ่งเรียกว่าเกียกกายจนถึงทางรถไฟ ในยุคนี้ส่วนใหญ่ยังคงเป็นทหารรักษาพระองค์ เช่น กรมทหารปืนใหญ่ที่ 1 รักษาพระองค์ กรมทหารช่างที่ 1 รักษาพระองค์ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีกรมกองอื่น ได้แก่ กรมสรรพาวุธ กรมสื่อสารทหารบก กองเสนาธิการ รวมทั้งกองโรงงานอากาศยานซึ่งเป็นของกองทัพอากาศ พื้นที่บริเวณที่เรียกว่าสะพานแดงบางซื่อได้ปรากฏกองทหารเพิ่มขึ้นจากยุคที่แล้วมีขอบเขตตั้งแต่ถนนพระราม 5 ถึงทางรถไฟสายเหนือ ในพื้นที่ระหว่างคลองสามเสนถึงคลองบางซื่อนี้ แหล่งบริการชุมชนคือ ราชวัตร ที่ถนนนครไชยศรีตัดกับถนนพระรามที่ 5 และบางกระบือ บนถนนสามเสน โดยเฉพาะบางกระบือได้มีการก่อตั้งโรงงานต้มกลั่นเบียร์ โดยบริษัทเบียร์อุดรบริวารเออร์ จำกัด ซึ่งได้รับสัมปทาน เมื่อวันที่ 3 เม.ย. 2476 พื้นที่แถบนี้จึงมีแหล่งบริการเกิดขึ้นด้วย โดยเฉพาะบริเวณถนนเขียวไข่กา ซึ่งเป็นหน้าอำเภอเดิม มีสภาพเป็นสลัมใกล้โรงงานเป็นที่อยู่ของผู้หญิงหากิน

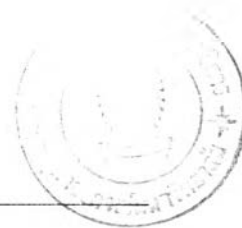
สำหรับพื้นที่เขตคูสิตเหนือคลองบางซื่อขึ้นไป แม้จะได้มีการตัดถนนเพิ่มหลายสายดังที่กล่าวมาแล้ว แต่การขยายตัวของชุมชนยังน้อยมาก พื้นที่ส่วนใหญ่ยังเป็นที่สวนและนา บริเวณที่อาคารหนาแน่นคือริมแม่น้ำเจ้าพระยา จากคลองบางซื่อถึงสะพานพระราม 6 และบริเวณโรงงานปูนซีเมนต์กับสถานีรถไฟบางซื่อ ด้านทิศตะวันออกของเขต ขพะเดียวกันถนนประชาธิปไตย ซึ่งเป็นเส้นทางเชื่อมต่อระหว่างสองพื้นที่นี้ก็เริ่มมีอาคารบ้านเรือนตั้งเรียงรายตามริมถนน ในพื้นที่ด้านทิศตะวันออกบริเวณที่คลองเปรมประชากรตัดกับคลองบางซื่อซึ่งเป็นย่านการค้าที่สำคัญ ก็ปรากฏมีอาคารหนาแน่นขึ้นกว่าเดิม รวมทั้งอาคารแถว

การใช้ที่ดิน ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า เมืองมีการขยายตัวมากขึ้นโดยเฉพาะที่อยู่อาศัย ดังับพื้นที่เกษตรทั้งสวนและนาจึงถูกรุกกล้ำมีเนื้อที่น้อยลง นอกจากนี้เนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราช เป็นประชาธิปไตย ท้าให้มีการยึดพื้นที่วังมาใช้เป็นอย่างอื่นโดยเฉพาะสถานที่ราชการ และสถาบันการศึกษา

จากการวัดเนื้อที่การใช้ที่ดิน ในภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ. 2495 ปรากฏ

ดังนี้

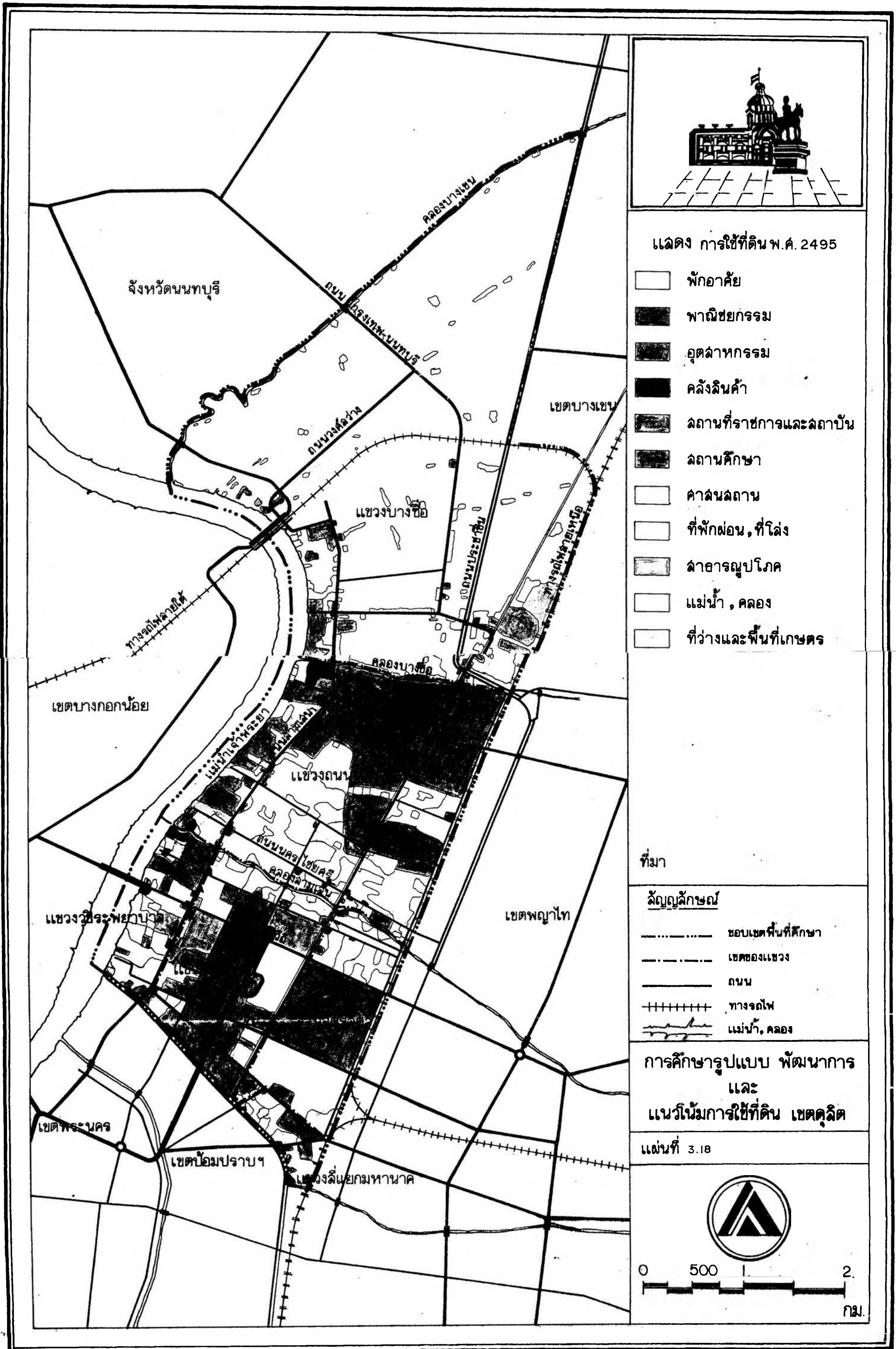
ตารางที่ 3.2 แสดงสัดส่วนการใช้ที่ดินแต่ละประเภท พ.ศ. 2495

การใช้ที่ดิน	สัดส่วน (ร้อยละ)	หมายเหตุ
1. อยู่อาศัย	8.71	
2. พาณิชยกรรม	1.69	
3. อุตสาหกรรม	2.82	
4. พระราชวัง	3.25	รวมพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน
5. สถาบันการศึกษา	2.95	
6. สถาบันราชการ	17.21	
7. สวน	26.45	
8. นา	17.42	
9. อื่น ๆ	19.50	
รวม	100.00	

ในช่วงนี้ เขตดุสิตยังมีเนื้อที่เกษตรมากที่สุด (43.87%) โดยเฉพาะที่สวนมีถึงร้อยละ 26.45 ของพื้นที่ แต่เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับการใช้ที่ดิน พ.ศ. 2474 ก็พบว่า พื้นที่สวนถูกลดลงอย่างมาก คือเกือบครึ่งหนึ่งของเนื้อที่เดิม กลายเป็นสิ่งปลูกสร้างอย่างอื่น โดยเฉพาะที่อยู่อาศัยและโรงงานอุตสาหกรรม ส่วนพื้นที่นาได้เปลี่ยนแปลงไว้มากนัก เพราะพื้นที่นาส่วนใหญ่อยู่ทางด้านทิศตะวันออกของเขต แต่การขยายตัวของเมืองรุกไล่พื้นที่เกษตรจะ เริ่มจากทิศตะวันตกมายังทิศตะวันออกดังที่กล่าวมาแล้ว พื้นที่สวนซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกจึงถูกเปลี่ยนแปลงก่อน

ที่อยู่อาศัย เนื่องจากการที่ประชากรเพิ่มขึ้นและมีการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานมากขึ้น โดยเฉพาะถนน ดังนั้นที่อยู่อาศัยจึงเพิ่มขึ้นจากเดิมเรื่อย ๆ ซึ่งมีทั้งก่อสร้างเพิ่มเติมในพื้นที่เดิมได้แก่บริเวณใต้คลองบางซื่อลงมาห้าหน้าบนชั้น และทั้งที่ขยายตัวขึ้นไปทางทิศเหนือแถบคลองบางซื่อถึงถนนประชาราษฎร์รวมทั้งตามแนวแม่น้ำเจ้าพระยาจนถึงสะพานพระราม 6 ประเภทของบ้านพักอาศัยจะเป็นบ้านคฤหาสน์มากขึ้นไม่เหมือนยุคก่อน โดยจะเห็นได้จากเนื้อที่เฉลี่ยของบริเวณบ้านซึ่งลดลงดังที่กล่าวมาแล้ว นอกจากนี้ยังปรากฏมีสลัมเกิดขึ้นแล้ว

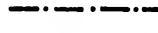

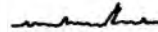
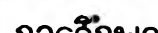

แสดง การใช้ที่ดิน พ.ศ. 2495

- พักอาศัย
- พาณิชยกรรม
- อุตสาหกรรม
- คลังสินค้า
- สถานที่ราชการและสถาบัน
- สถานศึกษา
- ศาลากลาง
- ที่พักผ่อน, ที่โล่ง
- ลานสาธารณะ
- แม่น้ำ, คลอง
- ที่ว่างและพื้นที่เกษตร

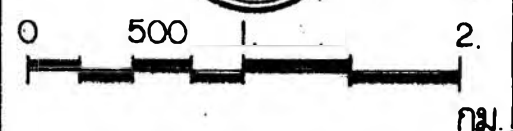
ที่มา

สัญลักษณ์

- ขอบเขตพื้นที่ศึกษา
- เขตของแขวง
- ถนน
- ทางรถไฟ
- แม่น้ำ, คลอง

การศึกษารูปแบบ พัฒนาการ
และ
แนวโน้มการใช้ที่ดิน เขตดุสิต

แผ่นที่ 3.18

ตารางที่ ๓.๓ แสดงการใช้จ่ายปี พ.ศ.2495

ประเภท แขวง	อยู่อาศัย	พาณิชย์	อุตสาหกรรม	คลังสินค้า	ราชการ	ศาสนสถาน	สถานศึกษา	ที่พักผ่อน	สาธารณูปโภค	ถนน	คลอง	ที่ว่างและ เกษตร	รวม
คูสิต	118.94	28.6	-	-	571.06	15.3	257.1	153	-	92.04	47.2	112.39	1395.63
(ร้อยละ)	8.52	2.05	-	-	40.92	1.10	18.42	10.96	-	6.60	3.38	8.05	100
วิชัยพยาบาล	145.86	34.32	17.16	8.58	173.26	92.02	35.5	20.02	-	26.8	10.16	107.57	671.25
(ร้อยละ)	21.73	5.11	2.56	1.28	25.81	13.71	5.29	2.98	-	3.99	1.51	16.03	100
สวนจิตรลดา	140.18	14.3	-	-	512	4.4	6.6	-	238.26	65.21	49.5	55.18	1085.63
(ร้อยละ)	12.91	1.32	-	-	47.16	0.40	0.61	-	21.95	6.01	4.56	5.08	100
สี่แยกพหลโยธิน	75.52	20.32	5.58	-	56.3	12.84	0.8	-	-	20.28	3.82	16.41	211.87
(ร้อยละ)	35.65	6.59	2.63	-	26.57	6.06	0.38	-	-	9.57	1.80	7.75	100
ถนนนครไชยศรี	439.3	85.8	105.82	37.18	1481.38	51	65.2	-	16.7	111.68	120.5	780.44	3295
(ร้อยละ)	13.33	2.60	3.21	1.13	44.96	1.55	1.98	-	0.51	3.39	3.66	23.68	100
บางซื่อ	289.22	51.5	263.12	-	45.76	52.6	44.1	-	75	168.91	383.26	5848.4	7221.87
(ร้อยละ)	4.01	0.71	3.64	-	0.63	0.73	0.61	-	1.04	2.34	5.31	80.98	100
รวม	1209.02	234.84	391.68	45.76	2839.76	228.16	409.3	411.28	91.7	484.92	614.44	6920.39	13881.25
(ร้อยละ)	8.71	1.69	2.82	0.33	20.46	1.64	2.95	2.96	0.66	3.49	4.43	49.86	100

แถบถนนเขี้ยวขี้กา บางกระบือ เป็นที่อยู่ของหญิงบริการ

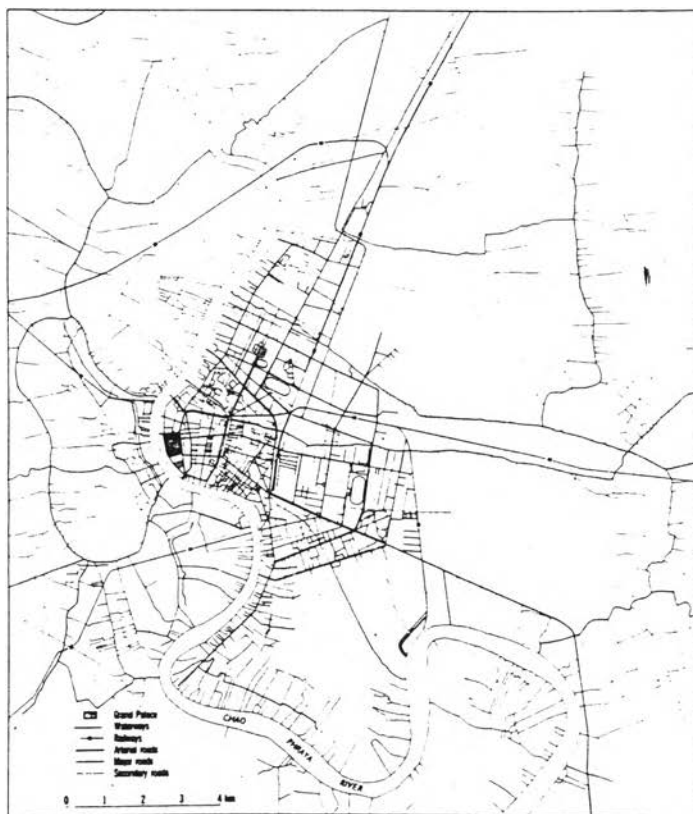
พหุชยกรรม พบว่ามีการใช้เนื้อที่เพิ่มขึ้นจากปี พ.ศ. 2474 แต่เมื่อเปรียบเทียบกับการใช้ที่ดินประเภทอื่นแล้ว ยังมีไม่มากนัก ส่วนใหญ่เป็นการขยายตัวในที่เดิม คือ บริเวณสะพานขาวกับย่านบางซื่อซึ่งมีคลองตัดกัน และบริเวณที่ถนนตัดกัน โดยเฉพาะบนถนนสามเสนซึ่งมีท่าหน้าและมีถนนพาดผ่านไปยังทิศตะวันออกของเขต ได้แก่ เทเวศน์ ศรียาน บางกระบือ เป็นต้น ลักษณะหลังนี้จะมิขนาดการใช้บริการในขอบเขตน้อยกว่าประเภทแรก เช่นเดิม

อุตสาหกรรม พบว่ามีการขยายตัวเพิ่มขึ้นอย่างมาก จากปี พ.ศ. 2474 ซึ่งมีการใช้ที่ดินประเภทนี้เพียงร้อยละ 1.47 มาถึง พ.ศ. 2495 มีถึงร้อยละ 2.82 ของเนื้อที่ทั้งหมด โรงงานอุตสาหกรรมจะขยายตัวไปทางทิศเหนือริมแม่น้ำเจ้าพระยา จนถึงสะพานพระราม 6 ส่วนใหญ่ยังคงเป็นอุตสาหกรรมเกี่ยวกับไม้และโรงสีข้าว โรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ที่เพิ่มขึ้นคือ โรงงานต้มกลั่นเบียร์ของบริษัทบุญรอดบริวเวอรี่ ตั้งอยู่บริเวณบางกระบือดังกล่าวมาแล้ว นอกจากนี้โรงงานปูนซีเมนต์แถบบางซื่อก็มีการขยายพื้นที่เพิ่มขึ้น

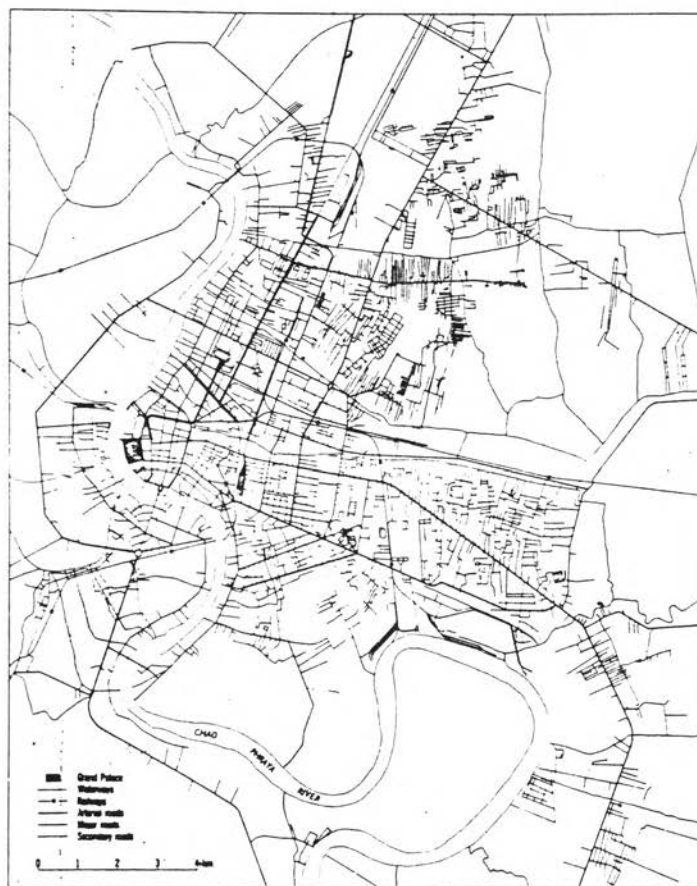
การใช้ที่ดินประเภทอื่นที่เพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัดคือ สถาบันราชการ และสถาบันการศึกษา โดยสถาบันราชการในยุคก่อนที่สำคัญคือสถาบันทหารซึ่งมีการใช้พื้นที่มาก ส่วนราชการพลเรือนนั้นมีเฉพาะกรมฉันทนา (กรมสรรพสามิตปัจจุบัน) ซึ่งตั้งอยู่ริมถนนนครไชยศรี มาในยุคนี้มีกรมกองอื่นย้ายที่ทำการมาตั้งในเขตดุสิตเพิ่มขึ้นอย่างมาก เช่น กระทรวงศึกษาธิการ กรมชลประทาน เป็นต้น นอกจากนี้สถาบันทางทหารก็มีการใช้พื้นที่มากขึ้น เนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ได้มีการยึดพื้นที่พระราชวังดุสิตบางส่วน และวังของเจ้านายหลายแห่งมาใช้เป็นที่ทำการของทหาร สำหรับสถาบันการศึกษานอกจากโรงเรียนซึ่งมีอยู่เดิม อันได้แก่โรงเรียนวชิราวุธ ราชินีบน และเซนต์คาเบรียล ก็ปรากฏมีโรงเรียนวัดเพิ่มขึ้น นอกจากนี้ วิทยาลัยครูที่สำคัญคือวิทยาลัยครูสวนสุนันทา และวิทยาลัยครูสวนดุสิต ก็ก่อตั้งขึ้นในยุคนี้ โดยการใช้พื้นที่ของสวนสุนันทาเดิม ดังนั้นพื้นที่พระราชวังซึ่งแต่เดิมมีอยู่มาก จึงถูกลดลง นอกจากการใช้เป็นสถานที่ราชการและสถาบันการศึกษาแล้ว ยังมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างอื่นอีกมาก เช่น พระที่นั่งอนันตสมาคม กลายเป็นรัฐสภา สวนบัวในสวนสุนันทา เป็นหอพักนักศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ บริเวณสระโอบนาศเขาติน ได้กลายเป็นสวนสัตว์ดุสิต เป็นต้น

โดยสรุป ในยุคนี้เขตดุสิตยังคงเป็นที่รองรับการขยายตัวของกรุงเทพฯ ในส่วนที่ขึ้นมาจากทิศเหนือ แต่เริ่มมีสิ่งบอกเหตุว่าในอนาคตพื้นที่เขตดุสิตจะมีมาใช้เป็นที่รองรับการขยายตัวที่สำคัญอีกต่อไป นั่นคือการตัดถนนพหลโยธินขึ้นไปยังพื้นที่เขตพญาไทและบางเขน และมีถนนลาดพร้าวกับถนนรวมอินทราพาดผ่านไปยังทิศตะวันออก เกิดเป็นพื้นที่ใหม่ที่กว้างขวางและมี

ศกยภาพสูงกว่า พร้อมทั้งจะรองรับการขยายตัวของกรุงเทพฯ อย่างไม่มีขีดจำกัด ประกอบกับข้อจำกัดของพื้นที่เขตผลิตเอง ได้แก่ การมีทางรถไฟเป็นดักกั้น (Constraint) สำคัญ ในการติดต่อกับพื้นที่ถัดไป และการที่สถาบันราชการโดยเฉพาะสถาบันทหารอยู่มาก ตลอดจนกรรมสิทธิ์ที่ดินก็เป็นของราชการ โดยเฉพาะของทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์เป็นส่วนใหญ่ จึงทำให้การขยายตัวชะงักไป แต่อย่างไรก็ตาม ในยุคนี้เขตผลิตก็ยังคงมีการขยายตัวเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะที่อยู่อาศัยและอุตสาหกรรมซึ่งเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัด รวมทั้งสถาบันราชการก็มีแนวโน้มว่าเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ

พ.ศ. 2478

พ.ศ. 2495

แผนที่ 3.19 แสดงถนนในกรุงเทพมหานคร

4. ยุคการมีแผนพัฒนาประเทศ (พ.ศ. 2500- ปัจจุบัน)

4.1 สภาพทั่วไปด้านสังคมและ เศรษฐกิจ

การปฏิวัติ พ.ศ. 2475 สร้างผลสะท้อนต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยอย่างมาก เราพึงระลึกเอาไว้เสมอว่า การแบ่งยุคทางธรณีวิทยาเน้นจะถือ เครื่องครัด เอาความแม่นยำ เป็นปี เป็น เดือนมาได้จนบัด การแบ่งยุคทางประวัติศาสตร์ของสังคมก็จะถือตายตัว เป็นปีเป็น เดือนนี้ไม่ได้จนบัด ดังนั้นการแบ่งยุคทางประวัติศาสตร์ของสังคม เป็น พ.ศ. นับ พ.ศ. นี้ จึงมิได้หมายความว่า จะตัดภาพแต่ละช่วงให้แตกต่างกันอย่าง เป็นขาว-ดำ ทีเดียว เพราะเราย่อมระลึกถึงความเปลี่ยนแปลงที่ไหลรินคาบเกี่ยวอยู่ระหว่างแต่ละยุคด้วยเสมอ อันแข็งจึงตีความได้ว่า การปฏิวัติ พ.ศ. 2475 เป็นการปฏิวัติกรรมสิทธิ์กลุ่มอำนาจ (power bloc) ซึ่งกับการปฏิวัติยังมีเอกภาพทางการเมืองพอสมควรในกลุ่มของตมที่จะแบกรับภารกิจทางประวัติศาสตร์ เร่งรัดให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างของสังคม เอกภาพดังกล่าวคลี่คลายมาได้จนถึงราวปี พ.ศ. 2490 หลังจากนั้นการช่างชิงการนำในกลุ่มอำนาจปรากฏ เป็นความแตกแยกที่ชัดเจน (สมเกียรติ รัตนนะ 2525 : 144)

ช่วงครึ่งค่อนแรกของยุคนี้จึงมีระบอบการเมืองแบบเผด็จการของรัฐบาล ชีสดำหมื่น (เปเทราส 2523 : 139-163) ซึ่งเป็นระบอบที่อาศัยอำนาจเผด็จการ ยกเอา ธรรมเนียมเก่า ๆ บางอย่างมาปรับใช้ในสถานการณ์ใหม่ ๆ เพื่อสร้างเงื่อนไขให้กับ การเติบโต ขยายตัวของระบบทุนนิยมของประเทศโลกที่สาม แผนพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งออกมา ในช่วงนี้จึง เป็นแบบ เบื้องบนสู่เบื้องล่างอย่างชัดเจน ในปี พ.ศ. 2503 ก่อนมีแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 ได้มีการตรา "พระราชบัญญัติว่าด้วยการลงทุน" โดยรัฐบาลของ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งเท่ากับว่าตั้งแต่ปีแรกของ "แผนพัฒนาชาติ" ที่ร่างขึ้นภายใต้อาชญากรรมของนักวิชาการและรัฐบาล แห่งสหรัฐอเมริกา ชนต่างชาติสามารถเข้ามาดูดซับทรัพยากรและมูลค่าส่วน เกินจากผืนแผ่นดินไทย ได้อย่างเสรี อย่างถูกต้องตามกฎหมาย โดยอาศัยการควบคุมแนวทางและนโยบายของแผนพัฒนา ชาติ ผ่านทางการเมือง เข้ามาครอบงำองค์กรระดับสูงในภาคราชการที่ทำหน้าที่ในการวางแผน ทางและนโยบายของ "แผนชาติ" หรือ แผน 5 ทุก ๆ ฉบับจนถึงปัจจุบัน (สังศ อัสสระพิทย 2528 : 125)

ดังได้กล่าวไว้ก่อนแล้วว่าประเทศจักรวรรดินิยม "น้องใหม่" ที่กำลัง วัตรอยเท้าประเทศอื่นได้อย่างมีขมขื่นได้แก่ สหรัฐอเมริกา หลังจากที่มิชชันนารีมหาสงครามโลก ครั้งที่ 2 อิทธิพลของสหรัฐอเมริกาซึ่งแผ่สร้างไป เกือบทุกมุมโลกรวมทั้ง เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเริ่มมีโอกาสพัฒนาอิทธิพลอย่างรวดเร็วในประเศไทย เมื่อสามารถสนับสนุน เผด็จการทหาร

กลุ่มใหม่ที่เป็นตัวแทน (agent) ให้กับคนในประเทศนี้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ให้ขึ้นครองอำนาจได้สำเร็จโดยการรัฐประหารในปี 2500 คือ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ และจอมพล ถนอม กิตติขจร ผู้เป็นทายาททางการเมืองต่อมา จวบจนกระทั่งภายหลังการพ่ายแพ้ในสงครามอินโดจีนของสหรัฐอเมริกาในปี พ.ศ.2518 ทำให้รัฐบาลสหรัฐฯ ต้องเปลี่ยนแปลงยุทธศาสตร์ต่อภูมิภาค เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเริ่มผลักดันทุนผูกขาดญี่ปุ่น เข้ามามีบทบาทสูงขึ้นในภูมิภาคนี้ (สังค อีสสระทิพย์ : 124,153)

ลักษณะการครอบงำของประเทศมหาอำนาจที่มีต่อประเทศยากจนนั้นสัมพันธ์กับระบบทุนนิยม ซึ่งเจริญเติบโตขึ้นมาเป็นลำดับ กลไกสำคัญและวิธีการในการครอบงำในสมัยแรกก็คือ ศูนย์อำนาจรัฐนอกระบบรัฐและการปกครองแบบอาณานิคมโดยตรง แต่เมื่อมาถึงปัจจุบัน (จากทศวรรษ 1960 เป็นต้นมา) กลไกและวิธีการที่ใช้คือ "บริษัทข้ามชาติ" หรือ "บริษัทระหว่างประเทศ" (Multinational Corporation) และจักรวรรดินิยม (Imperialism) หรือการปกครองโดยอ้อมแบบอาณานิคมแบบใหม่ (Newcolonialism) ในปี พ.ศ.2457 เงินลงทุนโดยตรง (direct investment) และการลงทุนซื้อหลักทรัพย์ (portfolio investment) มีสัดส่วนเพียงประมาณ 10% ของการเคลื่อนไหวของทุนระหว่างประเทศ แต่การขยายตัวของบริษัทต่าง ๆ ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง มีผลให้การลงทุนโดยตรงมีสัดส่วนขยายเพิ่มเป็น 75% ของการเคลื่อนไหวของทุนระหว่างประเทศ (พ.ศ.2513) การขยายตัวอย่างรวดเร็วของบริษัทในช่วงเวลาดังกล่าว มีสาเหตุสำคัญมาจากการเจริญเติบโตของระบบทุนนิยมโลก ซึ่งมาถึงระดับที่การลงทุนโดยตรงในต่างประเทศมีกำไรในอัตราสูงกว่าที่จะผลิตในประเทศของตนเองแล้วส่งออกต่างประเทศอย่างที่ผ่านมาแล้ว สำหรับประเทศเกษตรกรรมยากจนเองมีเงื่อนไขที่เป็นสิ่งเกื้อหนุนให้เกิดการขยายตัวของบริษัทได้อย่างมาก เพราะการมีแรงงานเสรีราคาถูกจำนวนมาก ความอ่อนแอของสถาบันการเงิน และสถาบันทางการเมืองซึ่งมักถูกซื้อได้โดยง่าย ตลอดจนการส่งเสริมการลงทุนภายในประเทศโดยการให้สิทธิพิเศษต่าง ๆ รวมทั้งการยกเว้นภาษี (สุธี ประศาสน์ เศรษฐ์ 2522 : 5-7)

บริษัทต่าง ๆ ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองส่วนใหญ่อยู่ภายใต้การครอบงำของกลุ่มนายทุนผูกขาดแห่งสหรัฐอเมริกา เนื่องจากมหาอำนาจแห่งยุโรปและญี่ปุ่นประสบกับความบอบช้ำอันเนื่องมาจากสงครามโลก สำหรับในประเทศไทยบริษัทเหล่านี้มิได้เข้ามาอย่างโดดเดี่ยว หากแต่ประสานกับรัฐบาลสหรัฐฯอย่างใกล้ชิด ขณะเดียวกับที่รัฐบาลไทยก็ได้สร้างบรรยากาศแห่งการลงทุน ส่งเสริมการลงทุนส่วนเอกชน และให้สิทธิประโยชน์อย่างมากแก่นักลงทุนต่างชาติในภาคอุตสาหกรรม ทาลายหนทางทั้งปวงที่ทุนนิยมแห่งรัฐและทุนนิยมแห่งชาติจะพัฒนาขึ้นมาได้ กู้เงินจาก

ต่างประเทศมาลงทุนทางด้านปัจจัยพื้นฐานสำหรับการผลิตและให้สิทธิพิเศษต่าง ๆ บริษัทลงทุนข้ามชาติจึงต้องไหลเข้ามาเป็นจำนวนมากมาย สามารถยึดครองภาคอุตสาหกรรมไว้ได้เกือบทั้งหมด ทั้งโดยอาศัยสาขาตัวแทนและการร่วมลงทุนกับคนไทย ในระยะแรกบริษัทได้ผลักดันให้บังเกิดนโยบายที่เรียกกันว่า ทดแทนการนำเข้า จนถึงราวปี พ.ศ.2515 แนวทางนี้จึงเริ่มปรากฏว่าล้มเหลว ตลาดภายในประเทศประสบภาวะอึมครึมเสียเป็นส่วนใหญ่ รัฐบาลไทยสมัย จอมพล ถนอม ตามคำแนะนำของนักวิชาการตะวันตก โดยเฉพาะจากธนาคารโลก จึงเริ่มให้ความสำคัญกับอุตสาหกรรมการส่งออก มีการให้สิทธิประโยชน์ต่าง ๆ แก่การลงทุนต่างชาติสำหรับกิจการประเภทนี้ เป็นจำนวนมาก และระยะนี้บริษัทก็เริ่มจัดตั้ง เขตอุตสาหกรรมส่งออก (Export Processing Zones) ขึ้นในประเทศไทยเพื่อรองรับยุทธศาสตร์ใหม่ของบริษัท ประกอบกับในช่วงหลังระบบการเดินเรือ ระบบการบิน ระบบสมอกล และการสื่อสารด้วยโทรทัศน์และดาวเทียม ได้พัฒนาขึ้นอย่างมาก ทำให้บริษัทแม่สามารถปฏิบัติงานร่วมกับบริษัทลูกทั้งหลายในภูมิภาคต่าง ๆ ของโลกได้อย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพ ทั้งยังสามารถผลักดันรัฐบาลประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลายให้หลงเชื่อในความสำคัญของการลงทุนต่างชาติในการพัฒนาประเทศและให้สิทธิพิเศษต่าง ๆ แก่บริษัทอย่างมากมาย (สังค อีสสระทิพย์ 2528 : 132,153)

ภายหลังการพ่ายแพ้ในสงครามอินโดจีนของรัฐบาลฝรั่งเศสในช่วงปี 2517-2518 ทำให้รัฐบาลสหรัฐจำต้องเปลี่ยนแปลงแผนยุทธศาสตร์ต่อภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อีกครั้ง โดยเริ่มผลักดันทุนผูกขาดญี่ปุ่น เข้ามามีบทบาทสูงขึ้นในภูมิภาคนี้ ทำให้มีบริษัทจากญี่ปุ่นเข้ามาทำกิจการในประเทศไทยมากมาย และบริษัทเหล่านี้อาศัยการร่วมลงทุนกับคนไทยเป็นสำคัญ (กองชัย อภิวัฒน์รังสรรค์ 2524 : 34-36)

ด้านการเมืองการปกครอง จากปี พ.ศ.2490 เป็นต้นมา ระบบการเมืองแบบเผด็จการทหารได้เริ่มต้นหวั่นไหวถดถอยลงไปในระบบการเมืองเป็นลำดับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อรัฐบาลสหรัฐได้เริ่มให้ความช่วยเหลือทางทหารแก่รัฐบาลไทยในปี พ.ศ.2493 เป็นต้นมา เพื่อต้องการป้องกันการขยายขอบเขตการปฏิวัติของจีน จนกระทั่งปี พ.ศ.2497 ก็ได้เกิดสนธิสัญญาซีโต้ขึ้น และกรุงเทพ-ธนบุรี ถูกกำหนดให้เป็นสถานที่ตั้งสำนักงานถาวรขององค์การนี้ (นรนิติ เศรษฐบุตร และ โกลินทร์ วงศ์สุวัฒน์ 2527 : 169) ในยุคนั้น พระราชบัญญัติว่าด้วยการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ ซึ่งถูกสร้างขึ้นโดยรัฐสภาในปี พ.ศ.2476 ถูกนำมาใช้อย่างรุนแรง มีการทุ่มเทงบประมาณให้แก่ฝ่ายทหารอย่างมหาศาล

เนื่องจาก จอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้พยายามที่จะสร้างระบบเศรษฐกิจให้เป็นแบบทุนนิยมโดยรัฐ ซึ่งนโยบายนี้ก่อให้เกิดความขัดแย้งกับกลุ่มนายทุนอเมริกัน เพราะพวกนี้ต้องการเข้า

มาลงทุนและดำเนินธุรกิจอย่างเสรี ดังนั้น เพื่อที่จะคงไว้ซึ่ง เสถียรภาพของระบบทุนนิยมโลกใน ภูมิภาคนี้ รัฐบาลอเมริกันจึงสนับสนุน เติบโตการทหารกลุ่มใหม่ขึ้น เป็นตัวแทนให้กับคน ซึ่งได้แก่ รัฐบาลของ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ให้ทำการรัฐประหารและปกครองประเทศตั้งแต่ พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา ... ในสมัยนี้เป็นสมัยเผด็จการอย่างแท้จริง กล่าวคือ จอมพล สฤษดิ์ เป็นทั้งนายกรัฐมนตรี ผู้บัญชาการทหารสูงสุด และยังได้ก่อตั้งกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติขึ้นมา โดยรวบรวมเอาส่วนสำคัญ ๆ ของกระทรวง ทบวง กรมอื่น ๆ มาอยู่ในกระทรวงใหม่ และนายกรัฐมนตรีได้เป็นรัฐมนตรีแห่งกระทรวงใหม่นี้ด้วย สมัยนี้จึงเป็นสมัยที่ไม่มีกลุ่มพลังการเมืองใด ๆ ที่จะมาเทียบ รัศมีได้เลย การควบคุมและบัญชาการระบบราชการและแผนพัฒนาประเทศจึงอยู่ภายใต้อิทธิพลของ กลุ่มนายทุนผูกขาดแห่งสหรัฐฯ โดยผ่านทางอำนาจเผด็จการทหารของจอมพล สฤษดิ์ และเมื่อ จอมพล สฤษดิ์ ถึงแก่อนิจกรรม ในปี 2506 ทายาททางการเมือง คือ กลุ่มถนนอม-ประภาส ก็ได้ สืบทอดระบบการเมืองแบบ เผด็จการทหารต่อมาอย่างสอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลสหรัฐฯ ใน ภูมิภาคนี้ (นรนิติ เศรษฐบุตร และ โกสินทร์ วงศ์สุววัฒน์ 2517 : 257-258) ครั้งหนึ่งของช่วง เวลาในยุคนี้ การปกครองจึงตกอยู่ในอำนาจของเผด็จการทหารมาโดยตลอด ... อย่างไรก็ตาม ปัญหาคอร์ปชั่นที่หมักหมมมานาน ปัญหาเรื่องรังทางเศรษฐกิจโดย เฉพาะอย่างยิ่งปัญหานี้สินของประเทศ ปัญหาขาดดุลการค้ามหาศาล และปัญหาการกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรม ปัญหาการ ปราบปรามกวาดล้างผู้รักความเป็นธรรม ปัญหาการใช้เสรีภาพทางการเมือง ฯลฯ ได้นำมาซึ่ง กระบวนการทางการเมืองอันยิ่งใหญ่ของประชาชนชาวไทย ในการแสดงพลังต่อต้านระบบ เผด็จ การทหารที่ครองอำนาจต่อเนื่องกันมายาวนานตั้งแต่ปี 2490 จนมีผลให้เผด็จการทหารเต็มรูปต้อง สิ้นสุดลงในเดือนตุลาคม ปี 2516 (สังค อีสสระทิพย์ 2528 : 139) แต่เนื่องจากเหตุการณ์ครั้ง นั้นมิได้ทำลายรากฐานสำคัญของ เศรษฐกิจแบบทุนนิยมทิ้ง และระบบราชการขุนนางลงไปแต่ อย่างไม่ได้เลย ในปี พ.ศ. 2519 ประเทศไทยก็กลับมาสู่ยุคปกครองโดยทหารอีกครั้งหนึ่ง และจากปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา จนกระทั่งทุกวันนี้ ประเทศไทยก็มีนายกรัฐมนตรีที่มาจากสายทหารอาชีพอีก ครั้งหนึ่ง โดยมีวุฒิสมาชิกจากการแต่งตั้ง และกองทัพไทยเป็นฐานสนับสนุน รวมทั้งกลุ่มนายทุน ตลอดจนเจ้านายชั้นสูง และที่สำคัญคือรัฐบาลอเมริกันก็ให้การสนับสนุนอย่างเต็มที่ ในช่วงหลังของ ยุคนี้จึงถูกเรียกขานกันอยู่ทั่วไปว่า "ประชาธิปไตยครึ่งใบ" (สังค อีสสระทิพย์ 2528 : 158)

ในช่วงหลังของยุคนี้ กลุ่มนายทุนการเงินการธนาคาร โดยเฉพาะกลุ่มธนาคารกรุงเทพ ได้เติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว และได้เริ่มค้นขยายอิทธิพลเข้าสู่ระบบการเมือง โดยการสนับสนุน พรรคการเมือง และระบบการเมืองในช่วงเวลาปัจจุบันสื่อแนวโน้มที่จะเกิดการขัดแย้งระหว่าง กลุ่มนายทุนการเงินการธนาคาร กับการขยายบทบาทของนายทหารนอกประจำการในคณะรัฐบาล

(ภายใต้การสนับสนุนของ เจ้านายชั้นสูงและจักรพรรดินิยมอเมริกันและญี่ปุ่น) เช่น การตราพระราชกำหนดเกี่ยวกับการเงินการธนาคาร 3 ฉบับ ซึ่งเท่ากับเป็นการบั่นทอนอำนาจทางเศรษฐกิจการเมืองของเหล่าบรรดานายทุนการเงินการธนาคารโดยตรง นอกจากนี้ยังสะท้อนแนวโน้มของการพยายามขยายบทบาทครอบงำระบบการเมืองไทยโดยทุนผูกขาดญี่ปุ่นทดแทนอิทธิพลของรัฐบาลสหรัฐฯ และธนาคารโลก (สังค อีสสระทิพย์ 2528 : 160) ดังจะเห็นได้จากการที่ญี่ปุ่นเข้ามาร่วมลงทุนและช่วยเหลือด้านต่าง ๆ มากมาย

ด้านเศรษฐกิจ ไทยเริ่มยุคการมีแผนพัฒนาด้วยการเปิดให้นายทุนต่างชาติเข้ามาทำการลงทุนโดยตรง มีการส่งเสริมการลงทุนอย่างเป็นล่ำเป็นสัน องค์การระหว่างประเทศของโลกทุนนิยม เข้ามามีบทบาทในการ เสนอให้รัฐบาลไทยปรับปรุงโครงสร้างและนโยบาย เศรษฐกิจ เพื่อตอบสนองต่อการขยายตัวของทุนนิยมศูนย์กลาง และดังที่กล่าวมาแล้วว่า บริษัทข้ามชาติ เข้ามามีบทบาทต่อเศรษฐกิจไทยมากขึ้นตามลำดับ ผลก็คือ เศรษฐกิจไทยมีลักษณะพึ่งพา (dependent) ต่อทุนนิยมศูนย์กลางอย่างหนาแน่นในหลายด้าน โดยเฉพาะกรณีพึ่งพิงการนำเข้าของสินค้าประเภทที่จะนำมาใช้ทำการผลิตภายในประเทศภายใต้นโยบายการผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้าช่วง พ.ศ.2504-2518 และพึ่งพิงทั้งการนำเข้าของสินค้าประเภททุนและพึ่งพิงการส่งออกสินค้าสำเร็จรูปที่ใช้เทคโนโลยีระดับกลางในช่วง พ.ศ.2518-2524 (สมเกียรติ วันทะนะ 2525 : 144) การพึ่งพาการเงินระหว่างประเทศ โดยเฉพาะการกู้เงินจากต่างประเทศของธนาคารพาณิชย์เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว จากที่มีมูลค่าประมาณร้อยละ 13.71 ของเงินสำรองระหว่างประเทศสุทธิในปี พ.ศ.2510 มาเป็นสูงกว่า 50 เปอร์เซ็นต์ ในปี 2520 และสูงกว่า 100 เปอร์เซ็นต์ ในปี 2522 ตามลำดับ (รังสรรค์ ธรนะพรพันธ์ 2525 : 101)

ในด้าน การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ จะเห็นว่าพลังของสาขาเกษตรกรรมในเศรษฐกิจแห่งชาติอ่อนตัวลงอย่างรวดเร็ว กล่าวคือใน พ.ศ.2503 สาขาเศรษฐกิจที่มีมูลค่าสูงที่สุดในผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ 4 สาขา แยกตามลำดับคือ เกษตรกรรม 40.5% การค้า 15.84% อุตสาหกรรม 11.05% และการบริการ 9.5% ครึ่งถึงปี 2521 ตัวเลขชุดดังกล่าวเปลี่ยนแปลงเป็น เกษตรกรรม 21.09% อุตสาหกรรม 21.31% การค้า 16.17% และการบริการ 9.96% (สมเกียรติ วันทะนะ 2525 : 145) ไทยจัดอยู่ในกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมเกิดใหม่ รุ่นที่ 2 ซึ่งประกอบด้วย ไทย มาเลเซีย ฟิลิปปินส์ และอินโดนีเซีย ขณะที่กลุ่มแรกซึ่งเรียกกันว่า "Gang of Four" คือ ฮังกง เกาหลีใต้ สิงคโปร์ และไต้หวัน ซึ่งมีระดับการพัฒนาเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมสูงกว่า ลักษณะร่วมกันของประเทศอุตสาหกรรมเกิดใหม่ (NICs) คือการพัฒนาอุตสาหกรรมที่ใช้ทุนน้อย แรงงานมาก (Less Capitalistic Industry) และการผลิตที่มุ่ง

ตลาดภายนอกเป็นสำคัญ โดยเฉพาะประเทศในกลุ่มหลัง (รวมทั้งไทย) สัดส่วนของภาคการเกษตร ไม่ว่าจะเป็นในด้านการผลิต หรือการจ้างงาน ยังคงมีความสำคัญอยู่มาก (วารวิทย์ เจริญเลิศ 2531 : 5) ผลจากการที่ประเทศได้มุ่งพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรมมากขึ้น ประกอบกับเกิดปัญหาในชนบท ทำให้มีการอพยพของชาวจีน ชาวนาเข้าสู่เมืองอย่างมากมาย นับเป็นปรากฏการณ์สำคัญ ซึ่งไม่เคยปรากฏมาในประวัติศาสตร์แรงงานไทยเลย (นิพนธ์ พัวพงศกร 2525 : 171) แรงงานเหล่านั้นนอกจากมุ่งสู่โรงงานอุตสาหกรรมแล้วยังถูกระดมมาสู่ "กระบวนการก่อสร้างปัจจัยพื้นฐาน" (Infore Structure) ซึ่งรวมศูนย์เข้าสู่เมืองหลวงและอาณาบริเวณข้างเคียง สภาพการณ์ทางเศรษฐกิจในระยะนี้ (ช่วงต้นของยุค) ส่งผลให้ภาคชนบทต้องพึ่งพิงทุกสิ่งทุกอย่างจากเมืองหลวงมากยิ่งขึ้นทุกทีอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ (สังค อีสสระทิพย์ 2528 : 132, 135)

ในช่วงระยะนี้อุตสาหกรรมเฉพาะอย่างได้เติบโตขึ้น เช่น โรงงานน้ำตาล โรงงานมันสำปะหลังอัดเม็ด โรงงานลับประดกระเบื้อง โรงงานผลิตอาหารสัตว์ เป็นต้น ทางด้านนายทุนพาณิชย์ หลังจากรัฐบาลได้ออก พรบ.สมาคมการค้า เมื่อปี 2509 เป็นต้นมาก็เริ่มเกิดการรวมตัวเป็นกลุ่มนายทุนผูกขาดระยะต้นในกิจการต่าง ๆ ทางด้านนายทุนธนาคารนั้น เมื่ออุตสาหกรรมและพาณิชย์กรรมเติบโตก็ย่อมส่งผลให้กิจการธนาคารเติบโตไปด้วย การเติบโตของนายทุนการเงินธนาคารในช่วงระยะนี้ได้ขยายออกไปสู่ภาคสินธุกิจอื่น ๆ เข้าไว้ในเครือข่ายของพวกตนอย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพ และเมื่อระบบเศรษฐกิจก้าวมาถึงระดับนี้แล้ว นายทุนกลุ่มนี้ก็ได้กลายเป็นกลุ่มนายทุนที่ได้เปรียบที่สุดและมีอำนาจในระบบเศรษฐกิจมากที่สุดกว่ากลุ่มอื่นใดทั้งหมด (สังค อีสสระทิพย์ 2528 : 134)

4.2 สภาพการเมือง การขยายตัว และการใช้ที่ดิน

4.2.1 ภาพรวม สืบเนื่องมาตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สองยุติลง (พ.ศ. 2489) พบว่าประชากรมีการย้ายถิ่นเข้ามาในกรุงเทพฯ อย่างมาก เพราะเกิดปัญหาการทำกิน การเพิ่มจำนวนประชากรของกรุงเทพฯ ในยุคนั้นจึงเป็นเพราะการย้ายถิ่นเสียส่วนใหญ่ กรุงเทพฯ เริ่มเจริญเติบโตขึ้นในทุกด้านจนมีลักษณะเป็น Primate City ของประเทศ นั่นก็คือจำนวนความเติบโตของกรุงเทพฯ ทั้งห่างเมืองขนาดรอง ๆ ลงมาอย่างเห็นได้ชัด กรุงเทพฯ เป็นศูนย์รวมของทุกสิ่งทุกอย่าง ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง เป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ เป็นที่ตั้งของรัฐบาล ศูนย์กลางธุรกิจการค้า การศึกษา ตลาดแรงงาน ฯลฯ กล่าวได้ว่า กรุงเทพฯ เป็นศูนย์รวมของระบบเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองแห่งเดียวของประเทศอย่างแท้จริง และจากที่กรุงเทพฯ มีลักษณะเป็น Primate City นี้ ทำให้ยังมีปัจจัยดึงดูดชาวชนบทเข้ามาทำงานในกรุงเทพฯ มากขึ้น ประกอบกับชนบทไทยมีแรงผลักดันหลายประการ ทำให้กรุงเทพฯ ยิ่งขยายตัว

อย่างกว้างขวางมากขึ้น และเป็นการขยายตัวอย่างรวดเร็วผิดปกติ ทำให้เกิดปัญหานานาชนิด การขยายตัวตามที่ เป็นไปอย่างตามยถากรรม ขาดการควบคุมวางกำหนดมาตรฐาน และขาด Zoning Ordinance ในการควบคุมการใช้ที่ดิน จึงมีการปลูกอาคารกันตามชอบใจ (บุปผานฎ สุวรรณมาศ 2525 : 29)

เงินกู้และการใช้จ่ายของทหารอเมริกันในประเทศไทย ผนวกเข้ากับการควบคุม "แนวทางของแผนชาติ" และการแทรกแซงทางจิตปัญญาและการเมืองในโครงสร้างบางส่วน โดยจักพรดิณิยมแห่งสหรัฐอเมริกาผ่านทางระบบการเมืองแบบเผด็จการทหารเต็มรูป ทำให้มีการใช้แบบจำลอง (Model) แบบอเมริกัน ยุโรป ในการมองแนวทางการเปลี่ยนแปลงของเมือง พัฒนาเมืองโดยเริ่มต้นอย่างเป็นรูปธรรม เมื่อคณะวางแผนชาวอเมริกัน (Litch Field) ได้เสนอ "Bangkok Plan 2533" ต่อรัฐบาลไทยผ่านทางกระทรวงมหาดไทยเมื่อปี 2503 (สังัด อีสสระทิพย์ 2528 : 141) การกระตุ้นการเติบโตของพื้นที่เมือง (Urban area) และประชากรเมือง (Urban population) ในเมืองหลวงและอาภาบริเวซ่างเคียง โดยใช้นโยบาย "ศูนย์รวมแห่งการเติบโต" (growth pole) เพื่อจะขยายการเติบโตทางเศรษฐกิจไปสู่ภูมิภาคอื่น ๆ ในเวลาต่อมามีการใช้การก่อสร้างถนน ประปา และไฟฟ้า เป็นผู้นำในการพัฒนาเมือง ซึ่งเท่ากับเป็นการรวมศูนย์ทุกสรรพสิ่งไว้ในเมืองหลวง ผลก็คือเมื่อสิ้นสุดแผนพัฒนาฉบับที่ 2 สภาพการณ์ทางกายภาพของเมืองหลวงก็เริ่มมีการพัฒนาแบบทิวแถว (Ribbon Development) และสภาพที่เรียกว่า "การเติบโตอย่างเกินเลยเกินขนาด" (Over Urbanization) (สังัด อีสสระทิพย์ 2528 : 143)

ในปี พ.ศ.2514 โดยคณะปฏิวัติ ได้มีการรวมจังหวัดพระนครเข้ากับจังหวัดธนบุรี เรียกว่า "นครหลวงกรุงเทพธนบุรี" และรวมองค์การบริหารส่วนจังหวัดพระนครเข้ากับองค์การบริหารส่วนจังหวัดธนบุรี เป็นองค์การบริหารนครหลวงพระนครธนบุรี โดยมีเหตุผลว่า จังหวัดพระนครและธนบุรี มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ทั้งในด้านประวัติศาสตร์และการปกครอง และหลังจากนั้นเพียง 1 วัน ก็มีประกาศคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 25 ลงวันที่ 21 ธันวาคม 2514 รวมเทศบาลกรุงเทพ เข้ากับเทศบาลธนบุรี เป็น เทศบาลนครหลวง โดยมีหลักการและเหตุผลว่า การปกครองนครหลวงควรมีการปกครองท้องถิ่นในลักษณะพิเศษคือ เป็นเทศบาลหลวงโดยเฉพาะ เพื่อให้สามารถบริหารงานได้อย่างมีประสิทธิภาพและสอดคล้องกับนโยบายของราชการบริหารส่วนกลางยิ่งขึ้น ต่อมาในระยะไม่ครบรอบปีได้มีประกาศคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 335 ลงวันที่ 13 ธันวาคม 2515 สถาปนา "กรุงเทพมหานคร" ขึ้นมา มีสาระสำคัญคือ ให้รวมองค์การบริหารนครหลวงกรุงเทพธนบุรี เทศบาลนครหลวง และบรรดาสภาภิบาลต่าง ๆ ที่เคยอยู่ในเขตจังหวัดนครหลวงธนบุรี เข้า

เป็นองค์กรเดียวกัน เรียกว่า "กรุงเทพมหานคร" มี ผู้ว่ากรุงเทพมหานคร มาจากการแต่งตั้งขึ้นตรงต่อรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย แต่ต่อมามีการแก้ไขให้ผู้นั้น และรองผู้ว่าราชการ มาจากการเลือกตั้งของประชาชนโดยตรงเมื่อ พ.ศ.2518 (ทองคำ ถวัลย์ไม้ ๗ ออยุธยา 2527 : 41) จากนั้นเป็นต้นมา กรุงเทพฯ จึงมีองค์การปกครองท้องถิ่น องค์การเดียวรับผิดชอบในเขตพื้นที่จังหวัดพระนครและธนบุรีเดิม รวม 1,568.737 ตารางกิโลเมตร มีประชากรอยู่อาศัยประมาณ 5 ล้านคนเศษ แบ่งเขตการปกครองเป็น 24 เขต (เดิมมี 23 เขต จนถึงปี พ.ศ.2516 จึงมีการจัดตั้งเขตห้วยขวางเพิ่มขึ้นอีก 1 เขต)

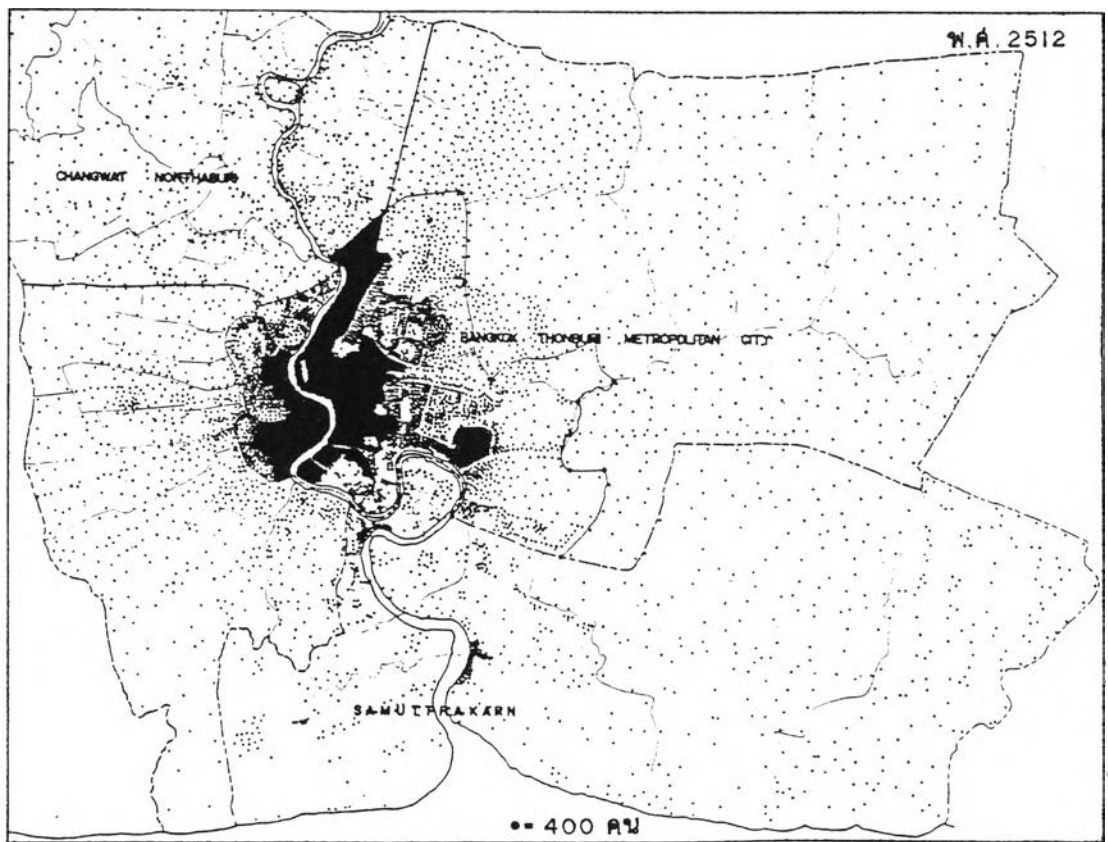
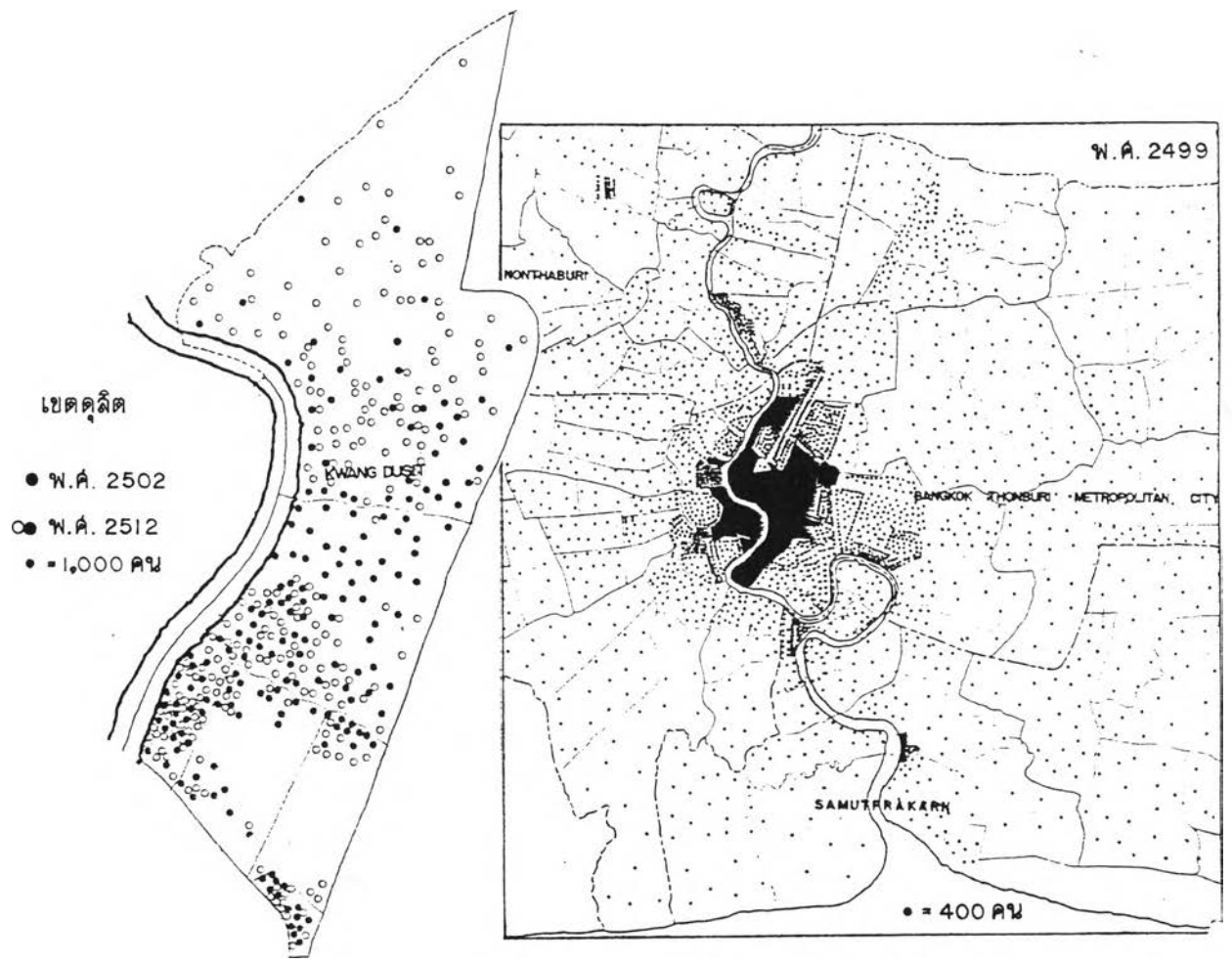
การขยายพื้นที่ชุมชนของกรุงเทพมหานครในยุคนั้น เป็นการขยายตัวอย่างรวดเร็วและกระจัดกระจายไปสู่เขตชานเมืองที่อยู่รอบ ๆ เดิมใน พ.ศ.2501 นั้น ชุมชนกรุงเทพฯ มีเนื้อที่ประมาณ 90 ตารางกิโลเมตร ต่อมาอีก 10 ปีให้หลัง ประมาณ พ.ศ.2511 เนื้อที่ชุมชนเพิ่มขึ้นถึง 2.5 เท่า คือ 230 ตารางกิโลเมตร (143,750 ไร่) และใน พ.ศ.2523 เนื้อที่ชุมชนเพิ่มเป็น 422.7 ตารางกิโลเมตร (264,191 ไร่) ซึ่งเพิ่มขึ้นประมาณ 1.8 เท่า จากปี พ.ศ.2511 จวบจนกระทั่งปี 2530 กรุงเทพมหานครมีเนื้อที่ชุมชนทั้งหมดประมาณ 480 ตารางกิโลเมตร (300,000 ไร่) การขยายตัวอย่างรวดเร็วของชุมชนกรุงเทพฯสืบเนื่องมาจากการเพิ่มประชากรเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการอพยพย้ายถิ่นฐานจากต่าง จังหวัดเข้ามา ดังจะเห็นได้ว่าอัตราการเพิ่มประชากรในกรุงเทพฯนับแต่ปี 2503 เป็นต้นมา มี อัตราเพิ่มสูงมาก โดยจากปี พ.ศ.2490 - พ.ศ.2503 อัตราเพิ่มร้อยละ 4.68 ต่อมาจากปี พ.ศ.2503 - พ.ศ.2513 อัตราเพิ่มร้อยละ 3.72 ปี พ.ศ.2513-2523 มีอัตราเพิ่มร้อยละ 4.35 และปี พ.ศ.2523 - พ.ศ.2528 อัตราเพิ่มร้อยละ 3.0 (สมทรง อนุมาณ 2527 : 55) ขณะที่อัตราการเพิ่มประชากรทั้งประเทศในช่วงนี้เฉลี่ยประมาณร้อยละ 2.4 เท่านั้น

สำหรับทิศทางการขยายตัวในช่วงแรก (พ.ศ.2500-2513) มีแนวโน้มว่ากระจายออกไปทางแถบตะวันออกมากกว่าทางตะวันตกและทางเหนือ ส่วนในช่วงหลังเริ่มกระจายออกครอบคลุมเนื้อที่ด้านตะวันออกเฉียงเหนืออย่างรวดเร็ว รวมทั้งด้านทิศเหนือและทิศตะวันตกด้วย ส่วนเนื้อที่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา คือ ฝั่งธนบุรี เริ่มมีแหล่งที่อยู่อาศัยกระจายตัวอย่างรวดเร็วเช่นกัน เนื่องด้วยการคมนาคมสะดวกมากขึ้น (ผลดี ทิพทัส และ มานพ พงศทัต 2525 : 362) ถนนสายหลักที่เป็นตัวนำให้เมืองขยายตัวไปในทิศทางต่าง ๆ คือ ถนนเพชรเกษม (2508) ถนนจรัลสนิทวงศ์ (ขยาย พ.ศ.2509) และถนนธนบุรี-ปากท่อ (2511) ในด้านทิศตะวันตกและตะวันตกเฉียงใต้ ต่อมาในช่วงปลายยุคได้มีถนนสายหลักที่สำคัญในด้านนี้ก็คือ ถนนบางกอกน้อย-นครชัยศรี และถนนวงแหวนรอบนอก ซึ่งเริ่มแสดงให้เห็นทิศทางการขยายตัวของเมือง โดยเฉพาะ

การเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย ส่วนทางด้านทิศตะวันออกนั้น ที่สำคัญได้แก่ ถนนพระราม 4 ซึ่งผ่านถนนใหญ่ ๆ หลายสาย เป็นอาณาบริเวณที่อุดมไปด้วยแหล่งงานต่าง ๆ ทั้งอุตสาหกรรม พาณิชยกรรม และบริการประเภทต่าง ๆ ต่อเนื่องกับถนนสายสำคัญอีกสายคือ ถนนสุขุมวิท ทั้งสองถนนนี้มีบทบาทด้านการพัฒนาการแบบทิวแถวเป็นอย่างมาก (สังค อีสสระทิพย์ 2528 : 148) นอกจากนี้ยังมีถนนเพชรบุรีตัดใหม่ ถนนพัฒนาการ และถนนศรีนครินทร์ เป็นต้น ถัดขึ้นไปทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือ และทางทิศเหนือ ซึ่งเป็นแนวทางการขยายตัวของชุมชนอยู่สูงมากในภายหลัง ได้แก่ ถนนรามคำแหง ถนนลาดพร้าว ถนนสุขาภิบาล 1 ถนนรามอินทรา ถนนพหลโยธิน ถนนวิภาวดีรังสิต ถนนประชาชื่น ถนนติวานนท์ ถนนงามวงศ์วาน ถนนแจ้งวัฒนะ ตลอดจนแนวถนนวงแหวนชั้นในทางเหนือ) ซึ่งจะได้กล่าวโดยละเอียดในส่วนที่ว่าด้วยกรุงเทพมหานครทางด้านทิศเหนือ ต่อไป

ได้กล่าวมาแล้วว่าในยุคลี้หลังนี้ ประชาชนจากทั่วประเทศได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงเทพฯ อย่างมากมาย ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนจนเข้ามาหางานทำ กลุ่มคนเหล่านี้ต้องการที่อยู่อาศัยที่สามารถเข้าอยู่ได้ทันที (มุสตี ทิพทัส และ มานพ พงศทัต 2525 : 362) และมีราคาถูก ดังนั้นจึงก่อให้เกิดชุมชนแออัดอย่างมากมายปรากฏอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะในเขตชั้นในซึ่งใกล้แหล่งงาน มีทั้งสลัมบุกรุก และสลัมยกระดับมาตรฐาน ส่วนที่อยู่อาศัยของชนชั้นกลางซึ่งมีอยู่ไม่น้อยสามารถแยกได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ ประเภทแรกคือ ชนชั้นกลางซึ่งมีที่อยู่อาศัยอยู่ติดที่ท่ามาหากิน ที่อยู่อาศัยประเภทนี้ได้แก่ ตึกแถว ห้องแถว มักจะเป็นพ่อค้าย่อย มีกิจการค้า (ขนาดเล็ก) มีลักษณะการขายปลีกเป็นส่วนใหญ่ อาศัยอยู่ในชุมชนที่หนาแน่นในแหล่งธุรกิจการค้าในเมืองและชุมชนรอบเมือง ส่วนประเภทที่สองได้แก่ ชนชั้นกลางซึ่งมีที่อยู่อาศัยที่แยกออกจากแหล่งประกอบอาชีพโดยเด็ดขาด ได้แก่ หมู่บ้านจัดสรรต่าง ๆ และบ้านเดี่ยวส่วนตัว หมู่บ้านจัดสรรนี้นับว่าเป็นวิวัฒนาการของที่อยู่อาศัยจากบ้านเดี่ยวส่วนบุคคลทั่ว ๆ ไป เดิมทีเดิวนั้น กลุ่มชนชั้นกลางที่ต้องการบ้านอาศัยอยู่มักจะปลูกเองเป็นเรือนไม้ หรือครึ่งตึกครึ่งไม้ การซื้อขายที่ดินเป็นไปในลักษณะการแบ่งที่ดินขาย โดยตัดแบ่งเป็นแปลง ๆ ตั้งแต่ขนาด 100 ตารางวา จนกระทั่งขนาดใหญ่ประมาณ 1 ไร่ (มุสตี ทิพทัส และ มานพ พงศทัต 2525 : 367) ต่อมาเนื่องจากความต้องการมีมากขึ้นเพราะประชากรเพิ่มขึ้น ธุรกิจการทำบ้านจัดสรรจึงเกิดขึ้น จนในปี 2512-2515 นับว่าเป็นยุคทองของหมู่บ้านจัดสรร มีสถิติเฉลี่ยรายได้สูงสุดถึงเดือนละ 80-100 หลัง จบจนกระทั่งปัจจุบันบ้านจัดสรรยังเป็นที่ต้องการของประชาชนอย่างมาก สืบเนื่องมาจากจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นโดยตลอด และค่านิยมแบบตะวันตกในการเลือกที่อยู่อาศัย

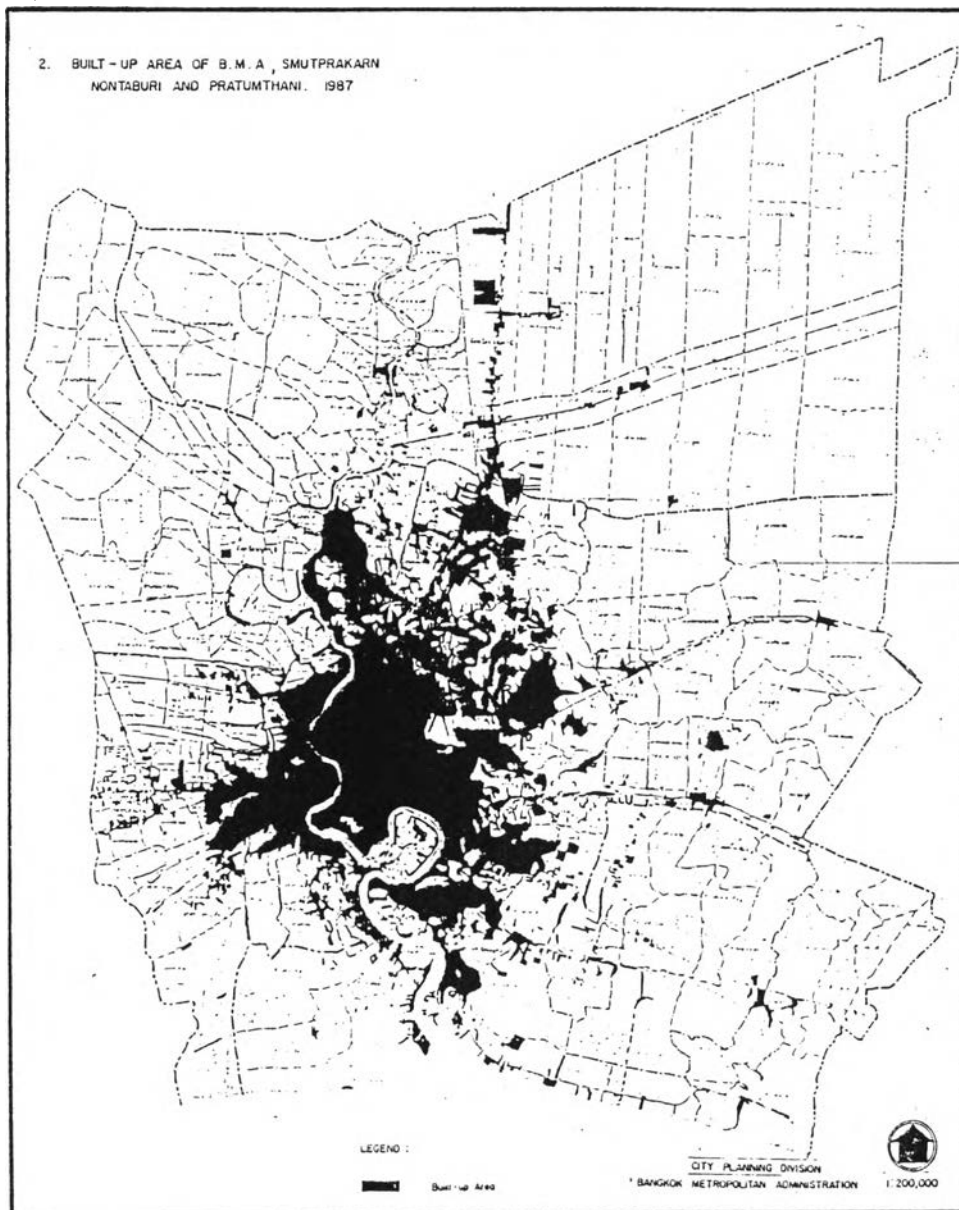
เนื่องจากการที่กรุงเทพฯ ขยายตัวอย่างมากนี้เอง ทำให้ลักษณะของเมืองนอกจากมีศูนย์กลางเมืองซึ่งใหญ่มาแล้ว ยังก่อให้เกิดศูนย์กลางย่อย (Sub-Center) ปรากฏอยู่

แผนที่ 3.20 การกระจายตัวประชากร

ทั่วไปมากมาย กรุงเทพฯ ปัจจุบันจึงเหมือนเมืองใหญ่ ๆ ทั่วไปที่ต้องมีปัญหาดิตตาม ที่ปรากฏเป็น ปัญหาใหญ่ในปัจจุบันและเป็นลักษณะเฉพาะของกรุงเทพฯ เองนั้น จำแนกออกได้เป็น 4 ประการ (กองจดหมายเทศพหังชาติ 2525 : 167) คือ

1. ปัญหาความแออัดของอาคารและสิ่งก่อสร้าง เนื่องมาจากมาตรการ การควบคุมที่ไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอ การปล่อยปละละเลยของเจ้าหน้าที่
2. ปัญหาการจราจร ซึ่งสาเหตุใหญ่ก็คือ จำนวนรถที่เพิ่มขึ้นมากขณะที่ จำนวนถนนมีไม่เพียงพอ รวมทั้งลักษณะการใช้ที่ดินของกรุงเทพฯ เองที่ไม่เป็นระเบียบ
3. ปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นพิษ
4. ปัญหาการทรุดตัวของพื้นดิน โดยเฉพาะในด้านทิศตะวันออก ปรากฏว่าในปัจจุบันระดับพื้นดินเกือบเท่ากับระดับน้ำทะเล ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาน้ำท่วมขังติดตามมา

แผนที่ 3.21 แสดงพื้นที่ที่พัฒนาแล้ว พ.ศ. 2530

4.2.2 กรุงเทพด้านเหนือ และเขตคลัง ในยุคนี้ระบบสิ่งสมทุนเริ่มส่งผลอย่างเห็นได้ชัดจากสภาพการใช้ที่ดิน กรุงเทพฯ ทางด้านเหนือมีบทบาทในการรองรับการสร้างที่อยู่อาศัยของประชากรกรุงเทพฯ ซึ่งมากขึ้นแบบทวีคูณ เพราะการอพยพเข้ามาอย่างรวดเร็วในช่วงปี พ.ศ.2512 ถึง พ.ศ.2515 นับเป็นยุคทองของบ้านจัดสรร กล่าวคือ สามารถจำหน่ายได้สูงสุดถึงเดือนละ 80-100 หลัง พื้นที่กรุงเทพด้านทิศตะวันออกและทิศเหนือ คือที่มีหมู่บ้านจัดสรรก่อสร้างขึ้นอย่างมากมาย โดยเฉพาะในเขตบางกะปิ และเขตบางเขน จากภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ.2510 พบว่า บนถนนงามวงศ์วาน ซึ่งก่อสร้างมาตั้งแต่ยุคที่แล้วเริ่มปรากฏมีหมู่บ้านจัดสรรขึ้นสำหรับถนนพหลโยธิน และถนนลาดพร้าว นั้น หมู่บ้านจัดสรรจะปรากฏอยู่ในแนวที่ยังไม่ห่างถนนมากนัก ส่วนถนนประชาชื่น และถนนรามอินทรา ยังมีหมู่บ้านจัดสรรเพียงไม่กี่แห่ง ครั้นถึงปี พ.ศ. 2517 จากแผนที่แสดงการใช้ที่ดินพบว่า ถนนพหลโยธิน และถนนลาดพร้าวซึ่งถูกปรับปรุงขยายเป็นถนนคอนกรีตมาตรฐาน มีบ้านเรือนอยู่อาศัยลึกเข้าไปจากริมถนน ส่วนบริเวณริมถนนกลายเป็นอาคารพาณิชย์เรียงรายโดยตลอด โดยเฉพาะถนนลาดพร้าว นั้น ปรากฏมีชุมชนไปจนถึงเขตบางกะปิ ชุมชนขนาดใหญ่ได้แก่ ชุมชนการเคหะซึ่งก่อสร้างในรูปของแฟลต และบ้านแฝด ถนนวิภาวดีรังสิตก็เป็นเส้นทางสำคัญที่นำพาที่อยู่อาศัยให้ห่างศูนย์กลางเมืองออกไปเรื่อย ๆ

กรุงเทพฯ ทางด้านทิศเหนือยังคงได้รับการพัฒนาเป็นที่อยู่อาศัยโดยตลอด ขณะที่อุตสาหกรรมเริ่มเปลี่ยนทิศไปอยู่ทางด้านใต้ของกรุงเทพฯ โดยเฉพาะจังหวัดสมุทรปราการ สำหรับ เมืองนนทบุรีซึ่งอยู่ติดกับเขตคลังทางด้านเหนือ นั้น ก็เริ่มพัฒนาเป็นที่อยู่อาศัยรองรับผู้คนจากกรุงเทพฯ หลังจากที่ทางด้านตะวันออกของกรุงเทพฯ ถูกดูว่าห่างไกลจากเมืองออกไปทุกที ดังนั้นเมื่อถนนกรุงเทพ-นนทบุรี ได้รับการปรับปรุงในปี พ.ศ.2524 ก็ส่งผลให้ถนนติวานนท์ซึ่งถูกสร้างมานานมีการเติบโต ทั้งสองฟากกลายเป็นที่อยู่อาศัยของคนจำนวนมากพร้อม ๆ กันนั้น เขตบางกอกน้อยด้านทิศเหนือก็มีการพัฒนาพื้นที่เป็นที่อยู่อาศัยไปตามแนวถนนจรัลสนิทวงศ์ เช่นกัน จวบจนกระทั่งมีการตัดถนนบางกอกน้อย-นครชัยศรี ผ่านเข้าไปในเขตคลังชั้น ผังธนบุรี โดยเฉพาะเขตคลังชั้น จึงกลายเป็นแหล่งรองรับที่อยู่อาศัยแหล่งใหม่แทนทางด้านอื่นซึ่งดูว่าเริ่มหนาแน่นแล้ว มาถึงในช่วงนี้จะเห็นได้ว่ากรุงเทพฯ กำลังขยายตัวกว้างขวางออกไปทุกที ระยะห่างจากศูนย์กลางเมืองโดยเฉลี่ยไม่ต่ำกว่า 25 กิโลเมตร เนื่องจากแหล่งงานส่วนใหญ่ยังอยู่ในใจกลางเมือง ประกอบกับปัญหาการจราจรติดขัดที่ทวีความรุนแรงขึ้นทุกขณะ ทำให้มีการพัฒนารูปแบบที่อยู่อาศัยเป็นอาคารสูงอยู่ในเขตชั้นในเป็นจำนวนมาก เช่น คอนโดมีเนียม แฟลต อพาร์ทเมนต์ ขณะเดียวกันบางพื้นที่ในชั้นในที่ไม่อาจพัฒนาได้ หรือยังไม่ถึงเวลาที่จะพัฒนา ซึ่งอาจเนื่องมาจากการต้องใช้เงินลงทุนเป็นจำนวนมาก ก็เริ่มแปรสภาพกลายเป็นบ้านเช่าในลักษณะการแบ่งห้องให้

เขาราคาถูกสำหรับผู้มีรายได้น้อย บ้านเช่าแบ่งห้องเหล่านี้มักเป็นอาคารเก่าอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม ซึ่งที่แท้ก็คือชุมชนดั้งเดิมทั้งหลาย ปรากฏเป็นจำนวนมากในเขตชั้นใน โดยเฉพาะในเขตคูสิต ดังจะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไป แต่อย่างไรก็ตาม ลักษณะความคิดและค่านิยมของคนไทยที่ต้องการมีบ้านอยู่เป็นสัดส่วน มีบริเวณบ้าน ก็ยังเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้กรุงเทพมหานครยังขยายตัวอยู่ตลอดเวลา และพื้นที่ทางด้านเหนือของเมืองก็เป็นพื้นที่หนึ่งที่รองรับการขยายตัวนี้ ดังนั้นสิ่งที่ตามมาก็คือความจำเป็นที่ต้องสร้างถนนขนาดใหญ่เพื่อรองรับรถยนต์ซึ่งมีจำนวนมหาศาลที่วิ่งเข้า-ออกระหว่างในเมืองกับนอกเมืองมากขึ้นทุกที

4.2.3 เขตคูสิต การตัดถนนกรุงเทพ-นนทบุรี ถนนวงศสว่าง และถนนประชาชื่น ในปลายยุคที่แล้ว เป็นการเปิดพื้นที่เกษตรซึ่งมีทุ่งสวนและนา เพื่อให้ชุมชนได้รุกไล่เข้าไป แขวางบางชื่อทั้งแขวง ซึ่งมีเนื้อที่ชุมชนอยู่ประมาณ 340.72 ไร่ (พักอาศัยรวมกับพาณิชย์กรรม) ในปี พ.ศ.2495 ปรากฏว่าเพิ่มขึ้นเป็น 1792.91 ไร่ ในปี 2510 นอกเหนือจากพื้นที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งเริ่มจะหนาแน่นแล้ว พื้นที่ที่มีชุมชนบ้านอยู่อาศัยขนาดาก็คือ บริเวณเหนือคลองบางชื่อ และเตาปูน ส่วนบางชอนที่อยู่เหนือขึ้นไปนั้น ปรากฏว่ามีบ้านอยู่อาศัยเฉพาะริมถนน สำหรับบริเวณที่เรียกว่าประชาชื่น ซึ่งอยู่ขึ้นไปทางด้านเหนือสุดนั้นยังเป็นที่ว่างอยู่ ต่อมาเมื่อปี พ.ศ.2512 - 2515 ซึ่งเป็นยุคที่หมู่บ้านจัดสรรเฟื่องฟู พื้นที่นี้จึงถูกพัฒนาขึ้นมีบ้านอยู่อาศัยประเภทบ้านจัดสรรหนาตา การที่ชุมชนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในช่วงปี 2510 โดยเฉพาะบริเวณบางชื่อ เตาปูน บางชอนนั้น เนื่องมาจากมีโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่มาตั้งในเขตคูสิตหลายโรง ซึ่งเป็นแหล่งงานที่สำคัญ เช่น โรงงานทอผ้า ทำให้ผู้ที่ทำงานอยู่ในโรงงานเหล่านั้นปลุกบ้านอยู่ใกล้ที่ทำงานของโรงงานอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในช่วงปี (พ.ศ.2494 ถึง พ.ศ.2510) โดยเฉพาะแขวงบางชื่อ มีพื้นที่ซึ่งใช้สำหรับอุตสาหกรรมประมาณ 263 ไร่ ในปี พ.ศ.2495 เพิ่มเป็น 431.24 ไร่ ในปี 2510 ขณะเดียวกันโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ที่มีอยู่เดิม เช่น บริษัทปูนซิเมนต์ไทย โรงคัมภีร์ เบียร์ ก็มีการขยายโรงงาน ทำให้สามารถรับแรงงานได้มากขึ้น ชุมชนโดยรอบจึงเกิดขึ้นมากตามไปด้วย ต่อมาเมื่อคูสิตมีการขยายตัวเป็นเมืองมากขึ้น ประกอบกับประชาชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเริ่มให้ความสนใจในเรื่องสภาพแวดล้อมเกี่ยวกับการอยู่อาศัย จึงได้มีการออกมาตรการควบคุมโรงงานหลายอย่าง ขณะเดียวกันรูปแบบการตั้งโรงงานซึ่งแต่เดิมต้องใกล้ทางน้ำ เพราะการคมนาคมสะดวก ปัจจุบันการคมนาคมทางบกมีความสำคัญกว่า ดังนั้นจากปี 2517 เป็นต้นมา โรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่เริ่มลดลง จนกระทั่งปัจจุบันมีการประกาศใช้ผังเมืองรวมกรุงเทพมหานคร ซึ่งในพื้นที่เขตคูสิตห้ามให้มีโรงงานอุตสาหกรรมอยู่ ดังนั้นในอนาคตรูปแบบของเมืองในบริเวณนี้จึงต้องมีการเปลี่ยนแปลงไป สำหรับพื้นที่ด้านล่างคลองบางชอนนั้น ในยุคนี้เป็นการพัฒนาไป

เรื่อย ๆ มิได้มีอะไรเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วฉับพลัน แต่พื้นที่ที่น่าสนใจอีกบริเวณที่เรียกว่า ราชวัตร เพราะได้มีการก่อสร้างที่อยู่อาศัยแบบอาคารสูงมากขึ้น อาจกล่าวได้ว่า คุสดีแต่เดิมนั้น มีการพัฒนาโดยฝ่ายรัฐมาโดยตลอด ครั้นมาถึงยุคนี้ เอกชนมีบทบาทโดยตรงในการพัฒนา โดยจะ เห็นได้ชัดในพื้นที่แขวงบางซ้อดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

การตัดถนนในพื้นที่ เขตคุสดี ในยุคนี้มีการตัดถนนสายหลักเพียงเส้นเดียวใน ปี พ.ศ.2530 คือ ถนนรัชดาภิเษก เชื่อมต่อระหว่างแนวเดิมในเขตบางเขนกับถนนวงศ์สว่าง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของถนนวงแหวนชั้นใน นอกนั้นก็เป็นการเชื่อมถนนและซอยย่อย และที่สำคัญอีกอย่าง ในยุคนี้ได้มีการปรับปรุงและขยายถนนสายหลักหลายสายเพื่อรองรับจำนวนรถที่มากขึ้น เริ่มต้นของ ยุคเมื่อนำภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ.2510 เปรียบเทียบกับ พ.ศ.2495 พบว่าในแขวงบางซ้อมี ซอยย่อยเพิ่มขึ้นอย่างมาก โดยเห็นได้ชัดในพื้นที่เหนือคลองบางซ้อขึ้นมาจนถึงทางรถไฟสายใต้ และบริเวณถนนวงศ์สว่าง ส่วนบริเวณถนนประชาชื่นมีเพียงเล็กน้อย จากข้อมูลตัวเลข (ตารางที่ 3.4) จะเห็นว่าเนื้อที่ของถนนซอยเพิ่มขึ้นจาก พ.ศ.2495 ถึงร้อยละ 123.4 ส่วนแขวง อื่น ๆ นั้น แทบจะไม่มีเพิ่มขึ้น เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีการใช้ที่ดินเต็มแล้ว จะมีอยู่บ้างก็คือแขวงถนน นครไชยศรี บริเวณบางกระบือที่ติดกับค่ายทหาร และบริเวณหลังสถานีรถไฟสามเสน ถนนซอย เหล่านี้ส่วนใหญ่ดำเนินการโดยเอกชน เพื่อกิจการเกี่ยวกับบ้านอยู่อาศัย และมักเป็นซอยที่แยกออกไป จากถนนใหญ่ มิได้ไปเชื่อมกับถนนอื่นแต่ประการใด ดังนั้นในบริเวณริมถนนจะมีซอยอย่างมาก มาย แต่จะเป็นซอยสั้น ๆ พื้นที่ข้างในที่ลึก ๆ จึงยังว่างเปล่าอยู่ ในช่วงปี พ.ศ.2510 ถึง 2517 มีการก่อสร้างหมู่บ้านจัดสรรริมถนนประชาชื่นหลายแห่ง จึงทำให้เกิดซอยย่อยเป็นทางเข้าหมู่บ้าน ต่าง ๆ หลายสาย ดำเนินการโดยเอกชน ในช่วงนี้ยังได้มีการสร้างถนนทอดคาร์ทีซึ่งขนานกับ ทางรถไฟไปจนถึงสถานีรถไฟบางซ้อ เชื่อมกับถนนหน้าโรงงานปูนซีเมนต์ นอกจากนั้นยังได้มีการ ปรับปรุงและขยายถนนสายหลักหลายสายที่สำคัญคือ ถนนสามเสน จากสะพานข้ามคลองบางกระบือ ไปจนถึงสะพานพิบูลสงครามข้ามคลองบางซ้อ ถนนพระราชราษฎร์สาย 2 ทั้งสาย และถนนด้านใน เช่น ถนนพิษณุโลก ถนนศรีอยุธยา เป็นต้น การปรับปรุงและขยายถนนในเขตคุสดีได้กระทำกัน อย่างจริงจังตั้งแต่ปี พ.ศ.2517 เป็นต้นมา ทั้งถนนด้านใน เช่น ถนนสุขุทัย ถนนนครไชยศรี ถนนอานวยสงคราม ถนนทหาร ถนนราชสีมาเหนือ และถนนสวรรคโลก โดยเฉพาะสองถนนหลัง ยังได้มีการสร้างต่อเชื่อมอีกด้วย กล่าวคือ ถนนราชสีมาเหนือ แต่เดิมสิ้นสุดที่ริมคลองสามเสนฝั่ง ใต้ ในช่วงนี้ได้มีการสร้างต่อข้ามคลองสามเสนมาจนบรรจบกับถนนนครไชยศรี ส่วนถนนสวรรคโลก เลียบทางรถไฟซึ่งแต่เดิมมาสิ้นสุดที่คลองสามเสนเช่นกัน ก็ได้มีการสร้างต่อข้ามคลองสามเสนมา บรรจบกับถนนหลังสถานีรถไฟสามเสน นอกจากนี้ประมาณ พ.ศ.2523 เป็นต้นมาได้มีการปรับปรุง

ขยายถนนสายหลักทางด้านเหนือของ เขตดุสิต โดยเฉพาะในแขวงบางซื่อคือ ถนนกรุงเทพ-นนทบุรี ถนนประชาธิปไตย ถนนวงศสว่าง และถนนพระราชราชฎรสาย 1 คือกบถนนพิบูลสงคราม ถนนเหล่านี้ มีการปรับปรุงเป็นถนนคอนกรีตทั้งหมด และได้ขยายขนาดให้กว้างขึ้น นอกจากนี้ซอยย่อยต่าง ๆ ซึ่งเอกชนต่างคนต่างทำ มาถึงในยุคนี้ก็เริ่มมีการสร้างให้เชื่อมต่อกัน เป็นเส้นทางลัดที่ช่วยระบาย รถในชั่วโมงเร่งรีบได้ จากการปรับปรุงขยายถนนในย่านเหนือของพื้นที่ ทำให้มีการตัดซอยย่อย เพิ่มขึ้นอีกเพื่อรองรับหมู่บ้านจัดสรรที่เพิ่มขึ้น และการมีถนนสายหลักหลายสายนี้เอง เขตดุสิตจึงมี บทบาทเพิ่มขึ้นอีกอย่างหนึ่งก็คือ เป็นทางผ่านของรถจำนวนมากที่มาจากทางเหนือโดย เฉพาะนนทบุรี เข้าสู่เขตชั้นในของกรุงเทพฯ สำหรับคนที่เข้ามาทำงานในช่วงเช้า และเป็นทางระบายรถกลับในช่วงเย็น ในช่วงปลายยุคคือ พ.ศ.2530 ได้มีการตัดถนนขนาดใหญ่อีกหนึ่งสายในแขวงบางซื่อคือ ถนนรัชดาภิเษก เชื่อมต่อระหว่างถนนวงศสว่างกับแนวถนนใน เขตบางเขน เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของ ถนนวงแหวนชั้นในรอบกรุงเทพมหานคร ดังนั้นจึงนับ เป็นถนนสายแรกของ เขตดุสิตที่ เชื่อมต่อกับพื้นที่ ภายนอกด้านตะวันออกที่ไม่มีสถานีหรือสถาบันของทางราชการอยู่ กล่าวคือ เป็นที่น่าสังเกตว่า พื้นที่เขตดุสิตมีการ เชื่อมต่อกับพื้นที่ภายนอกทั้งด้านทิศตะวันตกและทิศตะวันออกได้น้อย เพราะมี แม่น้ำเจ้าพระยาทางด้านทิศตะวันตก และมีทางรถไฟสายเหนือทางด้านทิศตะวันออกเป็นดักกั้นที่สำคัญ สำหรับทางด้านทิศตะวันออกมีถนนสายหลักเชื่อมอยู่เพียง 4 สายคือ ถนนศรีอยุธยา ถนนราชวิถี ถนนทหารและถนนนครไชยศรี จะเห็นได้ว่าบริเวณที่ เชื่อมต่อนั้นเต็มไปด้วยสถานที่ราชการ ทุกถนน (สำหรับถนนนครไชยศรี เมื่อข้ามทางรถไฟเข้าเขตพญาไทจะเป็นที่ตั้งของสำนักงานการ ประปานครหลวง) กิจกรรมต่าง ๆ ของเอกชนไม่อาจปรากฏได้ ครั้นเมื่อมีการตัดถนนรัชดาภิเษก ดังกล่าวจึงน่าจับตามองว่าในอนาคตถนนสายนี้จะ เชื่อมโยงการพัฒนา ระหว่างเขตความเป็นไปในรูปแบบใด

โดยสรุป ในยุคนี้มีการตัดถนนเพิ่มไม่มากนัก ส่วนใหญ่เป็นการปรับปรุง ขยายถนนที่มีอยู่เดิม และสร้างซอยย่อยเพื่อปลุกบ้านอยู่อาศัย และการเชื่อมต่อกับถนนสายใหญ่ ๆ แขวงที่มีการสร้างถนนชอยมากที่สุดคือแขวงบางซื่อ มีถนนสายสำคัญที่ตัดใหม่ที่น่าสนใจคือ ถนน รัชดาภิเษก ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของถนนวงแหวนชั้นในรอบกรุงเทพมหานคร

การขยายตัวของชุมชน ชุมชนในเขตดุสิตแต่เดิมมีลักษณะการขยายตัวแบบ ค่อยเป็นค่อยไป กล่าวคือค่อยเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ มาทางด้านทิศเหนือของเขต จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2495 ปลายยุคก่อน ได้มาสิ้นสุดที่คลองบางซื่อ ซึ่งเป็นกึ่งกลางของเขต ทางด้านบนมีเฉพาะชุมชน เดิมริมแม่น้ำเจ้าพระยาเท่านั้น พื้นที่ว่างบริเวณใต้คลองบางซื่อลงมาที่ยังคงเหลืออยู่มีเพียงเล็กน้อย ที่บางกระบือหลังสถานีรถไฟสาม เสนและแถวชอยระนอง ครั้นมาถึงปี พ.ศ.2510 ตามภาพถ่าย

ทางอากาศปรากฏว่าที่ว่างบริเวณล่างคลองบางซื่อดังกล่าวมีการก่อสร้างบ้านอยู่อาศัยเต็มไปหมดแล้ว นอกจากนี้ในช่วงนี้ (พ.ศ.2495-2510) ชุมชนมีการขยายตัวอย่างรวดเร็วมากในแขวงบางซื่อ บริเวณเตาปูน บางซื่อ ไปจนถึงถนนวงศ์สว่าง กล่าวคือในปี พ.ศ.2495 แขวงบางซื่อมีเนื้อที่ชุมชน (เฉพาะพักอาศัยกับพาณิชยกรรม) ประมาณ 340 ไร่ เพิ่มขึ้นเป็น 1793 ไร่ ในปี พ.ศ.2510 ทั้งนี้เนื่องมาจากมีโรงงานอุตสาหกรรมใหญ่ ๆ เช่น บริษัท ปูนซิเมนต์ไทย โรงต้มกลั่นเบียร์ โรงงานทอผ้า และโรงไม้ต่าง ๆ ตั้งอยู่ในเขตอุตสาหกรรมหลายโรง ซึ่งโรงงานเหล่านี้สามารถรับแรงงานได้เป็นจำนวนมาก และคนงานเหล่านี้ส่วนใหญ่จะมีรายได้ไม่มาก จึงสร้างที่อยู่ของคนในพื้นที่ใกล้เคียงงาน ดังนั้นบ้านเรือนส่วนใหญ่จึงเป็นอาคารไม้ปลูกรวมกันเป็นกลุ่ม ๆ ส่วนบริเวณริมคลองประปาด้านตะวันออก ตั้งแต่ซอยสุวรรณหดี 1 ไปจนถึงซอยเจริญสุข ได้มีการจัดสรรที่ดินและมีบ้านจัดสรรซึ่งผู้อยู่ในบริเวณนี้มีรายได้ปานกลางถึงรายได้สูง ต่อมาเมื่อถึงยุคแห่งการนิยมบ้านจัดสรร ที่ดินจัดสรรพื้นที่ริมคลองประปาทั้งสองฝั่งตามแนวถนนประชาชื่นก็เป็นที่รองรับบ้านเหล่านี้ ในช่วงแรกจะปรากฏมากด้านฝั่งตะวันออกของคลองประปา ซึ่งเป็นพื้นที่ของแขวงลาดยาว เขบางเขน หมู่บ้านจัดสรรขนาดใหญ่ เช่น หมู่บ้านประชานิเวศน์ 1 ซึ่งเป็นที่จัดสรรสำหรับข้าราชการกระทรวงมหาดไทย หมู่บ้านปูนซิเมนต์ไทย หมู่บ้านชลนิเวศน์ เป็นต้น ส่วนทางฝั่งตะวันตกของคลองประปาซึ่งเป็นพื้นที่เขตคูสีดนั้น ในปี พ.ศ.2517 ก็มีหมู่บ้านจัดสรรหลายแห่ง แต่มีขนาดใหญ่ใหญ่มากนัก และมักจะอยู่ไม่ไกลจากถนนประชาชื่น ในช่วงนี้แหล่งบริการซึ่งเป็นตลาดและอาคารพาณิชย์ในพื้นที่ด้านเหนือคลองบางซื่อเริ่มปรากฏชัด คือ บริเวณตลาดบางซื่อ ซึ่งเป็นย่านเดิม บริเวณสามแยกเตาปูน และบริเวณสี่แยกบางโพ สำหรับบริเวณสามแยกเตาปูนนั้น เริ่มมีขนาดใหญ่ขึ้นทุกปี ส่วนพื้นที่ด้านใต้คลองบางซื่อลงมา แหล่งบริการชุมชนยังคงเป็นย่านเดิมได้แก่ บางกระบือ ศรียาน ราชวัตร เทเวศน์ มหานคร (สะพานขาว) สำหรับย่านมหานครนั้น มีการพัฒนาเป็นแหล่งการค้าขนาดใหญ่ระดับภาค มีสินค้าขายส่งหลายประเภท ซึ่งจะได้กล่าวโดยละเอียดในเรื่องการใช้ที่ดิน ส่วนชุมชนอยู่อาศัยในพื้นที่ด้านล่างก็เริ่มหนาแน่นขึ้นเรื่อย ๆ เนื่องจากเป็นพื้นที่ใกล้ศูนย์กลางเมือง (กรุงเทพฯ) ใกล้แหล่งงาน จนกระทั่งหลายบริเวณมีสภาพเป็นชุมชนแออัด ปัญหาชุมชนแออัดเริ่มทวีขึ้นนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2522 เป็นต้นมา สำหรับในเขตคูสีดมีมากถึงเกือบ 100 แห่ง ในปัจจุบันแหล่งที่มีชุมชนแออัดอยู่เป็นจำนวนมากคือ บริเวณบางซื่อ ตั้งแต่ทางรถไฟสายใต้ลงมาจนถึงคลองบางซื่อ นอกจากนี้ยังมีในบริเวณอื่นอีกซึ่งกระจายอยู่โดยทั่วไป เช่น ตามริมแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นต้น ชุมชนแออัดที่มีขนาดใหญ่ได้แก่ ชุมชนห้วยถ้งจักรศึกแดง ในแขวงบางซื่อ ซึ่งเป็นบ้านพักคนงานรถไฟ ชุมชนซอยสุคันธารามในแขวงสวนจิตรลดา เป็นต้น ชุมชนเหล่านี้มีบ้านเรือนอยู่ไม่ต่ำกว่า 1,000 หลังคาเรือน

การขยายตัวของชุมชนในเขตคูลิตยั้งคงดำเนินต่อไป ในช่วงปลายยุคนี้เป็นการขยายตัวด้านเหนือทางรถไฟสายใต้ บริเวณถนนประชาชื่น และถนนวงศ์สว่าง ซึ่งมีลักษณะเป็นหมู่บ้านจัดสรร ทั้งบ้านเดี่ยว และทาวน์เฮาส์ ซึ่งมีราคาสูง ทั้งนี้เพราะในปัจจุบันพื้นที่บริเวณนี้จัดว่าอยู่ไม่ห่างจากศูนย์กลางเมือง และมีการคมนาคมที่สะดวกจบจนสุดท้ายของยุคนี้ พื้นที่เขตคูลิตยั้งเหลือที่ว่างอยู่มากนักกริมคลองบางเขน ซึ่งเป็นเส้นเขตปกครองทางด้านเหนือติดกับจังหวัดนนทบุรี เนื่องจากยังไม่มีทางเข้าเป็นถนน ซอยถาวร และเป็นที่ลุ่ม จึงอาจกล่าวได้ว่าเขตคูลิตยั้งมีการขยายตัวของชุมชนจนเต็มพื้นที่แล้ว ดังนั้นเมื่อพิจารณาระยะเวลาของการเป็นเมืองของเขตคูลิตยั้งตั้งแต่ได้มีการก่อตั้งพระราชวังคูลิต พ.ศ.2441 จนถึงปัจจุบัน เป็นระยะเวลาประมาณเกือบ 100 ปี จะเห็นได้ว่าในช่วงแรกเมืองค่อยขยายตัวอย่างช้า ๆ จนมาถึงคลองบางซื่อ ซึ่งจะมีเนื้อที่ประมาณครึ่งหนึ่งของพื้นที่เขต แต่มาในช่วง 30 ปีหลังนี้เอง ที่มีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว ซึ่งทั้งนี้อาจเนื่องมาจากการส่งผลของระบบทุนนิยมซึ่งมีต่อพื้นที่

การใช้ที่ดิน เนื่องจากในช่วงนี้มีข้อมูลตัวเลขที่แน่นอนมากขึ้น ดังนั้นจึงจะกล่าวถึงเชิงปริมาณดังที่กล่าวมาแล้วในปี พ.ศ.2495 มีพื้นที่เมืองประมาณ 6346.42 ไร่ หรือร้อยละ 45.72 ของพื้นที่ทั้งหมด โดยชุมชนขยายจากด้านใต้ขึ้นมาทางทิศเหนือจนถึงคลองบางซื่อ มาถึงปี พ.ศ.2510 พื้นที่เมืองเพิ่มขึ้นเป็น 8997.08 ไร่ หรือร้อยละ 64.8 ไร่ นับว่าในช่วงนี้มีการขยายตัวเมืองอย่างรวดเร็ว ส่วนใหญ่เป็นชุมชนอยู่อาศัยปลูกบ้านที่ว่างด้านเหนือคลองบางซื่อ เพื่ออยู่อาศัยแหล่งงาน ซึ่งได้แก่ โรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ จนถึงปี พ.ศ.2517 มีพื้นที่เมืองเป็น 10,760.81 ไร่ หรือร้อยละ 77.5 ของพื้นที่เขต และในปีพ.ศ.2530 เมืองมีพื้นที่ถึง 12,510.02 ไร่ หรือร้อยละ 90.1 ของพื้นที่เขตทั้งหมด โดยมีพื้นที่ว่างเหลืออยู่เพียง 858.13 ไร่ นอกนั้นเป็นพื้นที่คูคลองและที่สาธารณะอย่างอื่น สำหรับพื้นที่เกษตรซึ่งเขตคูลิตยั้งเคยอุดมไปด้วยสวน และนา นั้น กล่าวได้ว่าพื้นที่เหล่านี้ถูกชุมชนเมืองรุกรานจนหมดสิ้นไปตั้งแต่ปี พ.ศ.2517 แล้ว แม้ว่าในปัจจุบันจะมีพื้นที่ว่างเหลืออยู่ ซึ่งก็อาจมีการปลูกพืชผักบ้างแต่ก็ไม่ถือว่าเป็นผลทางเศรษฐกิจอีกต่อไป สำหรับการไร้ที่ดินโดยทั่วไปจะคงสภาพเดิม มีการเปลี่ยนแปลงบ้างก็คือ จากการอยู่อาศัยเป็นพาณิชยกรรม ดังจะกล่าวต่อไป

ที่อยู่อาศัย เริ่มต้นของยุคนี้ บ้านอยู่อาศัยถูกปลูกสร้างเพิ่มขึ้นในบริเวณที่ว่างต่าง ๆ จากพื้นที่ด้านใต้คลองบางซื่อลงไป โดยเฉพาะในแขวงถนนนครไชยศรี และเริ่มขยายขึ้นมาเหนือคลองบางซื่อ ซึ่งแต่เดิมมีเฉพาะที่อยู่อาศัยริมแม่น้ำเจ้าพระยาเท่านั้น จนกระทั่งถึงปี พ.ศ.2510 การใช้ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยในแขวงบางซื่อเพิ่มขึ้นเป็น 1614.63 ไร่ จากเดิมเพียง

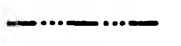
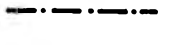

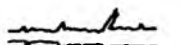

แสดง การใช้ที่ดิน พ.ศ. 2510

- พักอาศัย
- พาณิชยกรรม
- อุตสาหกรรม
- คลังสินค้า
- สถานที่ราชการและสถาบัน
- สถานศึกษา
- ศาลากลาง
- ที่พักผ่อน , ที่โล่ง
- ลานอนุสาวรีย์
- แม่น้ำ, คลอง
- ที่ว่างและพื้นที่เกษตร

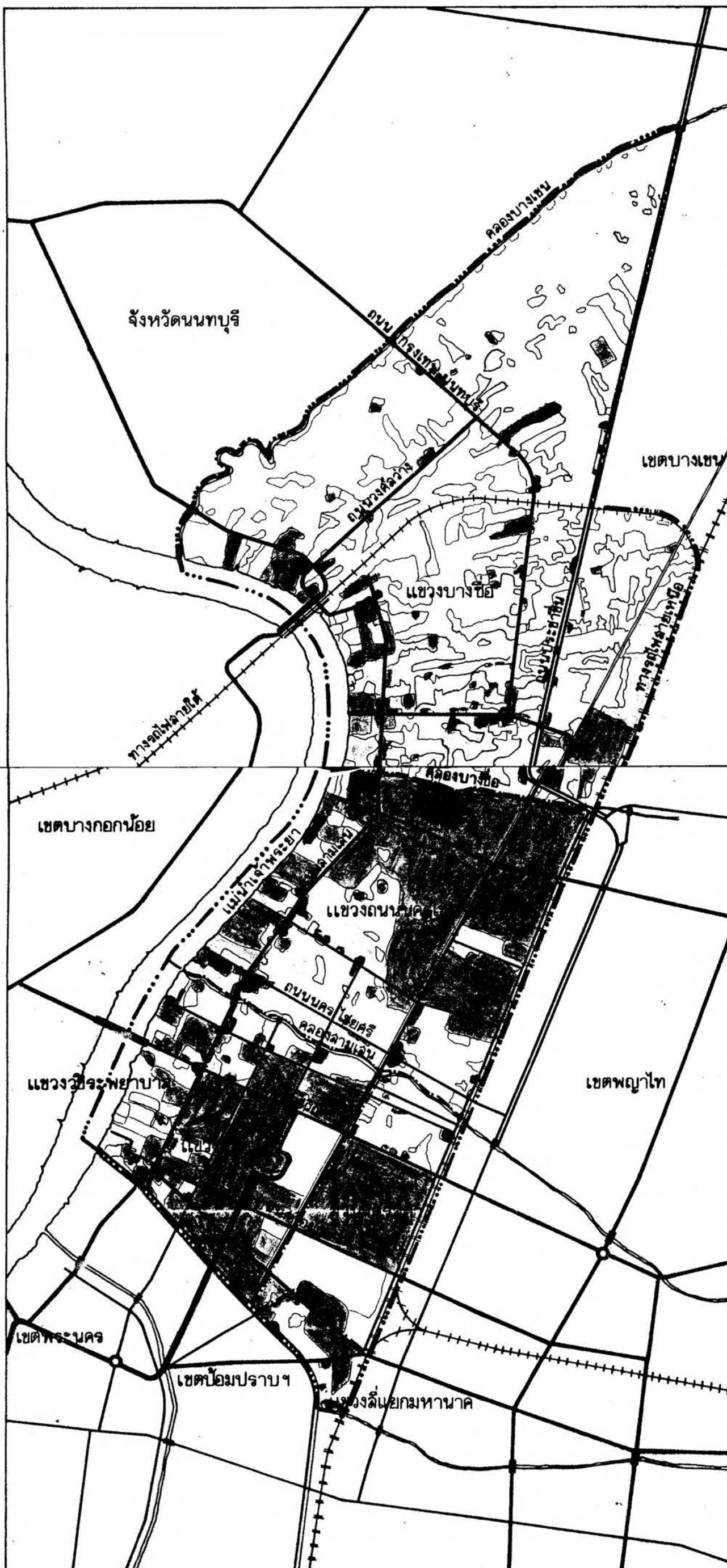
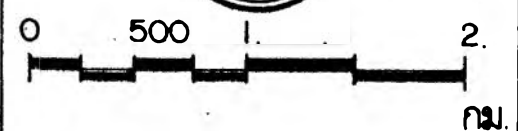
ที่มา

สัญลักษณ์

- ขอบเขตพื้นที่ศึกษา
- เขตของแขวง
- ถนน
- ทางรถไฟ
- แม่น้ำ, คลอง

การศึกษาแบบ พัฒนาการ และ แนวโน้มการใช้ที่ดิน เขตคูสิต

แผ่นที่ 3.22

จังหวัดนนทบุรี

เขตบางกอกน้อย

แขวงวัดระฆังโฆสิตาราม

เขตพระนคร

เขตน้อมปราบฯ

แขวงลิ้นแยมกมทานาค

เขตพญาไท

แขวงบางซื่อ

คลองบางกอก

แขวงถนนนครไชยศรี

ถนนนครไชยศรี

คลองลพบุรี

คลองลพบุรี

คลองลพบุรี

คลองลพบุรี

คลองลพบุรี

คลองลพบุรี

คลองลพบุรี

คลองลพบุรี

คลองลพบุรี

คลองลพบุรี

คลองลพบุรี

คลองลพบุรี

คลองบางกอก

ถนน

ถนน

ถนน

ถนน

ถนน

ถนน

ถนน

ถนน

ถนน

ถนน

ถนน

เขตบางเขน

ถนน

ถนน

ถนน

ถนน

ถนน

ถนน

ถนน

ถนน

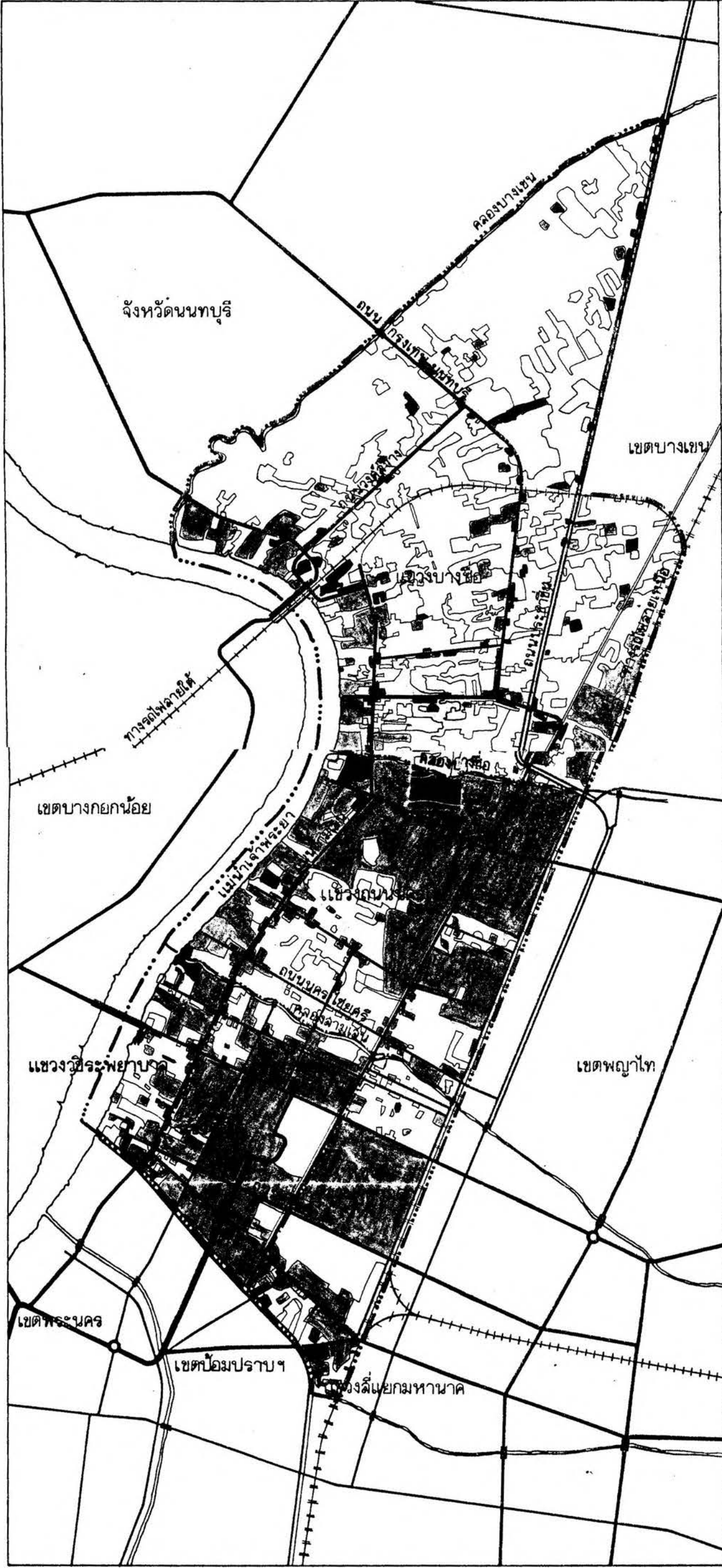
ถนน

ถนน

ถนน

ตารางที่ 3.4 แสดงการใช้จ่ายที่คืน พ.ศ.2510

ประเภท แขวง	อยู่อาศัย	พาณิชย์	อุตสาหกรรม	คลังสินค้า	ราชการ	ศาสนสถาน	สถานศึกษา	ที่พักผ่อน	สาธารณูปโภค	ถนน	คลอง	ที่ว่างและ เกษตร	รวม
คูสิต	144.34	32.64	-	3.04	566.42	15.3	267.6	153	2.5	102.84	47.2	60.75	1395.63
(ร้อยละ)	10.34	2.34	-	0.22	40.59	1.10	19.17	10.96	0.18	7.37	3.38	4.35	100
วชิรพยาบาล	190.66	38.15	22.47	8.02	165.52	92.02	47.5	27.4	-	31	10.16	38.41	671.25
(ร้อยละ)	28.39	5.68	3.35	1.20	24.66	13.71	7.08	4.08	-	4.62	1.51	5.72	100
สวนจิตรลดา	179.02	24.2	8.6	2.1	501.75	4.4	16.2	192	-	65.21	49.5	42.65	1085.63
(ร้อยละ)	16.49	2.23	0.79	0.19	46.22	0.41	1.49	17.68	-	6.01	4.56	3.93	100
สี่แยกหอนาคร	80.25	22.1	2.5	1.96	56.3	12.84	3.6	-	-	21.16	3.1	8.06	211.87
(ร้อยละ)	37.88	10.43	1.18	0.93	26.57	6.06	1.70	-	-	9.99	1.46	3.80	100
ถนนนครไชยศรี	696.05	105.93	133.13	25.68	1510.65	51	96	-	22.3	162.48	104.38	387.4	3295
(ร้อยละ)	21.12	3.21	4.04	0.78	45.85	1.55	2.91	-	0.68	4.93	3.17	11.76	100
บางซื่อ	1614.63	178.28	431.24	60.99	57	47.76	226.8	-	95.26	377.35	346.32	3786.24	7221.87
(ร้อยละ)	22.36	2.47	5.97	0.84	0.79	0.66	3.14	-	1.32	5.22	4.80	52.43	100
รวม	2904.89	401.3	597.94	101.79	2857.64	223.32	657.7	372.4	120.06	760.04	560.66	4323.51	13881.25
(ร้อยละ)	20.93	2.89	4.31	0.73	20.59	1.61	4.74	2.68	0.86	5.47	4.04	31.15	100

แสดง การใช้ที่ดิน พ.ศ. 2517

- ที่พักอาศัย
- พาณิชยกรรม
- อุตสาหกรรม
- คลังสินค้า
- สถานที่ราชการและสถาบัน
- สถานศึกษา
- ศาลากลาง
- ที่พักผ่อน ที่โล่ง
- ลานอนุสาวรีย์
- แม่น้ำ, คลอง
- ที่ว่างและพื้นที่เกษตร

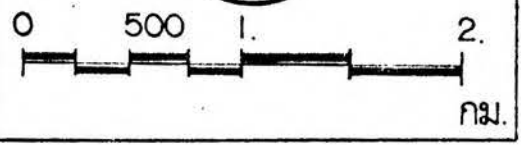
ที่มา

สัญลักษณ์

- ขอบเขตพื้นที่ศึกษา
- เขตของแขวง
- ถนน
- ทางรถไฟ
- แม่น้ำ, คลอง

การศึกษารูปแบบ พัฒนาการ และ แนวโน้มการใช้ที่ดิน เขตคูสิต

แผ่นที่ 3.23

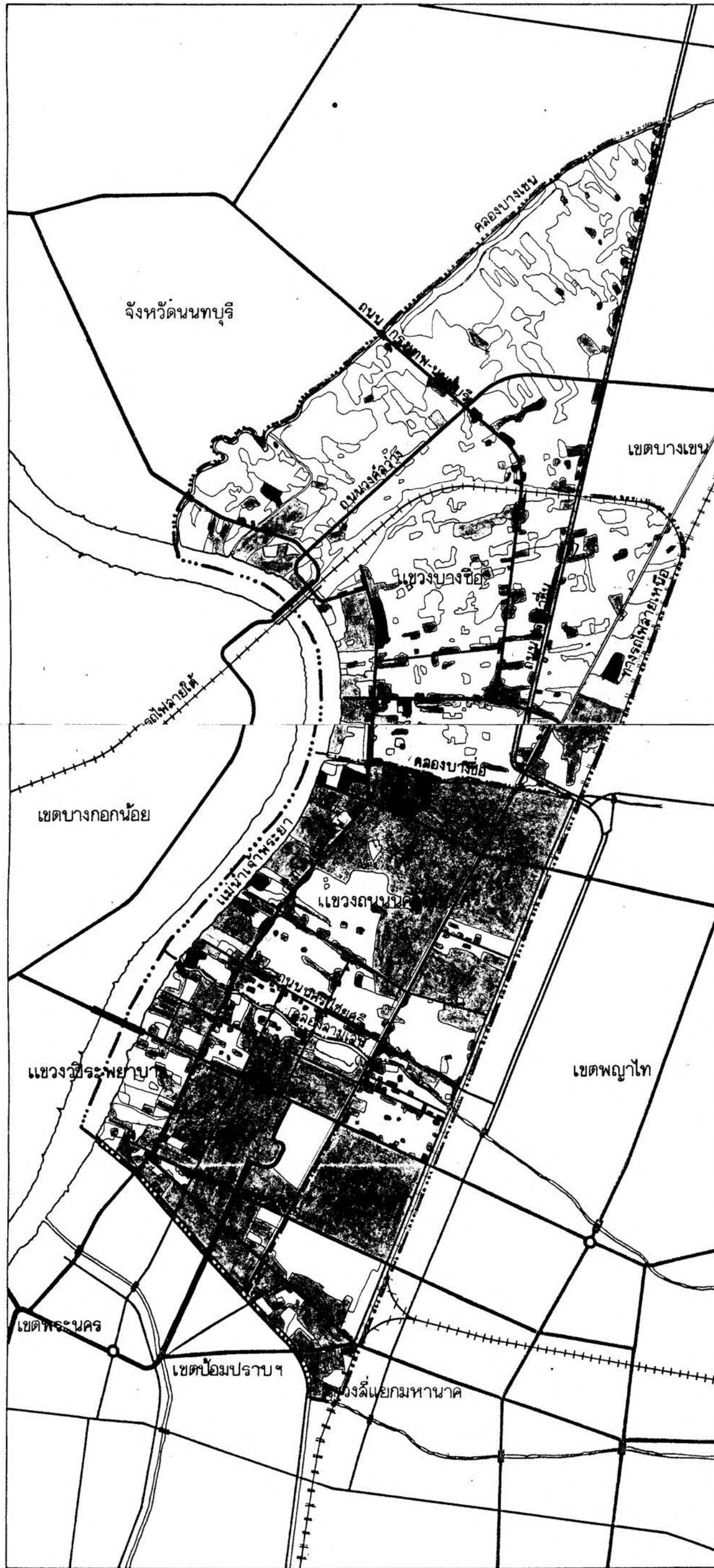

ตารางที่ 3.5 แสดงการใช้จ่ายเงิน พ.ศ.2517

ประเภท แขวง	อยู่อาศัย	พาณิชย์	อุตสาหกรรม	คลังสินค้า	ราชการ	ศาสนสถาน	สถานศึกษา	ที่พักผ่อน	สาธารณูปโภค	ถนน	คลอง	ที่ว่างและ เกษตร	รวม
คูสิต	168.34	35.2	-	3.04	575.39	15.3	267.7	153	2.5	116.44	47.2	11.52	1395.63
(ร้อยละ)	12.06	2.52	-	0.22	41.23	1.10	19.18	10.96	0.18	8.34	3.38	0.83	100
วชิรพยาบาล	195.92	40.42	15.2	12.16	165.52	92.02	50.1	27.40	-	31	8.02	33.51	671.25
(ร้อยละ)	29.19	6.02	2.27	1.81	24.66	13.71	7.46	4.08	-	4.62	1.19	4.99	100
สวนจิตรลดา	199.5	30.44	8.6	1.9	501.75	4.4	18.7	192	12.16	70.41	42.5	3.27	1085.63
(ร้อยละ)	18.38	2.80	0.79	0.18	46.22	0.41	1.72	17.69	1.12	6.48	3.91	0.30	100
สี่แยกทหามาศ	52.82	44.72	2.3	2.08	56.3	12.4	3.6	-	-	31.16	3.1	3.39	211.87
(ร้อยละ)	24.93	21.11	1.09	0.98	26.57	5.85	1.70	-	-	14.71	1.46	1.60	100
ตมทนคราไชยศรี	750.88	185.12	96.4	39.52	1511.02	51	109.8	-	39.7	176	102.44	233.12	3295
(ร้อยละ)	22.79	5.62	2.93	1.20	45.86	1.55	3.33	-	1.20	5.34	3.11	7.07	100
บางซื่อ	2818.7	256.65	427.5	85.5	57	47.76	248	-	126	522.39	342.25	2290.12	7221.87
(ร้อยละ)	39.03	3.55	5.92	1.18	0.79	0.66	3.44	-	1.75	7.23	4.74	31.71	100
รวม	4186.16	592.53	550	144.2	2866.98	222.88	697.9	372.4	180.36	947.4	545.51	2574.93	13881.25
(ร้อยละ)	30.16	4.27	3.96	1.04	20.65	1.61	5.03	2.68	1.30	6.82	3.93	18.55	100

289.22 ไร่ ในปี 2495 ทั้งนี้ เนื่องมาจากการขยายตัวของที่อยู่อาศัยซึ่งขยายไปในทิศทางที่มีที่ว่างรองรับ เพราะพื้นที่ด้านล่างของเขตเริ่มเต็มแล้ว ประกอบกับพื้นที่แขวงบางซ้อมีแหล่งงานอยู่มาก ซึ่งก็คือโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ต่าง ๆ ในช่วงนี้บ้านอยู่อาศัยส่วนใหญ่จะเป็นบ้านไม้สองชั้นปลูกติด ๆ กัน เป็นหย่อม และอยู่ไม่ห่างจากถนนใหญ่มากนัก ต่อมาเมื่อบ้านจัดสรรเริ่มเป็นที่นิยม พื้นที่ประชาชนก็เป็นที่รองรับ แต่ในช่วงแรกเมื่อพิจารณาจากภาพถ่ายทางอากาศจะพบว่าไม่มากนัก จนกระทั่งปี พ.ศ.2525 เป็นต้นมา พื้นที่ประชาชนจึงเต็มไปด้วยหมู่บ้านจัดสรร ในปี พ.ศ. 2517 นั้น มีการใช้ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยรวมทั้งเขตประมาณ 4186.16 ไร่ หรือร้อยละ 30 ของพื้นที่ทั้งหมด มีการเปลี่ยนแปลงเพิ่มขึ้นประมาณร้อยละ 5.36 ต่อปี นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2510 เป็นต้นมา โดยแขวงบางซ้อมีอัตราการเปลี่ยนแปลงเพิ่มขึ้นมากที่สุด คือร้อยละ 93.97 หรือร้อยละ 8.28 ต่อปี (ตารางที่ 3.5) แขวงที่มีการเปลี่ยนแปลงจำนวนที่อยู่อาศัยในทางลบก็คือ แขวงสี่แยกมหานาค โดยเปลี่ยนการใช้ที่ดินเป็นพาณิชยกรรมแทน เริ่มต้นด้วยการสร้างโรงภาพยนตร์ปารีส ปลายปี 2515 และอาคารพาณิชย์รอบ ๆ ในระยะต่อมา จากตารางที่ 3.7 และ 3.8 จะเห็นว่าที่อยู่อาศัยในแขวงมหานาคเปลี่ยนแปลงลดลงโดยตลอดจนถึงปี พ.ศ.2530 ส่วนแขวงอื่น ๆ นั้นมีการเพิ่มขึ้น ยกเว้นแขวงดุสิตในช่วงปี 2517-2530 มีการเปลี่ยนแปลงลดลงเช่นกัน ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาจากแผนที่การใช้ที่ดิน พ.ศ.2517 และ 2530 ก็พบว่า บริเวณเทเวศน์ถูกเปลี่ยนเป็นพาณิชยกรรมเพิ่มขึ้น จำนวนพื้นที่ที่ใช้เพื่ออยู่อาศัยในแต่ละแขวงจะมีมากขึ้นสัมพันธ์กับเนื้อที่ของแขวง กล่าวคือ แขวงบางซื่อจะมากที่สุด รองลงมาคือแขวงถนนนครไชยศรี ยกเว้นแขวงวชิรพยาบาล ซึ่งมีที่อยู่อาศัยถึง 195.92 ไร่ จากเนื้อที่แขวง 671.25 ไร่ ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 29.19 ขณะที่แขวงอื่นมีอยู่ประมาณร้อยละ 18-24 ของเนื้อที่แขวง (ยกเว้นแขวงบางซื่อ) ทั้งนี้ เนื่องจากแขวงอื่นมีการใช้ที่ดินเพื่อสถาบันและราชการอยู่มาก โดยเฉพาะแขวงดุสิต สวนจิตรลดา และถนนนครไชยศรี ในระยะหลังแขวงบางซื่อมีการใช้ที่ดินเพื่ออยู่อาศัยมากที่สุดคือ ร้อยละ 55 ของเนื้อที่แขวง ถึงแม้ว่าเนื้อที่เพื่อการอยู่อาศัยของแขวงอื่น ๆ มีการเปลี่ยนแปลงไม่มาก แต่จากสภาพจริงพบว่า พื้นที่การอยู่อาศัยต่อคนลดลงเนื่องจากประชากรมีเพิ่มขึ้น กล่าวคือในหลายบริเวณ มีการเปลี่ยนแปลงบ้านที่อยู่อาศัยส่วนตัวเป็นบ้านแบ่งห้องให้เช่า และมีการก่อสร้างอาคารสูงเพื่อการอยู่อาศัยขึ้นหลายบริเวณ เช่น คอนโดมิเนียม อพาร์ทเมนท์ หอพัก โดยเฉพาะแถบราชวัตร แขวงถนนนครไชยศรี การที่ประชากรเพิ่มขึ้นและมีการแบ่งห้องให้เช่า ประกอบกับสภาพอาคารที่ทรุดโทรม เพราะก่อสร้างมานาน ทำให้กลายเป็นชุมชนแออัดอยู่หลายบริเวณ

พาณิชยกรรม ในยุคนี้เมื่อแขวงบางซื่อถูกพัฒนาขึ้น การใช้ที่ดินเพื่อพาณิชยกรรมก็ขยายตัวเพิ่มขึ้นด้วย ร้านค้า-บริการต่าง ๆ จะตั้งเรียงรายอยู่ริมถนนใหญ่ในรูปอาคารแถว

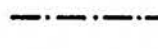
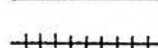
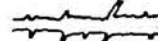
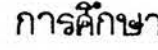

แสดง การใช้ที่ดิน พ.ศ. 2530

- พักอาศัย
- พาณิชยกรรม
- อุตสาหกรรม
- คลังสินค้า
- สถานที่ราชการและสถาบัน
- สถานศึกษา
- ศาลากลาง
- ที่พักผ่อน, ที่โล่ง
- ลานอนุสาวรีย์
- แม่น้ำ, คลอง

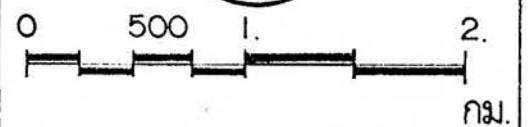
ที่มา

สัญลักษณ์

- ขอบเขตพื้นที่ศึกษา
- เขตของแขวง
- ถนน
- ทางรถไฟ
- แม่น้ำ, คลอง

การศึกษารูปแบบ พัฒนาการ
และ
แนวโน้มการใช้ที่ดิน เขตอุตสาหกรรม

แผ่นที่ 3.24

ตารางที่ 3.6 แสดงการใช้ที่ดิน พ.ศ.2530

ประเภท แขวง	อยู่อาศัย	พาณิชย์	อุตสาหกรรม	คลังสินค้า	ราชการ	ศาสนสถาน	สถานศึกษา	ที่พักผ่อน	สาธารณูปโภค	ถนน	คลอง	ที่ว่างและ เกษตร	รวม
คูสิต	157	41	3.3	6.1	575.39	15.3	276.5	153	2.5	116.44	47.2	1.9	1395.63
(ร้อยละ)	11.25	2.94	0.24	0.44	41.23	1.10	19.81	10.96	0.18	8.34	3.38	0.13	100
วชิรพยาบาล	200.52	57.2	11.9	12.5	174.68	92.02	54.9	27.4	-	31	6.83	2.3	671.25
(ร้อยละ)	29.87	8.52	1.77	1.86	26.02	13.71	8.18	4.08	-	4.62	1.02	0.35	100
สวนจิตรลดา	207.7	28.7	9.8	-	503.72	4.4	18.8	192	-	78.01	42.5	-	1085.63
(ร้อยละ)	19.13	2.64	0.90	-	46.40	0.41	1.73	17.69	-	7.19	3.91	-	100
สี่แยกมหามาศ	35.1	57.7	5.1	1.3	58.41	9.4	3.6	-	-	32.28	2.08	6.9	211.87
(ร้อยละ)	16.57	27.23	2.41	0.61	27.57	4.44	1.70	-	-	15.23	0.98	3.26	100
ถนนนครไชยศรี	882.52	257.5	66.5	58.2	1514.1	51	115.8	-	39.7	194.64	95.64	19.4	3295
(ร้อยละ)	26.78	7.82	2.02	1.77	45.95	1.55	3.51	-	1.20	5.91	2.90	0.59	100
บางซื่อ	3999.06	411.6	383.7	87.9	75.4	47.76	287	-	149.94	633.03	318.85	827.63	7221.87
(ร้อยละ)	55.37	5.70	5.31	1.22	1.04	0.66	3.97	-	2.08	8.77	4.42	11.46	100
รวม	5481.9	853.7	480.3	166	2901.7	219.88	756.6	372.4	192.14	1085.4	513.1	858.13	13881.25
(ร้อยละ)	39.49	6.15	3.46	1.20	20.90	1.58	5.45	2.68	1.39	7.82	3.70	6.18	100

ตารางที่ 3.7 การเปลี่ยนแปลงการใช้จ่ายที่ต้น พ.ศ.2510 - 2517

ประเภท เขต แขวง	อยู่อาศัย			พาณิชยกรรม			อุตสาหกรรม			คลังสินค้า			ราชการ - สถาบัน		
	พื้นที่	%	R	พื้นที่	%	R	พื้นที่	%	R	พื้นที่	%	R	พื้นที่	%	R
คูสิต	24	1.87	2.22	2.56	1.34	1.08	-	-	-	-	-	-	8.97	96.04	0.22
วชิรพยาบาล	5.32	0.42	0.39	2.25	1.18	0.82	-7.27	-15.16	-5.43	4.14	9.76	6.13	-	-	-
สวนจิตรลดา	20.48	1.60	1.56	6.24	3.26	3.33	-	-	-	-0.2	-0.47	-1.42	-	-	-
สี่แยกพหลโยธิน	-27.43	-2.14	-5.80	22.62	11.83	10.59	-0.2	-0.42	-1.18	0.12	0.28	0.85	-	-	-
ถนนนครไชยศรี	54.83	4.28	1.09	79.19	41.41	8.30	-36.73	-76.62	-4.51	13.84	32.64	6.35	0.37	3.96	0.000
บางซื่อ	1204.07	93.97	8.28	78.37	40.98	5.34	-3.74	-7.80	-0.12	24.51	57.79	4.94	-	-	-
รวมเขตคูสิต	1281.27	100.00	5.36	191.23	100.00	5.72	-47.94	-100.00	-1.19	42.41	100.00	5.10	9.34	100.00	0.05

ตารางที่ 3.7 (ต่อ)

ประเภท เขต แขวง	สถานศึกษา			สาธารณสุข/โรค			ถนน			คลอง			ที่ว่างและพื้นที่เกษตร		
	พื้นที่	%	R	พื้นที่	%	R	พื้นที่	%	R	พื้นที่	%	R	พื้นที่	%	R
คลัง	0.1	0.25	-	-	-	-	13.6	7.26	1.79	-	-	-	-49.23	-2.82	-21.14
วชิรพยาบาล	2.6	6.47	0.76	-	-	-	-	-	-	-2.14	-14.13	-3.32	-4.9	-0.28	-1.93
สวนจิตรลดา	2.58	6.22	2.07	12.16	20.16	-	5.2	2.77	1.10	-7	-46.20	-2.15	-39.38	-2.25	-30.71
สี่แยกทพามา	-	-	-	-	-	-	10	5.34	5.68	-	-	-	-4.67	-0.27	-11.64
ถนนนครไชยศรี	13.8	34.33	1.94	17.4	28.86	8.59	13.52	7.22	1.15	-1.94	-12.81	-0.27	-154.28	-8.82	-7.00
บางซื่อ	21.2	42.73	1.28	30.74	50.98	4.08	145.04	77.41	4.76	-4.07	-26.86	-0.17	-1496.1	-85.56	-6.93
รวม	40.2	100.00	0.85	60.3	100.00	5.99	187.36	100.00	3.20	-15.15	100.00	-0.39	-1748.58	-100.00	-7.14

ตารางที่ 3.8 การเปลี่ยนแปลงการใช้จ่ายเงิน พ.ศ.2517 - 2530

ประเภท เขต แวง	อยู่อาศัย			พาณิชย์กรรม			อุตสาหกรรม			คลังสินค้า			ราชการ - สถาบัน		
	พื้นที่	%	R	พื้นที่	%	R	พื้นที่	%	R	พื้นที่	%	R	พื้นที่	%	R
คูสิต	-11.34	-0.88	-0.54	5.8	2.22	1.18	3.3	4.73	-	3.06	14.04	5.50	-	-	-
วชิรพยาบาล	4.6	0.36	0.18	16.8	6.43	2.71	-3.3	-4.73	-1.87	0.34	1.56	0.21	9.16	26.38	0.42
สวนจิตรลดา	8.2	0.63	0.31	-1.74	-0.67	-0.45	1.2	1.72	1.01	-1.9	-8.72	-	1.97	5.67	0.03
สี่แยกทหานาค	-17.72	-1.37	-3.09	12.98	4.97	1.98	2.8	4.02	6.32	-0.78	-3.58	-3.55	2.11	6.08	0.28
ถนนนครไชยศรี	131.64	10.16	1.25	72.38	27.72	2.57	-29.9	-42.90	-2.82	18.68	85.69	3.02	3.08	8.87	0.02
บางซื่อ	1180.36	91.10	2.73	154.95	59.33	3.70	-43.8	-62.84	-0.83	2.4	11.01	0.21	18.4	53.00	2.18
รวม	1295.74	100.00	2.10	261.17	100.00	2.85	-69.7	-100.00	-1.04	21.8	100.00	1.09	34.72	100.00	0.09

ตารางที่ 3.8 (ต่อ)

ประเภท เขต แขวง	สถานศึกษา			สาธารณูปโภค			ถนน			คลอง			ที่ว่างและพื้นที่เกษตร		
	พื้นที่	%	R	พื้นที่	%	R	พื้นที่	%	R	พื้นที่	%	R	พื้นที่	%	R
คูสิต	8.8	14.99	0.25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9.62	-0.56	-12.95
วชิรพยาบาล	4.8	8.18	0.71	-	-	-	-	-	-	-1.19	-3.67	-1.23	-31.21	-1.82	-18.62
สวนจิตรลดา	0.1	0.17	0.04	-12.16	-103.23	-	7.6	5.51	0.79	-	-	-	-3.27	-0.19	-
สี่แยกมหานคร	-	-	-	-	-	-	1.12	0.81	0.27	-1.02	-3.15	-3.02	3.51	0.21	10.14
ถนนนครไชยศรี	6	10.22	0.41	-	-	-	18.64	13.51	0.78	-6.8	-20.98	-0.53	-213.72	-12.45	-17.41
บางซื่อ	39	66.44	1.13	23.94	203.23	1.35	110.64	80.17	1.49	-23.4	-72.20	-0.54	-1462.49	-85.19	-7.53
รวม	58.7	100.00	0.62	11.78	100.00	0.49	138	100.00	1.05	-32.41	-100.00	-0.47	-1716.8	-100.00	-8.11

มากขึ้น เช่น ถนนกรุงเทพ-นนทบุรี ถนนประชาชื่น ส่วนย่านการค้าต่าง ๆ ก็มีการเพิ่มเนื้อที่เพื่อการค้าและบริการโดยเฉพาะย่านเตาปูน แขวงบางซื่อ มีการขยายตัวอย่างมาก ทั้งนี้เพราะชุมชนในแถบนั้นมีขนาดใหญ่ขึ้น และจากแผนที่การใช้ที่ดินปี พ.ศ.2530 ก็พบว่า ในพื้นที่ทางด้านเหนือบริเวณถนนวงศ์สว่าง จะปรากฏย่านการค้าเพิ่มขึ้นอีกหนึ่งแห่ง แต่มีขนาดไม่ใหญ่นัก เมื่อพิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลงพบว่าช่วงปีแรกคือปี พ.ศ.2510-2517 จะมีการเปลี่ยนแปลงเพิ่มขึ้นมากกว่าช่วงปีหลัง (พ.ศ.2517-2530) แขวงที่มีการเปลี่ยนแปลงมากคือแขวงสี่แยกมหานาค ซึ่งในปัจจุบันได้กลายเป็นแหล่งการค้าระดับภาค เพราะเป็นแหล่งค้าส่งขนาดใหญ่ สินค้าที่สำคัญคือ ผัก ผลไม้ สัตว์ต่าง ๆ โดยเฉพาะสัตว์ปีก และเนื่องจากการอยู่ติดกับย่านโบ๊เบ๊ เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย ซึ่งเป็นแหล่งเสื้อผ้าสำเร็จรูปขนาดใหญ่ จึงมีกิจการนี้อยู่ในแขวงสี่แยกมหานาคด้วย เป็นจำนวนไม่น้อยสำหรับบริเวณริมคลองบางซื่อ ซึ่งเป็นย่านค้าผัก ผลไม้ดั้งเดิม ในปัจจุบันก็ยังคงมีอยู่ แต่เนื่องจากประสบปัญหาด้านการจราจร จึงมีแนวโน้มลดความสำคัญลงไป เมื่อพิจารณาสัดส่วนการใช้พื้นที่เพื่อการพาณิชย์กรรมของเขตดุสิต พบว่ามีประมาณร้อยละ 6 ของเนื้อที่เขต จึงอาจกล่าวได้ว่าการค้าส่วนใหญ่เป็นการบริการในระดับชุมชนโดยรอบ และการเพิ่มขึ้นก็เป็นการเพิ่มเพื่อบริการประชากรที่มีจำนวนมากขึ้นเท่านั้น สำหรับชุมชนที่อยู่ทางด้านเหนือของเขต โดยเฉพาะย่านประชาชื่น จะมีบางส่วนที่ออกไปใช้บริการนอกเขตคือ ย่านการค้างามวงศ์วานในเขตบางเขน ซึ่งอยู่ทางด้านเหนือของพื้นที่เขตดุสิต เป็นที่น่าสังเกตอีกอย่างหนึ่งว่า ปัจจุบันรูปแบบการค้า-บริการ จะมีการก่อสร้างศูนย์การค้าในรูปแบบห้างสรรพสินค้ามากขึ้น แต่ในเขตดุสิตปรากฏว่ามีห้างสรรพสินค้าเพียงสองแห่งเท่านั้น ส่วนใหญ่ยังคงเป็นร้านค้าย่อยซึ่งจะอยู่ควบคู่กับตลาดสด ทั้งนี้อาจเป็นเพราะสภาพของพื้นที่ไม่อำนวย และอาจชี้ให้เห็นระดับฐานะ และลักษณะของประชากรในเขตดุสิต ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิมอยู่มาก และมีฐานะปานกลางและต่ำเป็นส่วนใหญ่

อุตสาหกรรม ย่านอุตสาหกรรมในเขตดุสิตจะอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาทางด้านเหนือ โดยเฉพาะในแขวงถนนนครไชยศรีและแขวงบางซื่อ และมักเป็นอุตสาหกรรมที่ต้องอาศัยแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งมีทั้งเพื่ออาศัยเส้นทางขนส่ง เช่น โรงไม้ โรงสี และเพื่อใช้น้ำในแม่น้ำเจ้าพระยา เช่น โรงเบียร์ เป็นต้น นอกจากนี้พื้นที่ด้านในของแขวงบางซื่อยังมีโรงงานขนาดใหญ่อยู่อีก ได้แก่ โรงงานทอผ้า ถนนกรุงเทพ-นนทบุรี และ บริษัท ปูนซิเมนต์ไทย ด้านตะวันออกโรงงานเหล่านี้เป็นแหล่งงานขนาดใหญ่ สามารถรับคนงานได้มากมาย และส่วนใหญ่ก่อตั้งมาตั้งแต่มุก่อนมาถึงยุคนี้ในช่วงแรก (พ.ศ.2510) ได้มีการขยายพื้นที่เพิ่มขึ้นหลายโรง ทำให้สามารถรับแรงงานได้มากขึ้น ซึ่งกลุ่มแรงงานเหล่านี้ได้ตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่ใกล้แหล่งงาน ก่อให้เกิดชุมชนในลักษณะหนึ่งดังได้กล่าวมาแล้ว ครั้นมาในช่วงหลัง พื้นที่เขตดุสิตมีสภาพความเป็นเมืองเพิ่มขึ้น

ประกอบกับความสนใจของประชาชนต่อสภาพแวดล้อม เริ่มมีมากขึ้น ทำให้โรงงาน เหล่านี้ถูกควบคุม จากทางการอย่างเข้มงวด นอกจากนี้ลักษณะด้านการคมนาคมขนส่งก็เปลี่ยนไป ทางน้ำมีความสำคัญ ลดลง จึงส่งผลให้โรงงานหลายโรงขยับขยายไปอยู่ที่อื่น และอีกหลายโรงที่ปิดตัวเองลง โดยเฉพาะ โรงสีข้าวริมแม่น้ำ ดังนั้นในยุคนี้จึงพบว่าการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินเพื่อการอุตสาหกรรมในทาง ที่ลดลง คงมีเฉพาะแขวงสี่แยกมหานาคเท่านั้นที่มีการเปลี่ยนแปลงเพิ่มขึ้น ซึ่งก็เป็นโรงงานขนาด ย่อม มีการใช้พื้นที่ไม่มากนัก สำหรับคลังสินค้า ก็มีการเปลี่ยนแปลงเพิ่มขึ้นแต่ไม่มากนัก อาจเนื่อง มาจากการใช้พื้นที่โรงงานอุตสาหกรรมที่เลิกกิจการแล้วมาเป็นคลังสินค้าแทน เช่น โรงสีเดิมริม แม่น้ำเจ้าพระยา ย่านบางกระบือ ได้เปลี่ยนเป็นคลังสินค้าของบริษัทหน้าอัครม เป็นต้น ทั้งโรงงาน อุตสาหกรรมและคลังสินค้าใน เขตดุสิตมีแนวโน้มลดลง

สำหรับการใช้ที่ดินประเภทอื่น ส่วนใหญ่จะมีการเปลี่ยนแปลงเพิ่มขึ้นแต่ไม่ มากนัก ยกเว้นคลองกับพื้นที่เกษตร ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงลดลงเป็นจำนวนมาก เนื่องจากถูก ก่อสร้างเป็นที่อยู่อาศัยแทนการใช้ที่ดิน ประเภทที่มีการเพิ่มขึ้นส่วนใหญ่จะปรากฏในแขวงบางซื่อ เช่น พื้นที่สถาบันราชการ พื้นที่สถานศึกษา ทั้งนี้เพื่อรองรับชุมชนที่ขยายตัวมากขึ้น จากตารางที่ 3.7 และ 3.8 จะพบว่าสถาบันราชการในช่วงหลัง (พ.ศ.2517-2530) มีอัตราการเปลี่ยนแปลง สูงกว่าในช่วงแรก ส่วนใหญ่จะเป็นหน่วยงานหรือสาขาย่อย เช่น สรรพากรเขต 4 ส่วนสถานศึกษา ช่วงแรกจะสูงกว่าช่วงหลัง โรงเรียนที่เพิ่มขึ้นในช่วงนี้จะ เป็นโรงเรียนระดับอนุบาลและประถม เสียส่วนมาก มีเพียงไม่กี่โรงที่เป็นโรงเรียนขนาดใหญ่ และจะเป็นโรงเรียนเอกชนเกือบทั้งหมด สำหรับด้านสาธารณสุข เนื่องจากมีการรวบรวมบริษัทรถเมล์ต่าง ๆ มาเป็นองค์การขนส่งมวลชน กรุงเทพมหานครในช่วงนี้ ดังนั้น ที่ทำการท่ารถจึงถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่เพื่อการสาธารณสุขแทน จึงทำให้เนื้อที่ของการใช้ที่ดินประเภทนี้เพิ่มขึ้น ส่วนถนนในช่วงแรกมีการเปลี่ยนแปลงสูง โดยมี อัตราเพิ่มขึ้นในแขวงบางซื่อมาก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นถนนซอย ต่อมาในช่วงหลังมีการขยายความ กว้างถนนทำให้เนื้อที่เพิ่มขึ้นดังที่กล่าวมาแล้ว สำหรับการใช้ที่ดินประเภทที่ลดลงคือ คลองและพื้นที่ เกษตรนั้น คลองมีการลดลงอย่างเห็นได้ชัดตั้งแต่ปี 2495 เป็นต้นมา ในอัตราร้อยละประมาณ -0.4 ต่อปี ส่วนพื้นที่เกษตร (รวมพื้นที่ว่าง) ซึ่งปลายยุคที่แล้ว (พ.ศ.2495) ยังมีอยู่มากใน แขวงบางซื่อ เมื่อสิ้นยุคนี้พื้นที่เกษตรก็หมดสิ้นไปด้าย โดยมีอัตราการเปลี่ยนแปลงลดลงโดยเฉลี่ย ร้อยละ -7.5 ต่อปี พื้นที่ว่างในปัจจุบันเหลืออยู่ประมาณ 858 ไร่ หรือร้อยละ 6.18 ของพื้นที่ทั้งหมด โดยเป็นพื้นที่ว่างในแขวงบางซื่อมากที่สุดคือ 827 ไร่

สรุป ในยุคนี้การขยายตัวของชุมชนในเขตดุสิตยังคงมีต่อไป และมีอัตราการ เพิ่มขึ้นที่รวดเร็วยิ่งขึ้น แม้ว่าในภาพรวมนั้น การขยายตัวของกรุงเทพทางด้านทิศเหนือ มีแนว

เบียงเบนไปตามถนนพหลโยธิน และวิภาวดีรังสิต แต่เนื่องจากพื้นที่ทางด้านเหนือของเขตดุสิตมีบทบาทเป็นย่านอุตสาหกรรมมาตั้งแต่ยุคที่แล้ว มีโรงงานอุตสาหกรรมหลายโรง ซึ่งเป็นแหล่งงานขนาดใหญ่ จึงก่อให้เกิดชุมชนตามขึ้นมาในพื้นที่นี้ ในช่วงต่อมาเมื่อสภาพการณ์เปลี่ยนแปลงไป ทำให้โรงงานอุตสาหกรรมในพื้นที่นี้มีแนวโน้มลดน้อยลง รวมทั้งการไปขยายกิจการในพื้นที่อื่น จึงทำให้พื้นที่ด้านเหนือของเขตดุสิตมีบทบาทเป็นที่อยู่อาศัยโดยเฉพาะ ประกอบกับค่านิยมในการอยู่หมู่บ้านจัดสรรมีมากขึ้นพื้นที่ทางด้านเหนือของเขตดุสิต โดยเฉพาะบริเวณที่เรียกว่า ประชาชื่น ก็เป็นที่รองรับที่สำคัญ ยุคนี้จัดว่าเป็นยุคสุดท้ายแห่งการขยายเมืองโดยการรุกกล้าพื้นที่เกษตร เนื่องจากไม่มีพื้นที่เกษตรให้รุกกล้าต่อไป เพราะนับตั้งแต่ปี 2520 เป็นต้นมา เขตดุสิตไม่มีผลผลิตทางการเกษตรที่ให้ผลกำไรแก่เศรษฐกิจอีกเลย พื้นที่ว่างที่ยังคงเหลืออยู่ไม่ก็ร้อยละไม่กี่ไม่ได้ทำการเกษตรอีกต่อไป ต่อมาเมื่อค่านิยมในการกลับเข้ามาอยู่ในเมือง อาคารสูงในเขตดุสิตก็มีปรากฏในรูปของคอนโดมิเนียม อพาร์ทเมนต์ แถบถนนนครไชยศรี โดยเฉพาะบริเวณซึ่งเรียกว่า ราชวัตร แต่เมื่อเปรียบเทียบกับเขตอื่นในอื่น ๆ พบว่า อาคารสูงในเขตดุสิตนั้นมีน้อย ทั้งนี้อาจเนื่องจากการมีกฎหมาย (ข้อบัญญัติ) ควบคุมการก่อสร้างอาคารสูงในบริเวณรอบพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน ลักษณะของการอยู่อาศัยที่เด่นอีกอย่างในยุคนี้คือ การแบ่งบ้านเป็นห้องเช่า ซึ่งปรากฏมากในพื้นที่ด้านล่างและบริเวณริมคลองบางซื่อด้านเหนือ ส่วนใหญ่จะเป็นอาคารไม้ สภาพทรุดโทรม การใช้ที่ดินเพื่อพาณิชย์กรรมมีอัตราเพิ่มขึ้น แต่ก็เป็นการบริการชุมชนโดยรอบที่ขยายตัวขึ้นเท่านั้น ยกเว้นในแขวงสี่แยกมหานาค ซึ่งกลายเป็นย่านการค้าระดับภาค ให้บริการอย่างกว้างขวาง

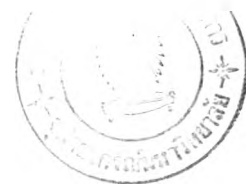
5. สรุปพัฒนาการการใช้ที่ดินของเขตดุสิต ในยุคเริ่มแรกของระบอบเศรษฐกิจโลก

เป็นแบบก่อนทุนนิยม (Pre-Copitalism) มีการค้าขายระหว่างทวีป โดยวิธีการเดินเรือ เมืองหลวงของไทยยังมีลักษณะเป็นเมืองป้อม มีกำแพงที่มั่นคงล้อมรอบเพื่อป้องกันการรุกรานจากชาติอื่น รอบ ๆ กำแพงเมืองที่ห่างออกไปเป็นป่าเบญจพรรณจากผู้คน ส่วนบริเวณใกล้ ๆ นั้น มีการบุกเบิกพื้นที่เพื่อทำการเกษตร ต่อมาเมื่อมีการค้าขายกับต่างชาติ พื้นที่ทางด้านใต้ของเมืองมีการพัฒนาขึ้นไปจนถึงพื้นที่เขตลาดพร้าว เมืองในช่วงนี้มีลักษณะเป็นเมืองการค้า ขณะที่พื้นที่ทางด้านเหนือมีบทบาทในการเป็นพื้นที่เกษตรนอกเมือง มีชุมชนอยู่บ้าง เฉพาะริมแม่น้ำเจ้าพระยาเท่านั้น ส่วนใหญ่เป็นชุมชนชาวต่างชาติที่อพยพเข้ามา แม่น้ำและคลองในยุคนี้ เป็นเส้นทางหลักในการคมนาคม ดังนั้น การตั้งถิ่นฐานและการค้าขายจึงสัมพันธ์กับเส้นทางน้ำ มีการขุดคลองหลายสายในทุกทิศทางเพื่อลำเลียงวัตถุดิบ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ และผลผลิตทางการเกษตร (ขึ้นปรุมภูมิ) มาค้าขายแลกเปลี่ยนกับต่างชาติ เมื่อระบบทุนนิยมเกิดขึ้น ประเทศไทยจึงถูกกำหนดให้เป็นแหล่งวัตถุดิบ เช่นเดียวกับประเทศด้อยพัฒนาอื่น ๆ ที่ส่งเข้าไปผลิตสินค้าในเมืองแม่คือ ยุโรป ยุคถัดมา

นับ เป็นยุคทองของ เขตคูสิต เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงก่อสร้างพระราชฐานชั้นในในพื้นที่เขตคูสิตคือ พระราชวังคูสิต ในปัจจุบัน สภาพความเป็นเมืองของ เขตคูสิต เริ่มต้นพร้อม ๆ กับการเริ่มหันเหความผูกพันในการตั้งถิ่นฐานกับทางน้ำมา เป็นถนนแทน การก่อสร้างเมืองที่มีระบบถนนเป็นหลักจึงได้รับการวางแผนอย่างดี โดยอาศัยแม่แบบจากอารยธรรมตะวันตก ประกอบกับพลเมืองยังมีน้อย เมืองจึงเป็นระเบียบเรียบร้อยสวยงาม รอบ ๆ พระราชวังเป็นที่ตั้งของวัง และบ้านเรือนของขุนนาง ข้าราชการบริวาร ส่วนทางด้านเหนือบริเวณคลองบางซื่อเป็นที่ตั้งของกรมกองทหารขนาดใหญ่ โดยเฉพาะทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ ยุคนี้นับว่าเป็นยุคแรกที่เมืองขยายตัวรุกกล้าพื้นที่ เกษตร และอาจกล่าวได้ว่าพื้นที่ เขตคูสิต เป็นจุดเริ่มต้นแห่งการขยายเมืองขึ้นมาทางทิศเหนือ ในยุคเปลี่ยนแปลงการปกครอง ลักษณะเด่นอย่างหนึ่งก็คือ เมืองเติบโตอย่างยถากรรม การขยายตัวกระจายไปทุกทิศทาง ปราศจากการวางแผนและความคุม ในยุคนี้การขยายเมืองไปทางด้านเหนือ เริ่มเปลี่ยนแนวไปทางเขตพญาไท และบางเขน เมื่อมีการตัดถนนพหลโยธิน และวิภาวดีรังสิต สำหรับ เขตคูสิตมีประชากรเพิ่มขึ้น การขยายตัวของเมืองเป็นการเพิ่มความหนาแน่นในพื้นที่เดิมด้านล่างคลองบางซื่อ ส่วนพื้นที่ด้านเหนือมีเฉพาะชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยา และเป็นที่ตั้งของโรงงานอุตสาหกรรม ช่วงต่อมาในยุคการมีแผนพัฒนาประเทศ การอพยพขนานใหญ่เข้าสู่กรุงเทพฯ ของคนต่างจังหวัดเพื่อหางานทำ ทำให้จำนวนประชากรในกรุงเทพฯ เพิ่มขึ้นอย่างมหาศาล ผู้มีรายได้น้อยต้องอยู่กันอย่างแออัดยัดเยียดในรูปของบ้านเช่า ห้องเช่า หรือบุกรุกที่ผู้อื่น กลายเป็นชุมชนแออัดอย่างมากมาย ขณะเดียวกันก็มีการรุกกล้าพื้นที่ เกษตรขนานใหญ่เพื่อก่อสร้างที่อยู่อาศัยในลักษณะบ้านจัดสรร ซึ่ง เขตคูสิตก็เป็นที่รองรับของสภาพการณ์ทั้งสองอย่าง คือ ชุมชนแออัดซึ่งมีอย่างมากมาย และการรุกกล้าพื้นที่ เกษตรเพื่อทำหมู่บ้านจัดสรร ในยุคนี้ นับว่าเป็นยุคสุดท้ายแห่งการรุกกล้าพื้นที่ เกษตรใน เขตคูสิต เพราะไม่มีพื้นที่ เกษตรให้รุกกล้าอีกต่อไป ดังนั้น จากการศึกษาพัฒนาการของ เขตคูสิตตั้งแต่ต้นจนถึงปัจจุบัน อาจกล่าวได้ว่าบทบาทสำคัญของ เขตคูสิตก็คือ การเป็นที่อยู่อาศัย ซึ่งมีหลายระดับ ตั้งแต่ผู้มีรายได้สูงจนถึงต่ำ และจากการศึกษาที่ผ่านมาทำให้พบความจริงข้อหนึ่งในการพัฒนาการ เป็นเมืองก็คือ พื้นที่นั้น เริ่มแรกจะมีลักษณะที่ธรรมชาติสร้างสรรค์ไว้ เช่น สภาพเป็นป่า ต่อมาเมื่อคนเข้าไปจะเปลี่ยนแปลงให้เป็นพื้นที่ เกษตร สำหรับประเทศไทยส่วนใหญ่จะเป็นพื้นที่นา ต่อมาเมื่อมีคนอยู่อาศัยมากขึ้นจึงพัฒนาการขึ้น เป็นพื้นที่เมือง

แสดง : เขตปกครอง

ที่มา : สำนักงานเขตดุสิต

สัญลักษณ์

- ชอบเขตพื้นที่ศึกษา
- - - - - เขตของแขวง
- ถนน
- +++++ ทางรถไฟ
- ~~~~~ แม่น้ำ, คลอง

การศึกษารูปแบบ พัฒนาการ และ

แนวโน้มการใช้ที่ดิน เขตดุสิต

แผนที่ 4.1

0 500 2 กม.

